

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ÇEÇENLERİN KIRIM SAVAŞI SONRASI SİVAS VİLAYETİNE GÖÇ VE İSKANLARI

Yüksek Lisans Tezi

Nursinem TEKİN

Danışman

Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Çeçenlerin Kırım Savaşı Sonrası Sivas Vilayetine Göç ve İskanları” isimli **“Yüksek Lisans”** tezim tarafımda intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim. 15.09.2021

Nursinem TEKİN

ÇEÇENLERİN KIRIM SAVAŞI SONRASI SİVAS VİLAYETİNE GÖÇ VE İSKANLARI

Nursinem TEKİN

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih
Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Eylül 2021**

Tez Danışman: Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK

ÖZET

Rusların, Osmanlı topraklarından güneye inme siyasetini gerçekleştirmek için Kafkasya halkına uyguladıkları sosyo-ekonomik politikalar orada yaşayan birçok halkı zor şartlar altında bırakmıştır. 1856 yılında Kırım Savaşı'ndan sonra Kafkasya büsbütün Rus hakimiyetine girmiş ve 1860'lı yıllardan sonra ise Kafkasya'dan Anadolu topraklarına zorunlu göçler başlamıştır. Anadolu'nun müsait bölgelerine yerleştirilen Çeçenlerin iskân edildiği bölgelerden birisi de Sivas vilayeti olmuştur.

Bu çalışmada Çeçenlerin Kırım Savaşı sonrasında Sivas vilayetine göç ve iskanları ele alınmıştır. Çeçen göçlerini anlamak için öncelikle göç, muhacir, sürgün gibi kavramlar üzerinde durulmuş ve Çeçenlerin tarihine, coğrafyasına ve direnişlerine değinilmiştir. Çeçenlerin Anadolu'nun farklı bölgelerine iskânı ve özellikle Sivas vilayetinde iskân edildikleri yerler, yerleştirildikten sonra yapılan yardımlar, karşılaşılan sorunlar arşiv belgeleri ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göç, İskân, Çeçenler, Sivas

**MIGRATION AND SETTLEMENT OF CHECHENS TO SIVAS
PROVINCE AFTER THE CRIMEAN WAR**

Nursinem TEKİN

**Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences
Department of History Master Thesis, September 2021**

Thesis Supervisor: Assist. Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK

ABSTRACT

In order to realize the policy of the Russians to go south from the Ottoman lands, The socio-economic policies they applied to the people of the Caucasus left the people in difficult conditions. After the Crimean War in 1856, under Russian dominated Anatolia from the Caucasus after the 1860s started migration to their lands. Placed in suitable regions of Anatolia One of the regions where Chechens were settled was the province of Sivas.

In this study, the migration of Chechens to Sivas province after the Crimean War and settlements have been considered. In order to understand the Chechen's migration first of all such as migrations, immigration, immigrant, exile focused on concepts and Chechens' history, geography and resistance has been mentioned. Settlement of Chechens in different parts of Anatolia and especially Sivas the places where they were settled in the province, the aid made after they were settled, The problems encountered were tried to be revealed with archival documents.

Keywords: Migration, Settlement, Chechens, Sivas

ÖN SÖZ

Kafkasya bölgesi jeopolitik konumundan dolayı tarihi süreç boyunca birçok devlet ve imparatorluğun dikkatini çekmiştir. Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını devreye sokmak için Kafkasya bölgesi üzerindeki Osmanlı hakimiyetini kırıp bütün gücü elinde bulundurmak istemiştir. Bu politika neticesinde Kafkasya yoğun Rus baskısına maruz kalmış ve bölgede yaşayan Müslüman halk Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. 1856 Kırım Savaşı sonrası başlayan bu göçler zamanla kitlesel bir göçe dönüşmüştür. Osmanlı Devleti içinde bulunduğu sıkıntılara rağmen muhacirlerin göçlerine sıcak bakmış ve mağdur olmamaları için gereken bütün yardımları yapmıştır.

Kafkasya bölgesinden Osmanlı topraklarına yönelik gerçekleştirilen göçlerde Sivas vilayeti de yoğun miktarda Kafkas muhacirlerin iskân edildiği yerlerden biri olmuştur. Yapılan birçok araştırmada hemen hemen bütün Kafkas muhacirlerinin göçleriyle ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Lakin Çeçenlerin Anadolu'ya göç etmesi hakkında çok az sayıda kaynağa rastlanılmaktadır. Bunun en büyük sebebi Osmanlı Devleti'nin gelen Çeçenleri Çerkez olarak adlandırmasıdır. Yaptığımız bu çalışmayla Çeçenlerin Anadolu'ya göçleri, göç sonrasında Sivas vilayetine olan iskânları ve iskân edildikleri bölgede yerel halkın ve Osmanlı Hükümeti'nin muhacirlere sağladığı yardımlara değinilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında Osmanlı Arşivi'nden konu ile ilgili olan belgelerden yararlanılmıştır. Ayrıca kitaplardan, tezlerden, makalelerden, ansiklopedilerden, bildiri ve sempozyumlar ile çeşitli dergilerden yararlanılmıştır.

Çalışmamız, giriş kısmı dışında üç bölümden oluşmaktadır. Tezin I. Bölümünde Çeçenlerin tarihi, kültürleri, yaşadıkları bölge ve bağımsızlık mücadeleleri incelenmiştir. Ardından Rusların Kafkasya'ya olan istilasına, Kafkas Savaşlarına ve bunun neticesinde doğmuş olan müridizm ve imamlara değinilmiştir. Ayrıca Kırım Savaşı ve Çeçenlerin göçü üzerindeki etkisinden de kısaca bahsedilmiştir. II. Bölümde Kafkasya göçü, Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu göç ve iskân politikası ve Çeçenlerin Anadolu'ya iskanları genel olarak incelenmiştir. III. Bölümde ise

Çeçenlerin Sivas vilayetine göç ve iskanına, karşılaşılan sorunlara, yapılan yardımlara ve Çeçen köylerine değinilmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yardımını ve desteğini esirgemeyen kıymetli hocam Doç. Dr. İbrahim Caner TÜRK'e, çalışmam esnasında aydınlatıcı fikirleriyle çalışmamı hızlandıran ve bu çalışmanın her aşamasında desteğini esirgeyemeyen eşim Mustafa TEKİN'e ve bütün bunların yanı sıra bu süreçte bana her zaman destek olan, benden maddi ve manevi hiçbir emeğini esirgemeyen aileme teşekkürlerimi borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ.....	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖN SÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
TABLO LİSTESİ.....	XI
HARİTA LİSTESİ.....	XII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEÇEN TARİHİ.....	5
1.Çeçenlerin Kökeni	5
2.“Çeçen” Kelimesinin Anlamı	8
3.Çeçen Boyları	9
4.Çeçen Kültürü	10
4.1.Çeçen Dili.....	10
4.2.Çeçenlerde Gelenek-Görenek ve Sosyal Yaşam	11
4.3.Çeçenlerde Din	12
5.Çeçenlerin Yaşadığı Bölge	13
6.Çeçenlerin Bağımsızlık Mücadeleleri.....	15
7.Rusların Kafkasya’yı İstilasını.....	16
7.1.Kafkas Savaşları	18
7.2.Kafkasya Gazavatı “Müridizm”	19
8.Çeçenler ve Kafkasya Halkının Geneline İstiklal Mücadelesini Yürüten İmamlar.....	21

8.1.Şeyh Mansur Dönemi.....	21
8.2.İmam Gazi Muhammed Dönemi.....	24
8.3.İmam Hamza (Hamzat Bek) Dönemi.....	26
8.4.İmam Şamil Dönemi	27
9.Kırım Savaşı ve Çeçenlerin Göçü Üzerindeki Etkisi.....	30
9.1.Kırım Savaşı'nın Sebepleri ve Ortaya Çıkışı	30
9.2.Kırım Savaşı (1853-1856).....	33
9.3.Kırım Savaşı'nın Çeçenlerin Göçü Üzerindeki Etkisi	35

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ, KAFKASYA GÖÇÜ, OSMANLI GÖÇ VE İSKAN POLİTİKASI.....38

1.Göçün Tanımı ve Çeşitleri.....	38
2.Kafkasya'dan Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçlerin Sebepleri	41
3.1853-1856 Kırım Savaşı Sonrası Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler	44
4.Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskân Politikası	52
4.1.Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskanı İçin Yaptığı Düzenlemeler	58
4.1.1.Muhacirin Komisyonu.....	60
5.Kafkas Muhacirlerin Anadolu'da Yerleştirildikleri Yerler	65
6.Çeçenlerin Anadolu'ya Göç Hareketleri ve Sebepleri.....	70
7.Çeçen Muhacirlerinin Anadolu'da Yerleştirildikleri Yerler.....	76

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEÇENLERİN SİVAS VİLAYETİNE GÖÇ VE İSKANLARI 84

1.Sivas Bölgesinin Tarihi ve Coğrafyası	84
2.Sivas Vilayeti 'ne Yapılan İskanların Nedenleri	87
3.Çeçen Muhacirlerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildiği Yerler	89
3.1.Çeçen Muhacirlerinin İskân Edildikleri Yerlerde Karşılaştıkları Sorunlar	95
3.2.Çeçen Muhacirlerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Devletin Karşılaştığı Durumlar.....	99

4.Çeçen Muhacirlere Yapılan Yardımlar.....	104
4.1.Nakil, İaşe ve Konut Yardımı.....	106
4.2.Arazi ve Zirai Yardımlar	109
4.3.Vergi ve Askerlik İçin Yapılan Muafiyetler.....	112
5.Sivas Vilayetinde Bulunan Çeçen Köyleri	113
5.1.Kızıldon (Demirköprü) Köyü	115
5.2.Kazancık Köyü	115
5.3.Bozkurt Köyü	117
5.4.Yukarıhüyük Köyü	118
5.5.Canabdal Köyü	119
5.6.Alaçayır Köyü	120
SONUÇ	121
KAYNAKLAR	125
İNTERNET KAYNAKLAR.....	141
EKLER	143

KISALTMALAR

A. MKT. NZD	: Sadaret Mektubi Kalemi Nezaret ve Deva'ir Evrakı
A. MKT. MHM	: Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT. UM	: Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı
A. MKT. MKM	: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cemaziyelahir
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri,
DH.MKT	: Dahiliye Mektubi Kalemi Evrakı
DH. ŞRF	: Dahiliye Şifre Kalemi Evrakı
Ed.	: Editör
İ. DH	: İrade Dahiliye Evrakı
İ.HR.	: İrade Hariciye
İ. MMS	: İrade Meclis-i Mahsus Evrakı
HR. TH	: Hariciye Nezaretî Tahrirat Evrakı
km.	: Kilometre
m.	: Metre
M.	: Muharrem
MVL	: Meclis-i Vela Evrakı

Ra	: Rebiülevvel
S.	: Safer
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
Y. MTV	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. ASK	: Yıldız Askeri Maruzat Evrakı
yy.	: Yüzyıl
Za	: Zilkade

TABLO LİSTESİ

		Sayfa No
Tablo 1	Kafkasya Ahalisinin Nüfus Dağılımı	48
Tablo 2	19. Yüzyılda Anadolu'ya Göç Eden Kafkas Halkları	50
Tablo 3	Yıllara Göre Göçmen Sayısı	51
Tablo 4	1859-1865 Yılları Arası Bölgeye Sevk ve İskân Edilen Muhacirler	69
Tablo 5	Çeçenlerin Türkiye'deki Yerleşim Yerleri	90
Tablo 6	1965-2019 yılları arası Kızıldon (Demirköprü) Köyü Nüfus Dağılımı	115
Tablo 7	1965-2019 yılları arası Kazancık Köyü Nüfus Dağılımı	117
Tablo 8	2007-2019 yılları arası Bozkurt Köyü Nüfus Dağılımı	118
Tablo 9	2011-2019 yılları arası Yukarıhüyük Köyü Nüfus Dağılımı	119
Tablo 10	2007-2019 yılları arası Canabdal Köyü Nüfus Dağılımı	120
Tablo 11	2007-2019 yılları arası Alaçayır Köyü Nüfus Dağılımı	120

HARİTA LİSTESİ

		Sayfa No
Harita 1	1865 Tarihinde Çeçen Muhacirlerin Güzergâhı	78

GİRİŞ

Çalışmamızın temelinde yer alacak olan göç kavramı Kafkasya bölgesinde zorunlu uluslararası göç tanımlamasına girmektedir. Fakat Kafkasya bölgesinde yaşanan göç olayı incelendiği zaman göç tanımından daha farklı bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır. Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne gerçekleşen göç olayına, göç tanımlamasından ziyade soykırım tanımlaması yapılmıştır.¹ Bu tanımlamanın yapılmasının altında yatan en büyük sebep Rusya'nın Kafkasya bölgesi üzerinde 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar uygulamış olduğu yerleşme siyasetidir. Bu yerleşme siyasetiyle birlikte bölgede yaşayan insanların büyük bir kısmı soykırıma varan uygulamalara maruz kalmıştır. Rusya tarafından uygulamaya konulan bu politika Kuzey Kafkasya nüfusunun büyük oranda azalmasına neden olmuştur. Mutlak hakimiyeti eline almak isteyen Rusya, kendisine tabi olmayan Kafkas kavimlerini göçe zorlamış ya da katletmiştir. Rusya'nın bu tutumu karşısında Kafkas kavimleri başta Osmanlı toprakları olmak üzere çeşitli bölgelere göç etmek zorunda kalmıştır.² Osmanlı Devleti topraklarını göç sahası olarak tercih etmelerinde, Osmanlı Devleti ile Kafkas halkları arasındaki dini bağlar, akrabalarının yaşaması ve Halifenin varlığının onlara güç vermesi gibi sebepler etki etmiştir.³

TDK'ye göre 'yurtlandırma'⁴ anlamına gelen iskân, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren izlediği bir politikadır. Bu politika sayesinde daima göç olgusunu yaşamış ve yaşatmıştır. 18. Yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen toprak kayıplarıyla birlikte denetimden çıkan bölgelerden, Anadolu topraklarına doğru göçün başlamasıyla içe dönük iskân siyaseti ortaya çıkmıştır.⁵ Muhacir kesiminin Osmanlı topraklarına göçleri hep aynı ölçüde olmamıştır. Göçlerin tarihsel olarak seyrinde dönemsel olarak iniş ve çıkışlar yaşanmıştır. Bazı dönemlerde artan ve yoğunlaşan göç

¹ Melike Bağırar, Şeyma Nur Altun, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Biga Yöresine Yerleşimler*, s.3, <http://www.asagidemirci.net/proje.pdf>, (12.07.2020).

² Recep Çelik, *Maraş Bölgesine Kafkasyalı Kavimlerin İskânları (Çerkes-çeçenler)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2019, s. 1-2

³ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkasya'dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)*, Osmanlı, IV, Ankara, 1999, s. 81.

⁴ <http://tdk.gov.tr/> 13.07.2020.

⁵ Özgür Yılmaz, "1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor", *Mavi Atlas*, S.3, 2014, s.133.

hareketi, bazı dönemlerde ise yoğunluğunu kaybetmiştir.⁶ Karadeniz bölgesinde Osmanlı hakimiyetini ortadan kaldıran 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ve koşulları Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göçün başlamasına neden olmuştur. 1783'te Kırım'ı büsbütün ele geçiren Rusya, gelecekte planladığı Kafkasya'da yayılma siyasetinin ilk adımını gerçekleştirmiştir.⁷ Bu gelişmeler üzerine Osmanlı Devleti, Kafkasya'da yeni bir politika izlemeye başlamıştır. Bu politikaya göre Çerkezistan'ın, Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarını muhafaza etmek üzere bir serhat ülkesi haline getirilmesi amaçlanmıştır.

Osmanlılar, siyasi özellikle dini faaliyette bulunarak bölgeye gönderilen din adamlarının çabalarıyla Çerkezler, Çeçenler, Lezgiler ve Gürcüler arasında İslamiyet'in yayılması için çalışmışlardır.⁸ Bu netice sonucunda Kafkasya halkları arasında direniş hareketleri başlamıştır. Bu direniş hareketleri karşısında Kafkasya bölgesinde yaşayan Çerkezler, Dağıstanlılar ve birçok millet bu direnişe katılmıştır. 1783 tarihinde İmam Mansur ile başlayan ve Şeyh Şamil'in teslim oluş tarihi olan 1859 tarihine kadar süren bu direnişe, Çeçenler de dahil olmuştur. Şeyh Şamil önderliğindeki bu direniş hareketi Kafkasya bölgesinde devam ederken bu sırada Osmanlı Devleti 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması ile Kafkasya ve Gürcistan üzerindeki her türlü hükümler haklarını Rusya'ya bırakmak zorunda kalmıştır.⁹ Bu da Osmanlı'nın Kafkasya bölgesiyle her türlü hukukî bağlarını koparmasına ve o bölgenin kendi kaderiyle baş başa kalmasına sebep olmuştur. Böylece Osmanlılar bu bölgeye müdahale etme ve Kafkasyalıları hukuken yardım etme hakkını kaybetmiştir.¹⁰ 3 Temmuz 1853 yılında Rusların Prut nehrini geçerek Eflâk ve Boğdan'ı işgal etmesiyle birlikte Kırım Savaşı başlamıştır. 14 Eylül 1854'te Kırım'a çıkan Osmanlı ordusunun 9 Eylül 1855'te Sivastopol'ü almasından sonra 30 Mart 1856'daki Paris Antlaşması ile her iki taraf da bu savaşa son vermiştir. Bu tarihten kısa

⁶ Hakan Asan, "Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)", *Göç Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, Ocak-Haziran 2016, s. 34-61, s.37-38.

⁷ Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatına Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies*, C. 5, S.2 2013, s.348.

⁸ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997, s. 37.

⁹ Dördüncü Madde ile...Bkz. *Muahedat Mecmuası*, İstanbul 1294-1298, C.IV, s.70-80. 5 ciltten oluşan bu eser, TTK tarafından her cilde eklenen dizinle birlikte basılarak bilim âlemine sunulmuştur.

¹⁰ Ayşe Pul, "Tomarza'ya Gelen Çeçen Muhacirlerin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2010 s. 152.

bir süre sonra da göç hadisesi başlamıştır. Bu durum, Rusya'nın savaş bahanesiyle Kafkasya'daki halklara uyguladığı asimilasyon politikasının bir sonucudur.¹¹ Kırım Savaşı'nın son aylarından itibaren Kafkasya'dan Anadolu topraklarına büyük göçler başlamıştır. Aslında bu savaş, bölgenin Rus esaretinden kurtarılabilmesi için önemli bir fırsat olarak görülmüştür. Çünkü bir taraftan Kafkasya'da devam etmekte olan Şeyh Şamil liderliğindeki istiklal mücadelesi, diğer taraftan da İngiltere ile Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa girmesi bölgenin istiklali için önemli neticeler doğurmuştur. Fakat Osmanlı Devleti ile Şeyh Şamil arasındaki irtibatsızlık, İngiltere ile Fransa'nın Kafkasya'ya müdahalesindeki isteksizliği, Osmanlı Devleti'nin Kırım'ı dahi elinde tutamayacağını ve savaş sonunda burayı terk edeceğini anlaşılması, öncelikle Kırım Müslümanlarını telaşlandırmış ve böylelikle savaşın son dönemlerinde kendini gösteren, aralıklarla hızlanıp yavaşlayan kitlesel göç hareketi başlamıştır.¹² Bu kitlesel göç, 1859'da Şeyh Şamil'in Rusya'ya esir düşmesiyle ve 1864'te Çerkez direnişinin kırılması üzerine doruk noktasına ulaşmıştır.¹³ 1850'li yılların ilk yarısına kadar gönüllü olarak göç eden Kafkas aileleri Kırım Savaşı'ndan sonra yerini mecburi göç hareketine bırakmıştır.¹⁴ Göçler 1859 yılından itibaren yoğunluk kazanmıştır. 6 Aralık 1858 tarihli Meclis-i Vala Mazbatasında Çerkezler ile Nogaylardan 1.066 kişinin İstanbul'a geldiği belirtilirken 8 Mart 1560 tarihli Arz Tezkiresinde sadece İstanbul'da 14.000 Çerkez ve Nogay Muhacirinin bulunduğu ifade edilmektedir.¹⁵ 1863-1864 yılları arasında ise Osmanlı topraklarına yarım milyon dolaylarında Kafkasyalı göçmen göç etmiştir. Sadece 1864 yılı içerisinde Osmanlı topraklarına gelen muhacir sayısı 257.068'dir. Göç hareketleri 1876-1877 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra tekrar yoğunluk kazanmaya başlamış ve 1890-1908 yılları arasında kısmen devam eden göçler 1920'li yıllarda durulmuştur.¹⁶ Kırım Savaşı'ndan sonra yaşanan bu kitlesel göçlerin ardında yatan en büyük sebep, daha önce de belirttiğimiz gibi Rusların savaş bahanesiyle uygulamış olduğu iskân

¹¹ Kırım Savaşı'ndan sonra Rusların taarruzlarının ve baskılarının balaması için bkz. Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon, 2006, s. 29.

¹² Saydam, *Osmanlı İskân Siyaseti*, s. 677.

¹³ Cahit Aslan, "Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü", *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, Sayı: 1, 2006, s. 3.

¹⁴ Hayati Bice, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara, 1995, s. 45.

¹⁵ Saydam, *Osmanlı İskân Siyaseti*, s. 85.

¹⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul, 2010, s. 110.

siyasetidir. Bu siyaset gereğince uygulamış olduğu yaptırımlar arasında Rusların ticaret ve ulaştırma merkezlerine iskân ederek yerli halkı hâkim kılmak, Kafkasya halkına Hristiyanlaştırma baskısı uygulamak, yerli halkın ziraî araçlarına, hayvanlarına el koymak, verimli arazileri Rus göçmenlerine tahsis etmek ve Rus göçmenlerinin hal ve hareketlerini sürekli kontrol altında tutmak yer almıştır.¹⁷ Bu gibi yaptırımları uygulamayan ve isyan edenler ise ya katledilmiş ya da sürgün edilmiştir. Bu politikanın adı da şüphesiz ki asimilasyon ve soykırımdır.¹⁸ Rusların uygulamış olduğu bu politika diğer Kafkas halklarına uygulandığı gibi Çeçenlere de uygulanmıştır. Yapılan baskınlar ve alınan verimli toprakların sonucunda Osmanlı Devleti'ne göçler artık kaçınılmaz olmuştur. Konumuzu teşkil edecek olan Sivas'a yapılan göç hareketinin temelindeki gerekçelere bakıldığında gerek sahip olduğu arazinin genişliği gerekse benzer coğrafi ve iklimsel özellikleri muhacirler için ideal bir yerleşim alanı olmuş ve her dönemde Sivas vilayeti başta olmak üzere buna benzer birçok bölge tercih edilmiştir.¹⁹ Çeçenlerin Sivas vilayetine göç ettiklerine dair Osmanlı arşivlerinde birçok belgeye rastlanılmaktadır.²⁰

¹⁷ Nedim İpek, a.g.e, s. 31. Ruslaştırma siyaseti ve göç için ayrıca bkz. Müstecip Ülküsal, *Kırım Türkleri*, Türk Dünyası El Kitabı, s. 1140-1153, s. 1148/1149.

¹⁸ İpek, *İmparatorluktan Ulus*, s. 31. Eser daha çok 1864 sonrası için daha ayrıntılı bilgiler verse de genel olarak muhacirlerin durumu ve iskânı ile ilgili doyurucu bilgiler vermektedir.

¹⁹ Osman Köse, *Geçmişten Günümüze Göç I*, Samsun, 2017, s. 409-410.

²⁰ Gonca Yıldız, *Ulusalcılığa Tepkiler ve Gönüllü Özdeşlik: Türkiye'de Çeçenler Örnek Olay İncelenmesi* Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2017, s. 58.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇEÇEN TARİHİ

1. Çeçenlerin Kökeni

Tarihçiler birçok millette olduğu gibi Çeçen ulusunun aslını inceleme konusunda da anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bazıları onların Kafkasya milletlerinin en eskisi olduğunu ve Kafkasya’da yaşayan beyaz ırkın onlardan geldiğini iddia etmişlerdir. Antropolog Gerasimof tarafından yapılan araştırmaya göre, Çeçen-İnguş bölgesinde yapılan kazılarda elde edilen bulgular, Çeçen-İnguşların da çok eski devirlerden beri Kuzey Kafkasya’da yaşadıklarını, buranın otokton²¹ halkı olduklarını ispatlamıştır. Bir kısım tarihçiler tarafından ise Mısır’a hükmeden Hegzoslar’ın Çeçen milletinin ataları oldukları iddia edilmektedir.²² Çeçenlerin etnik kökeni ile ilgili başka görüşlere bakıldığında zaman kimi tarihçiler Çeçenlerin; Türk, Çerkez, İskit, Avar, Arap, hatta Urartu kökenli olduğunu tebarüz ederken, Çeçenlerin kendi özgün şartlarıyla var olan bir halk olduğu görüşünü savunan tarihçiler de mevcuttur. Bu tarihçiler arasında Çeçenlerin Çerkezler ile aynı ırktan geldiği görüşünü savunanlar da vardır.²³ Bunların başında Met Çunatuka-İzzet gelmektedir. Bu konuyla ilgili şöyle demektedir: "Çeçenler dahi en asli Çerkes kavminden ve Çerkezistan ‘da mezkûr bulunmuş iken şimdiki yerlerine gelmişler ve burada nice büyük ve eski istilaların etkisinde bulunmaları ve Çerkezistan ‘la yalnız bir cihetten-yani Kabartay tarafından ilişki kurmuş olmaları nedeniyle ayrılmak zorunda kalmışlardır.”²⁴ Ancak bu görüş pek tutulmamış ve çeşitli dil ve ırk araştırmaları sonucunda tarihçiler bu saptamanın doğru olmadığını kanıtlamışlardır. Bir diğer teze göre ise, Çeçenlerin, esasen Çerkez kökenli olduğunu fakat Çerkezlerin yaşam standartlarının yüksek olmasından dolayı merkezi yerlere yerleşirken, Çeçenler dağlık bölgelerde kalmıştır. Bu da Çerkezler ve Çeçenlerin yaşam biçimlerinde, kültürel yaşamlarında ve dillerinde farklılıklar doğurduğu ve bu sebeple birbirlerinden ayrıldıkları iddialarını taşımaktadır.²⁵

²¹ Otokton: Kadim, Eski, Yerli. Bkz. İzzet Aydemir (Çuşha), *Kafkasya Üzerine Beş Konferans, “Kafkasya’nın Eski Tarihi”*, İstanbul, 1978, s. 160.

²² Yasemin Özdi, *Etnik Kökenin Siyasal Katılıma Etkisi: Çeçen ve Çerkez Örneği*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2013, s. 48.

²³ Yıldız, s.49.

²⁴ Şamil Mansur, *Çeçenler*, Ankara, 1996, s. 25.

²⁵ Yıldız, s. 50.

Çeçenlerin Urartulardan geldiğine dair de güçlü emareler bulunmaktadır. Günümüzdeki Van (Tuşpa) ilimizi başkent olarak kullanan Urartuların arkeolojik kalıntılarından elde edinilen bilgilere göre, Urartuların eklemeli dil yapısının Çeçen dili ile örtüştüğü görülmüştür. Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu'na göre, Urartular, Hurriiler ile aynı kökene sahiptirler. Urartuca, günümüzdeki doğu Kafkas dil ailesinden Çeçence ve İnguşça ile benzerlik göstermektedir. Urartuca, Krallığın yıkılmasından sonra aynı coğrafyada konuşulan Hint Avrupa dil grubuna ait Ermenice ve onun beraberinde gelen Kürtçe 'den farklı bir yapıdadır ve aralarında akrabalık bulunmamaktadır.²⁶ İlber Ortaylı da bu görüşü savunmakta ve günümüzde kabul gören görüşün bu yönde olduğuna vurgu yaparak, katıldığı bir tarih programında, çıkarımlarını Van'da Çavuştepe ile Toprakkale dolaylarında Urartulara ait eserlerin tetkiki esnasında yazıtlardaki çivi yazılarını orada bulunan Çeçen etnik kimliğine sahip bir görevlinin okuyabilmesiyle ve çeşitli dilbilimsel sebeplerle ilişkilendirmektedir.²⁷

Köken olarak bir başka görüşe göre Çeçenlerin Avarlardan geldiği ve Çeçen adının, Avarların bir başka adı olan “Cücen” kelimesinden geldiği öne sürülmektedir.²⁸ Şerafeddin Erel ise bu konuya farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Erel, Çeçenlerin Kafkasya'ya çok eski zamanlarda yerleşmiş olduğunu, Volga ve Ural yoluyla Kafkasya'ya geldiklerini belirtmiştir. Buradan yola çıkarak Çeçen sözcüğünün Hun ve Avar isimleriyle ilişkili düşünülmemesi gerektiğine, zira Çeçen kelimesinin daha eski olduğuna vurgu yapmıştır. İskit (Masaget)lerin Dağıstan'dan Çeçenistan'a geçerken köklü izler bıraktığını ve bugün burada yaşayan Çeçenlerin Misigin adında Masagetler olduğunu iddia etmiştir. Bir başka bir görüşe göre Çeçenler, Ömer Bin Hattap döneminde Medine'den yola çıkarak, zamanla Kafkasya'ya iskan eden ve Yemen Araplarından olan Muaz Bin Cebel'in soyudur.²⁹ Çeçenlerin Türk kökenli halk olduğunu iddia eden bilginlere göre ise, eski çağlardan beri insanları ilgilendiren Nuh'un teorisinin açıklamalarına göre bugünkü insanlar, Kafkasya'nın güneyinde Ağrı tepesi üzerinde karaya oturan gemide bulunan Nuh (A.S.)'un üç oğlu olan Ham, Sam

²⁶ Abdurrahman Özdil, “Urartu: Çeçence Konuşmuş Bir Dünya Uygarlığı”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:1, Bölüm: 1, 2012, s. 9.

²⁷ Yıldız, s. 50.

²⁸ Mansur, s. 33.

²⁹ Şerafettin Erel, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1951, s. 36-38

ve Yafes'ten türemişlerdir. Yafes'in yedi oğlundan birinin adı Türk olup bunun nesli Dağıstan'da çoğalarak buradan doğuya doğru yayılmıştır. Marr'ın Dağıstanlıları Çeçenlerle beraber aynı grubun üyeleri olarak sınıflandırdığı görülmüştür. Fakat Ruslar, Rus politikası parçala-yut anlayışına ters düştüğü için Marr'ın bu sınıflandırmasına karşı çıkmışlardır. Kadircan Kafalı ile Sen Martin'inin Çeçenlerin Hazar Türkleri soyundan Cacen kabilesinden olduğu belirtilmiştir. Prof. D. W. Eberhard ise Çeçenlerden Juan-Juanlar diye bahsetmiş ve Tu-Cüeler (Türkler)'in Juan-Juanların demircileri olduğunu söylemiştir. Eberhard, Türklerin ve Çeçenlerin aynı ırktan geldiğini, Çeçenlerin dedelerinin soylarının ve eski Türklerle dair efsanelerin ortak noktası olan Mu-gu-lü³⁰ (kelkafalı) efsanelerinden geldiği yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Bir kısım tarihçiler de Alman milletinin Avrupa içlerine dalmış olan Çeçen gazilerinin neslinden olduğuna dair birtakım kanıtlar bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu gibi tezlerin yanı sıra Çeçenleri Türk ırkına dahil etmeyen görüşler de mevcuttur. Bu görüşleri savunanların arasında M. Niyazi Erenbilge, Ahmet Caferoğlu ve L. Rasony gibi isimler bulunmaktadır. Bu düşünürler Çeçenlerle Türkleri ayrı gruplarda sınıflandırmıştır.³¹ Afet İnan ise Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi adlı çalışmasında Türklerde açık renk göze çok az rastlanıldığını fakat Çeçenlerde bunun tam tersinin olduğunu ve Türklerin genellikle orta ve uzun boyluyken, Çeçenlerin ise uzunun üstünde olduğunu ifade etmiştir. Bu fikirden hareketle Türklerle Çeçenler arasındaki fizyolojik ve biyolojik farklılıklardan yola çıkarak ayrı ırklardan geldiğini iddia etmiştir.³² Farklı bir kaynaktan Alaeddin Yalçinkaya'nın ise Çeçenleri Kafkasya'nın en eski ve özgün halklardan biri olarak tarif ettiği ayrıca Çeçenlerin, hem Osmanlı hem de Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerde Türklerle aynı tarafta yer almasına ve sayılarının fazla olmamasına rağmen Kafkas derneklerinin çeşitli faaliyetlerinde bile Çeçenlerin köklü bir şekilde

³⁰ Mu-gu-lü efsanesi: Juan-Juanların dedesinin adının Mu-gu-lü olduğu tahmin edilmektedir. Bunun da manası kelkafalı anlamına gelmektedir. Sülalenin bir kel kafalıdan nefret ettiği iddiası pek göze çarpacak mahiyette olduğundan, sonraları Yu-cyu-lü'ye yani Juan-Juanların hükümdar sülalesinin adına tahvil olunmuştur. Aynı efsane Tibet'te bulunan Tug-fanlar için de anlatılmaktadır. Eski Türkler de saçlarını kısa kestirmektedirler ve onlarda da kelkafalılara dair efsaneler mevcuttur. Bkz. Anıl Çeçen, *Çeçenistan Dosyası*, Ankara, s. 30.

³¹ Mansur, s. 25-28

³² Afet İnan, *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi*, Ankara, 1947, s. 85.

Türkileştiğine de vurgu yaptığı belirtilmiştir.³³ Şamil Mansur ise Çeçenler adlı eserinde, Nah öbeğinden bir dil olan Çeçen dilinin özellikleri ile Türk dilinin özelliklerinin karşılaştırılması durumunda aralarında hiçbir benzerliğe rastlanmadığını ifade etmiştir.³⁴ Bütün bu düşünürlerin ve araştırmacıların bu tezlerine rağmen bu konuda henüz son noktaya varılmış bir kanıt olmadığı için kesin bir şey söylemek söz konusu değildir. Bunun en büyük sebebi, Çeçenlerin ulusal kimliklerinin ya da etnik kökenlerinin kendi kültürleri bağlamında ilişkilendirilememesidir. Bir diğer sebebi ise, çoğu kaynaklarda başka etnik kökenlerle birlikte anılması ve yeterli düzeyde akademik çalışmaların olmamasıdır.

2. “Çeçen” Kelimesinin Anlamı

Bir etnik kimlik olarak, Kafkasya’nın kuzeydoğusunda yaşayan bir halk anlamını taşıyan Çeçen kelimesinin çeşitli dillerde çeşitli anlamları vardır. Bu kelimenin Rusça asıllı bir kelime olduğunu savunanlara göre Çeçen kelimesi “kuş cıvıltısı ve zarafet” anlamına gelmektedir. Aynı konudaki başka görüş ise, bu kelimenin Çuvaşça’dan geldiği yönündedir. Çuvaşça ise “yakışıklı, güzel” anlamına gelmektedir. Çeçen kelimesinin bir de Türkçe kökenli Çağatayca, Kazanca veya Kırgızca olabileceğini savunanlar mevcuttur. Bu savunanlara göre Çeçen kelimesi “zeki, ferzane, söz ustası hızlı, tiz” anlamına gelmektedir.³⁵ Çeçen kelimesinin Rusça asıllı olduğuna dair yazılmış bir belgede ise, Çeçen kelimesi ile Çeçenit kelimesinin aynı anlama geldiği, ikisinin de yalancılıktan kibarlık ve zarafet taslamak, dürüst ve halis olmak, süslenmek donanmak, yumuşak ve zarif olan, az bulunan gibi anlamları barındırdığı ve aynı belgede Çeçentsa kelimesinin “Kafkasya’da bir halk” anlamına geldiği söylenmiştir. Çeçen kelimesi, Kırgızca’da “söz ustası, hâkim (akıllı)”, Kazanca’da ise “yakışıklı, güzel” anlamına gelmektedir. “Prof. Dr. W. Eberhard ise Çeçen kelimesinin Çince olduğunu ve kavim olarak Cücenlerden geldiğini iddia etmiştir.”³⁶ Bir başka kaynak ise Grigorian’tın Çeçen kelimesini, Çeçenlerin yaşadığı yerlere rastlayan Ruslar tarafından orada bulunan Büyük Çeçenistan yaylası üstündeki

³³ Yıldız, s. 51.

³⁴ Mansur, s. 28.

³⁵ Mansur, s. 33.

³⁶ Özdil, s. 47.

Suiri Kort Çaçani tepesinin eteğinden akan Argun ırmağının kıyısındaki Çaçani Köyü'ne nazaran verilmiş bir isim olma ihtimalinin yüksek olduğunu iddia ettiği belirtilmiştir.³⁷ Hatta Rus literatürüne 1732 yılında resmi olarak geçen ilk Çeçen terimi de, Çeçenlerin Rus kuvvetlerini hezimete uğrattığı bu Çeçen-aul köyüne dayandırılmış ve bu tarihten itibaren Çeçen ismi kullanılmaya başlanmıştır.³⁸

Çeçen kelimesi birçok araştırmacıya ve milletlere göre farklı isimlerle de adlandırılmıştır. Romalı tarihçi Strabon ve Plutarch tarafından Çeçen kelimesine “Gargarlar” ismi verilmiştir. Bu sözcük İnguşlarda “Gargar” Çeçenlerde “Gerger” şeklinde geçmektedir.³⁹ Kumuklar Çeçenlere Miçikis, Avarlar (Tavlılar) Burtel, Kabartaylar Şaşan, Ruslar Çeçentsami⁴⁰, Osetler, Çaçan ya da Makalun, Tatarlar ise Masaget demiştir.⁴¹ Çeçenler aydınlık dönemlerden günümüze kadar İnguşlar, Çeçenler ve Kistler kendilerini genel olarak “Vaynah”⁴² olarak tanımlamışlardır.⁴³ Çeçenler sadece kendilerine Nokhçi, Nakhçi veya Nohçuo, Nahçuo, yaygın olarak da Nokhçuoy (Nohçoy) demişlerdir ve hala kendi ulusal dillerinde kendilerini “Nohçi (Nah-tche)” şeklinde adlandırmaktadırlar.⁴⁴

3. Çeçen Boyları

Çeçenler esas olarak Nokhçiler ve İnguşlar olarak iki ana kabileye ayrılmıştır. Çeçenler kendilerini Nokhçi (Noxçoy) olarak adlandırırken Çeçenlerin ayrı bir kabilesi olan İnguşlar ise kendilerini Galgay olarak adlandırmışlardır. Bu iki kabile dışında aynı zamanda Tuş adında bir Çeçen kabilesi de bulunmaktadır.⁴⁵ Moritz Wagner ise üçüncü kabileyi Kistler olarak nitelendirmiş ve bu kavimlerin Çerkezler, Tatarlar ve Lezgiler tarafından Mişdeki olarak anıldığını belirtmiştir.⁴⁶ Fakat

³⁷ Mustafa Aydın, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkasya*, İstanbul, 2005, s. 22.

³⁸ Erhan Alpaslan, “Çeçenler”, Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C.2, 2018, s.434

³⁹ Reyhan Turğut, *Kuzey Kafkasya Halklarının Büyük Sürgünü (21 Mayıs 1864)*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2019, s. 50

⁴⁰ Hayri Ersoy, *Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkezler*, İstanbul, 1993, s. 107

⁴¹ Erel, s. 36.

⁴² Vaynah” terimi (“vay” ve “nah” bazı araştırmalarda “vey” ve “nah”), birbirlerinden lehçe farklılıkları ile ayrılan üç ana gruba, Çeçen, İnguş ve Kistlere verilen addır. Bu kelimenin anlamı bu halkların dilinde “bizim halk” veya “bizim insanlar” demektir. Bkz. Turğut, s.50

⁴³ Tarık Cemal Kutlu, *Çeçen Direniş Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 33

⁴⁴ Turğut, s. 50

⁴⁵ Mansur, s. 35.

⁴⁶ Moritz Wagner, *Kafkas Rus Savaşı'nda Çerkesler-Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul, 1999, s. 165

Nokhçiler ve İnguşlar (Galgay) nüfus olarak çoğunluktadırlar. Çeçen dilinde de millet anlamına gelen bu iki kabileden Nokhçi kabilesi Argun havzasında, İnguşlar (Galgay) kabilesi ise Aza ve Nazran havzasında yaşamışlardır.⁴⁷ Günümüz Türkiye'sinde ise Çeçen, İnguş ve Tuşların ya da Kistlerin üçü birden halkımız, kavmimiz manasına gelen “Vaynah” adıyla nitelendirilmektedir.⁴⁸ Tuhum adı verilen bu üç kabile aralarında teyp⁴⁹ denilen soy ve boylara ayrılmışlardır.⁵⁰ İnguşlar, Çeçenlerden sonra gelen sayıca en büyük soy olup Xamtiyna ve Tsoriny diye iki dala ayrılmışlardır. Tuşlar'ın, Tuş ya da Tuşin adı ile Kuzey Gürcistan'da yaşadıkları ve Gürcüleştirmiş olabilecekleri söylenmektedir.⁵¹

4. Çeçen Kültürü

Çeçen Kültürü, sınıf çelişkilerinin ve çatışmalarının olmadığı toplumsal bir modelin tarihteki ve günümüzdeki örneğidir. Çeçenlerin kültüründe yatan öz sevgidir. Bu sebeple kültürlerinde toplumcu, paylaşımcı, dayanışmacı ve bütüncül kavramlarına yer vermişlerdir. Tarihsel akış mecrasında pek çok kültürle etkileşim ve transformasyon yaşayarak hem farklı kültürlerle katkı yapmışlar hem de kendini zenginleştirerek özgün olan haline yeni değerler kazandırmışlardır.⁵²

4.1. Çeçen Dili

Çeçenlerin konuştuğu dil Çeçencedir. Vaynah (Çeçen) dili, dilbilimcilere göre köken olarak Kafkas dilleri ailesine, yapı bakımından ise bükümlü dillere girmektedir. Çekim hallerinin fazla olması, Çeçence'yi Kafkas dillerinden olan Abasg ve Kerket dilleri koluna giren diğer dillerden farklı kılmıştır. Daha çok Çeçence Ibero-Kafkas dil grubuna benzemektedir.⁵³ Çeçenler kendi dillerini Nohçi Mott olarak adlandırmışlardır. Kafkas dil grubu içinde ise Nakh bölümünde yer almıştır. Arap, Kiril, Latin alfabelerini kullanmakla birlikte 1997 itibari ile Çeçen alfabesini

⁴⁷ Özdi, s. 49.

⁴⁸ Yıldız, s. 49.

⁴⁹ Kist dilinde Çeçen boylarına “teyp” denilmektedir. Bkz. Turğut, s. 51.

⁵⁰ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829 (Tarih-Toplum-Ekonomi)*, İstanbul, 2015, s. 13.

⁵¹ Mansur, s. 35.

⁵² Davut Yaşar, “Çeçen Ruhu ve Milli Kültür Formatında Olgusal Belirşi”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı: 2, Bölüm: 2, 2017, s. 15-16.

⁵³ Mansur, s. 135.

kullanmaya başlamışlardır.⁵⁴ Çeçenler Türkiye’de Çeçen ve İnguş şivelerinin karışımından oluşan bir dili konuşmaktadırlar. Günümüzde daha çok orta yaşlılarda, özellikle kadınlar arasında konuşulmaya devam edilmektedir.⁵⁵

4.2. Çeçenlerde Gelenek-Görenek ve Sosyal Yaşam

Kafkasya, coğrafi yapısı fazlasıyla engebeli, gür ormanları olan ve geneli dağlarla çevrili kuzeye uzanan vadilere sahip olduğundan çok küçük toplulukların bile ayrı olarak yaşayabildikleri bir bölgedir. Bölge koşulları sebebiyle her topluluk kendi içinde kapalı bir yapıda hayat sürmüştür. Çeçenler de gelenek-görenek ve sosyal hayatlarını kendi içinde yaşamışlardır.⁵⁶ Çeçenlerin hayatları destanlarla doludur. Halk doğuştan bilge olduğu için, önemli bir olay karşısında hemen destan oluşturmuş ve eskilerin söylediği destanlar ezberlenerek nesilden nesle aktarılmıştır. Destanların haricinde ilahiler, masallar türküler, ninniler, efsaneler ve tiyatro da hayatlarında önemli bir yere sahiptir. 1865 büyük göçten sonra ise ünlü şairler, göçün Çeçen halkının üzerinde bıraktığı derin izlerini şiirlerle yansıtmışlardır. Çeçen halkının tarihi, dili ve gelenekleri hakkında en değerli kaynak Çeçen folklorudur. Özgünlüğüne rağmen dünya motifleriyle kaynaşmış olan Çeçen folkloruna, ünlü yazar Tolstoy ile P. K. Uslar ve L. P. Semenov gibi araştırmacılar büyük değer vermişlerdir.⁵⁷ Kafkasya’nın diğer ülkelerden ayırt edici esrarengiz bir güzelliği olması, Çeçenlerde nesilden nesle aktarılan efsanelerin de ilgi çekici olmasını sağlamıştır. Bunların yanı sıra Çeçenler ’in şarkı-türkü söylemeyi seven, yalnız kaldıkları zaman dertlerini, sevinçlerini, istek ve arzularını dağlara anlatmaktan hoşlanan bir topluluk olduğu bilinmektedir. Yollarda, düğünlerde, sevinç zamanlarında, gurbette ve inzivada Çeçen kalbine tercüman olan birçok halk şarkısı vardır. Bunların kimler tarafından ne zaman yazıldığı bilinmediği için anonim olarak günümüze ulaşmıştır. Halk arasında söylenen bu şarkılar kimi zaman bağımsızlık mücadelesinin de sesi olmuştur. Bunun en büyük örneği ise Gazavat Marşı’dır. Yaşadıkları bölge işgale meyilli bir bölge olduğundan ninnilerde, masallarda, hikâye ve destanlarda sürekli işgale maruz kalmış halkı ya da

⁵⁴ Özdi, s. 48-49.

⁵⁵ Mansur, s. 135.

⁵⁶ Altın, s. 22.

⁵⁷ Ali Özcan, *Çeçenler*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014, s. 9.

onların yaşamış oldukları olayları dile getirmişlerdir.⁵⁸ İşgal bölgelerindeki bu zorlu yaşam karşısında göstermiş oldukları direnç ve yaşama azmi Çeçenlerin geleneklerinin temel öğelerinde de kendini göstermiştir. Başka bir deyişle savaş ve sürgün, Çeçen gelenek ve göreneklerinin şekillenmesine ve yeni bir hal almasına etki etmiştir. Savaş, sürgün ve zorlu yaşam koşullarından dolayı var olma mücadelesi içerisinde oluşan birtakım göreneklerin de etki alanına girmesine sebep olmuştur. Bunun en büyük örneği kadınların bir görenek halini alarak sadece neslin devamını sürdürmek için çocuk üreten bir varlık haline dönüşmüş olmasıdır. Bu da savaş zamanlarında kadınların ve çocukların korunması gereken kişiler olarak görülmesine, erkeklerin ise savaşçı ve mücadeleci kimliği ile tıpkı neolitik dönemdeki gibi büyük bir önem kazanarak ön planı çıkmasına yol açmıştır.⁵⁹

4.3. Çeçenlerde Din

Dinsel köklerine baktığımızda Çeçenlerin ilk inanışları politeist din anlayışına dayanmaktadır. Çeçenlerin bugünkü sözlü metinlerinde de bu inanışın kalıntılarına rastlamak mümkündür. Bu metinlerde Tanrı ve tanrıçalar arasında en büyük rolü oynayan Dele ve yıldırım tanrısı olan Seli'den ve bunların yanı sıra savaş, fırtına, güneş, ay, su tanrıçalarından bahsedilmiştir. Eski kilise harabe kalıntılarının ise, Çeçenlerin bir bölümünün 8. yüzyılda Hristiyanlığı kabul ettiğine işaret ettiği bilinmektedir. 11. ve 13. yüzyıllar arasında Gürcistan'ın tesiriyle bu din, onlar arasında daha da güçlenmiş, hatta Çeçenler, Gürcü yazısını kullanmaya başlamışlardır. Fakat Moğol istilasından sonra Gürcistan'ın eski gücünü kaybetmesiyle birlikte Hristiyanlığın etkisi kaybolmuş ve İslam'ın yayılışı ile yok olma noktasına gelmiştir. Çeçenler de daha sonra kitleler halinde İslamiyet'e geçmeye başlamıştır.⁶⁰ Çeçenlerde İslamiyet'in hangi tarihte yaygınlaşmaya başladığı konusunda ise çeşitli görüşler mevcuttur. Bazı görüşlere göre VIII. yüzyılda Müslümanlığın doğudan geldiği, bazı görüşlere göre ise XVIII. yüzyılda Dağıstan'dan başlayarak yaygınlaştığı

⁵⁸ Mansur, s. 119-122.

⁵⁹ Erol Yıldır, "Ediil; Çeçen Gelenek ve Göreneklerine Dair Bazı Saptamalar", *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Cilt:3, Sayı:3, Yıl: 2018, s. 11.

⁶⁰ Yusuf Yıldız, "18. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı Hristiyanlaştırma Politikası", *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 18, Yıl: 2017, s. 436-437.

belirtilmektedir. Literatürde kabul gören genel görüşe göre ise VIII. yüzyılda bölgede yayılmaya başlayan Müslümanlığın, tüm kurum ve kurallarıyla benimsenmesi XVIII. yüzyılda Nakşibendî-Halidî müritlerinin ortaya çıkışıyla gerçekleşmiş ve zaman içerisinde İslam dini Çeçenistan bölgesinde kurumsallaşmıştır.⁶¹ Sünni İslam'ın Şafii mezhebine bağlı olan Çeçenlerde yaygın olan inanç, Müridizm olarak adlandırılan tasavvuf anlayışıdır. Çeçenler tarikatlara bağlıdırlar. Kuzey Kafkasya'da iki büyük tarikat vardır. Bunlar Nakşibendiye ve Kadiriye tarikatlarıdır. Nakşibendiye Doğu Çeçenistan ve Dağıstan'da, Kadiriye tarikatı ise, Çeçenistan'ın kalan bölgelerinde ve İnguşetya'da etkilidir.⁶² Çeçenler İslamiyet'i kabul ettikten sonra gelenek ve göreneklerinde, sosyal yaşamlarında değişiklikler yaşanmıştır. Örneğin, İslamiyet ile birlikte Çeçenler arasında mezar taşları da değişmiştir. Savaşçının, hacının, şehidin vb. mezar taşları değişik boyut ve şekillerde dikilmeye başlanmıştır.⁶³

5. Çeçenlerin Yaşadığı Bölge

Kafkasya bölgesi siyasi ve coğrafi sebeplerden dolayı Rusya Federasyonu'nun egemenliğinde olan Kuzey Kafkasya ve üç bağımsız cumhuriyetin bulunduğu Transkafkasya yani Güney Kafkasya olarak iki bölüm halinde ele alınmaktadır. Güney Kafkasya: Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı kapsarken, doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi arasında bulunan, Avrupa ile Orta Asya ve Rusya ile Basra Körfezi arasındaki geçit noktalarını oluşturan Kuzey Kafkasya⁶⁴ ise "Çeçenistan" ya da bir diğer ismi "Çeçenya" olan ülkeyi kapsamaktadır. Bu bölgede genel olarak Çeçenler yaşamaktadır ve başkentleri ise Grozni'dir.⁶⁵ Çeçenlerin yurdu olan Kuzey Kafkasya Rusya'nın güneybatı kısmında yer alan yönetsel bir bölümdür. Sözü edilen bölüm, büyük Kafkas dağlarının kuzey kesiminde yer almaktadır. 20.000 km²'lik alanı, dağlık kısım, orta kısım ve ovalık kısım (Sunja ve Terek) olmak üzere üç coğrafi bölgeye ayrılmaktadır.⁶⁶ Birinci bölgeyi, cumhuriyetin güney hududunu çizen Kafkaslar oluşturmaktadır. Tebulos- Mta (4.493 m) ve Şhan (4.381) dağları

⁶¹ Yıldız, s. 52.

⁶² Özcan, s. 10.

⁶³ Mansur, s. 149.

⁶⁴ Yıldız, s. 48.

⁶⁵ Didem Çatalkılıç, "İngiliz ve Alman Seyyahların Gözünden Çeçenler ve İnguşlar", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, Yaz, 2016, s. 66

⁶⁶ Ramazan Özey, *Türk Dünyası Coğrafyası*, İstanbul, 2013, s.173.

bölgenin en yüksek sınırlarını oluşturmaktadır. Günümüzdeki Çeçenistan sınırları kuzeyde Terek Nehrine, doğuda Dağıstan, batıda da Asatin bölgelerine kadar uzanmaktadır. 13.300 km² yüzölçümü ile kuzey ve doğuda Dağıstan, batıda İnguş Cumhuriyeti ve Kuzey Osetya, güneyde ise Gürcistan ile çevrilidir. Daha evvelden Çeçenistan bu bölgelerin oldukça dışına taşmıştır.⁶⁷ Kafkasya'nın Hazar Denizine yakın dolayları Çeçenler 'in yurt edindiği yerlerdir. Çeçenler Dağıstan'ın batı ve kuzeybatısına yayılmışlardır. Batıdaki Çerkezler gibi onlar da Kafkasların doğudaki yüksek yamaçlarına yerleşmişlerdir.⁶⁸ Dağlık bir alana sahip olan Kafkasya'nın ormanlarla kaplı, büyük sıra dağları ve geniş nehirlerinin olması dolayısıyla, Çeçenistan'ın geçit vermeyen bir bölge olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Hiçbir gazi ve fatih, onları geçmeye cesaret edememiştir. Hatta edipler, seyyahlar, şairler, jeologlar, coğrafyacılar Kafkasya'yı "Mağrur Güzellik Ülkesi", "Şaşılacak Ülke", "Kahramanlar Yurdu", "Eşi Bulunmayan Dev Gibi Kahraman" şeklinde adlandırmışlardır.⁶⁹ Çeçenistan denildiği zaman akla ilk gelen şey o bölgede bulunan asırlık ormanlarıdır. Bu sık ve gür ormanların konumuz açısından en mühim tarafı, yüzyıllar boyunca Çeçenleri düşmanların taarruzları karşısında siper görevi görerek korumasıdır. İşte bu bölgenin ormanları ve Çeçenlerin bağımsızlığa olan inançları dolayısıyla, Rusların Çeçenlerle olan savaşı bir girdaba dönüşmüş ve bir türlü başarı sağlanamamıştır. Rusların bu ormanların büyük bir kesimini tahrip etmelerine rağmen, günümüzde hala Çeçenistan'ın ormanlarından gökyüzünü görmek mümkün değildir.⁷⁰ Hazar Denizi ile Karadeniz arasında bulunması ve Türkiye'nin olduğu gibi, Asya ve Avrupa arasında geçit görevi görmesi, ülkeye alışagelenin üzerinde bir ehemmiyet kazandırmaktadır.⁷¹ Çeçenistan'ın dış dünyayla olan bağlantısı kuzey sınırlarındadır. Gerek istila gerekse göç yolu ile gelen münasebet ve dalgalar hep bu bölgede olmuştur. Bu sebepten dolayı kuzey bölgesinde kalan Sunje ve Terek ovaları kimi zaman yabancı işgaller altında kalmıştır. Çeçenistan'ın başkenti olan Grozni (Caharkale)⁷² ile

⁶⁷ Özcan, s. 1.

⁶⁸ Mansur, s.17.

⁶⁹ Cemal Anadol, *Çağımızın Gerçek Kahramanları Çeçenler*, İstanbul, 1995, s. 16.

⁷⁰ Mansur, s. 19-20.

⁷¹ Osman Akınhay, *İstisnalar Kaideyi Bozmaz*, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, İstanbul, 2002, s. 18.

⁷² Çeçen Cumhuriyeti'nin başkenti Sölcakale'nin ismi, bağımsızlıktan sonra Cahar Dudayev'in ismine atfen Caharkale olarak değiştirilmiştir. Caharkale (Sölcakale)'ye, Ruslar Korkunç manasına gelen

Gudermes arasındaki Sunja vadisinde ve Sunja ile Terek Dağları arasındaki bölgenin oldukça büyük bir bölümünde (yıllık 16 milyon ton üretim) petrol çıkarıldığından bu bölge ekonomik bakımdan gözde yerler arasına girmiştir. Çeçenistan'ın petrol dışında gerek doğal gaz ve hidrokarbon gibi yer altı kaynakları, gerekse jeostratejik konumuna sahip olması, o bölgenin Rus hükümeti ve sermayesinin dışında yabancı sermayesi tarafından da saldırıya uğramasına sebep olmuştur.⁷³

Çeçenistan Cumhuriyet'inin nüfusunun yaklaşık yüzde 35'ini Ruslar, yüzde 60'ını ise Çeçenler ile İnguşlar oluşturmuştur.⁷⁴ 1.450.000'i geçen nüfusun 1 milyon kadarını Çeçenler oluşturmuştur. Bunların haricinde ülkede yaklaşık 300.000 Rus, Çeçenlere etnik bakımdan akraba olan 100.000'i aşkın İnguş, toplam sayıları 20.000'e varan Dağıstan halkları (Nogaylar, Kumuklar, Dargınlar, Avarlar, Laklar...), 14.000 Ermeni, 12.000 Ukraynalı, 5000 Tatar, sayıları zaman zaman değişen 5000 civarında (1991) Yahudi ve bunlara ilâve olarak 1988'de Orta Asya'dan göç eden 4000 kadar Ahıska Türkü yaşamaktadır.⁷⁵

6. Çeçenlerin Bağımsızlık Mücadeleleri

Nahçiy, genel adıyla Durdzuk, Gargar, Kist, İsadnk (Sod), gibi Çeçen kavimlerinin adları Gürcü, Yunan-Roma ve Ermeni kaynaklarında milattan önce IV-III. yy'dan itibaren geçtiği bilinmektedir. Çeçenler milattan sonra I. yy 'da Alan Kavim Birliği'ne katılmış ve IV. yy'daki Hun istilasından sonra Orta ve Kuzeydoğu Kafkasya'ya yayılmışlardır. Bu istiladan sonra Çeçenler bütün Kafkasya'nın siyasi hayatında aktif rol oynamışlardır. XIII. yy' da Çeçenistan Moğol saldırısına maruz kalmıştır. Moğollarla yapılan savaşta Çeçenler galip gelmiş olsalar da 1238-1240 yılları arasında Mengü Han'dan dolayı dağlara çekilmek zorunda kalmış ve ülkenin bütün toprakları Cuci ulusu topraklarına katılmıştır. İkinci Moğol istilas 1395'te Timur'un Sunja Nehri havzasına gelmesiyle başlamıştır. Timur 3-4 yıllık hakimiyetine rağmen bölgenin dağlık kesimlerini ele geçirememiştir. Çeçenler, devamlı hale gelen Moğol istilaları karşısında çekildikleri dağlarda bağımsızlıklarını korumayı başarmış

Grozni adını vermişlerdir. Diğer önemli yerleşim birimleri; Gudermes, Argun, Kamişey, Nurskaya, Şali'dir. Bkz. Özcan, s.3.

⁷³ Wagner, s. 166.

⁷⁴ Mansur, s. 22.

⁷⁵ [https://islamansiklopedisi.org.tr/cecenistan\(01.08.2020\)](https://islamansiklopedisi.org.tr/cecenistan(01.08.2020))

ve bu uzun süren savunma farklı kale mimarisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Günümüzde Çeçen ülkesinin dağlık kesimlerinde bu tür savunma kalelerinin kalıntılarına rastlanılmaktadır. Ruslar XVI. yy'ın ilk yarısında Kuzey Kafkasya'ya doğru sistemli bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Terek Nehri'ni aldıktan sonra bu nehrin kıyısındaki Terki Kalesi'ni ve 1718 yılından sonra Terki Kalesi gibi birçok kaleyi inşa ederek Kafkasya'daki cephelerini gittikçe kuvvetlendirmiştir. Fakat Çeçenler 7 Temmuz 1732 tarihinde Yarbay Koh kumandasındaki Rus birliklerini yenilgiye uğratmış ve bu dönemden itibaren Rus kaynaklarında Nahçiy halkının adı Çeçen, ülkelerinin adı ise Çeçenya olarak geçmeye başlamıştır.⁷⁶

7. Rusların Kafkasya'yı İstilas

İran, Osmanlı ve Rusya üçgeni arasında bulunan Çeçenistan, Rusya'nın stratejik menfaatleri açısından oldukça önemli bir jeopolitik konuma sahip olmasından dolayı bu bölgeyi ticari ve askeri bir üs haline getirerek, burada oluşacak herhangi bir Kafkas haklarının birleşimini engellemek ve bölgeyi kontrol altında tutmak istemiştir. Buradan da İran ve Osmanlı topraklarını işgal edip, sıcak denizlere açılmak ve bölgenin petrol ve hidrokarbon kaynaklarını ele geçirmek istemiştir. Çeçenistan bölgesinin Rusya'nın Karadeniz'e ulaşımını sağlamak açısından büyük bir önem arz etmesi ve stratejik açıdan önemli bir konuma sahip olması bu bölgenin işgalinin gerekliliğini doğurmuş ve bu etkenler bölgenin tarihsel akışını önemli ölçüde belirlemiştir.⁷⁷ Çeçenler yaşam tarzı, inanışları ve kültürleri bakımından Ruslardan farklı olması ve Rusya'nın uygulamış oldukları baskıcı politikaya karşı durup mücadele etmeleri, belli bir süre sonra büyük bir direniş hareketine dönüşmesine sebep olmuştur. Tüm bu sebepler bölgenin tarihsel seyrini doğrudan doğruya etkilemiştir.⁷⁸ Rusya'nın "terra incognita"⁷⁹ olarak tanımladığı Kafkasya'nın tek bir hamlede fethedilemeyecek bir bölge olduğu bilindiği için, öncelikle Kuzey Kafkasya ile Rusya arasına karakter itibariyle Dağlılara benzeyen sert, cesur, dayanıklı bir kavim yerleştirilmiş, Hazardan Azak denizine kadar uzayan bir savunma hattı yapılmış sonra

⁷⁶ Özcan, s. 5.

⁷⁷ Yıldız, s. 53-54.

⁷⁸ Özdi, s. 49-50.

⁷⁹ Rusça olan bu ifade "Bilinmezler ülkesi" anlamına gelmektedir. Bkz. N. Luxembourg, *Rusların Kafkasya'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul 1998, s. 74

coğrafi durumdan, siyasi rekabetlerden, Güney Kafkasya'daki Ortodoks Gürcülerden ve Ermenilerden yararlanılmıştır. Böylece dağların etrafı kolay bir şekilde ele geçirilmiştir. Ayrıca dağ çatışmalarına alışkın ordular yetiştirilip, yarım asırdan fazla süren devamlı ve çetin bir kavgadan sonra istila tamamlanmıştır. Bu istila karşısında bütün Çerkez kabileleri öncekinden daha kuvvetli bir şekilde birleşmiş ve bununla birlikte Çeçenler, Kumuklar, Avarlar ve diğer kavimler arasında memleket savunması konusunda fikir birliği yapılmıştır ve Ruslara geçit verilmemiştir.⁸⁰

Rusya'nın Kafkasya'yı ele geçirme süreci Çar İvan'ın (Korkunç İvan) 1552'de Kazan ve 1556'te Astrahan Hanlıklarını almasıyla başlamış ve Rus modernleşmesinin en önemli simalarından biri kabul edilen I. Petro'nun tahta geçmesiyle hız kazanmıştır. I. Petro tahta geçer geçmez İran ve Orta Asya üzerinden Hindistan'a geçmeyi hedeflemiştir. Bu geçişi sağlamak için Kafkasya'da bulunan geçitlere ihtiyaç duymuştur. Bu nedenle Azak Kalesi'ni kuşatmış ve ele geçirmeye çalışmıştır. Aynı politika Petro'dan sonra tahta geçen Çariçe Katerina'nın döneminde de devam etmiş ve 1783'te bu sürecin en önemli adımlarından biri olan Kırım işgali gerçekleşmiştir. Rusya'nın Kafkaslardaki ilerlemesi açısından ikinci önemli dönüm noktası 1801'de yapmış olduğu Gürcistan'ın ilhakıdır. Bu ilerleme ise İran ve Osmanlı Devleti'nin gerilemesinden kaynaklanmıştır. Rusların 1791'de Anapa'da Osmanlı ordusunu ve 1775'te Derbent'te İran ordusunu hezimete uğratması, Rus hakimiyetinin Dağıstan'ın düz alanlarında sağlamlaştırmıştır. 1813'te ise İran'dan tüm Dağıstan'ın kontrolünü almaları Kafkaslardaki hakimiyetini güçlendirmek için büyük bir adım olmuştur.⁸¹ Hukuken Kafkasya'ya sahip olan Rusya, fiilen de ele geçirmek için her türlü zorbalığa ve insani duygulardan uzak politikalara başvurmuştur. Bu politikalarla Kafkasya halkı üzerinde baskılar uygulanmış ve mezhep çatışması yaratılarak Ruslara karşı milli birliğin kurulmasına engel olunmaya çalışılmıştır. İçinde bulundukları bu vahim durum Kafkasya halkını bir an önce bir şeyler yapmaya, güçsüzlüklerine ve yardım alamamalarına rağmen, Ruslara karşı birleşmeye ve direnişe mecbur bırakmıştır. Kafkasyalı Müslümanların başlattığı bu istiklal mücadelesi Ruslar ve Kafkasyalılar

⁸⁰ Mansur, s. 43.

⁸¹ Semiha Babazade, *Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019, s. 76-77.

arasında bir savaşın başlamasına sebep olmuştur. XIX. yüzyılda Ruslarla Kuzey Kafkas halkları arasında geçen bu savaflara, savaflarda müridlerin başrol oynamaları sebebiyle “Mürid Savafları”, savafların cereyan ettiğı alana nispeten “Kafkas Savafları” ve Dağlı kavimlerle yapılması itibariyle “Dağlıların Savafları” denilmiştir.⁸²

7.1. Kafkas Savafları

Rusların sistemli bir şekilde Kafkasya’yı işgalinden sonra orada bulunan halka ekonomik, sosyal ve dini baskılar uygulayarak Hristiyanlaştırma⁸³ ve Ruslaştırmaya⁸⁴ yönelik politikalar uygulanmaya çalışılmıştır. Böylece Kafkasyalıların siyasi hürriyetleri ile beraber inanç hürriyetlerinin de Ruslara bağı kılınması amaçlanmıştır. Ayrıca Rusların yerli halkın yaşadığı bölgeleri gasp ederek Slav muhacirleri yerleştirmeleri ve nüfuslarını çoğaltarak yerli halka denk hale getirmeleri, Rus Çarlığının Kafkasya’yı fiilen işgalle yetinmeyip halkını da kayıtsız şartsız itaat altına alma politikasını çok sert bir biçimde uygulaması, katliamlar, yerleşim yerlerinin tahribi, biçilmemiş ekinlerin yakılması, hayvan sürülerinin gasp edilmesi, halkın dışarıdan temin etmek zorunda olduğu tuz, hububat, dokuma, metal ürünleri vb. ihtiyaçlarını karşılamasını ekonomik ambargo yoluyla kısıtlaması gibi boyun eğdirme yöntemleri kullanılmıştır. Sözü edilen unsurların üzerine Çar I. Aleksandr tarafından General P.A. Yermolov’un Kafkasya genel valiliğı ve kumandanlığına atanmasıyla birlikte, halka edilen bu zulümlerin zirveye ulaşması Kafkas Savaflarını meydana getirmiştir. Bu olaylar Rus karşıtlığı algısını Rus nefretine dönüştürmüş ve isyan kıvılcımlarını gün yüzüne çıkarmıştır. Bu isyan ilk zamanlar münferit ilerlemeye başlamış fakat zamanla örgütleşerek genel bir isyana dönüşmüştür. Bu örgütleşmiş isyan ilerleyen zamanlarda organize bir teşkilat hareketine dönüşmeye başlamıştır. Kafkas Savafları dünya tarihinin şahit olduğu en kanlı ve en uzun savaflardan biridir.

⁸² Babazade, s. 78.

⁸³ Rusların Kafkasyalıları Hristiyanlaştırması ile ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, 18. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı, s. 429-451.

⁸⁴ Bölgede kurulan “Kafkasya’da Hristiyanlığı Yeniden Canlandırma Cemiyetleri” sayesinde 1. Müridizmin yok edilmesi, 2. Kafkasya’nın sömürgeleştirilmesi, 3. Yerli halkın Hristiyanlaştırılması olarak belirlenen Ruslaştırma programı uygulanmak istenmiştir. Bkz. Yılmaz Nevruz, “Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, IV/74, Yıl: 2015, s.334

Bir tarafta milyonlarca nüfusa sahip bir imparatorluğun bütün imkanlarını kullanan emperyalist bir devletin varlığı, diğer tarafta ise var olma savaşı veren Kafkas halklarının bulunması bu savaşın bir diğer özelliğini belirtmektedir. Her iki tarafın korkunç dengesizliğine ve içinde bulundukları koşulların tüm imkansızlığına rağmen Kafkaslılar boyun eğmemiş, emperyalist Rusya'ya karşı kahramanca bir direniş göstermişlerdir. Müridizmin liderliğinde gerçekleşen bu başkaldırı ve özgürlük mücadelesi tüm dünyayı şaşkına çevirmiştir.⁸⁵ Kafkas Savaşı sırasında Çeçenler de Rusya İmparatorluğu'na karşı olan bu mücadeleye aktif olarak katılmıştır. Gösterilen bu azimli ve kararlı mücadele, Kuzeydoğu Kafkasya'daki etno-sosyal çevreyi ve fanatik Müslüman hareketi olan Müridizmin temelini oluşturmuştur.⁸⁶

7.2.Kafkasya Gazavatı “Müridizm”

Sözlükte “iradesi, isteği olan kişi” manasına gelen mürid kavramı, tasavvuf tarihinde ve farklı tasavvufî gruplar arasında farklı anlamlarda kullanılmıştır. Arapça olan “mürid” kelimesi yeni Türkçe’de “dervişlerin emrini yerine getiren çırak, havari” manasına gelmektedir.⁸⁷ Kafkas terminolojisinde, “asker, din savaşçısı, muharip” manalarında da kullanılmıştır.⁸⁸ XI. yüzyılda Bakü'ye yerleşmiş olan sufi anlayışın kollarından biri olan müridizme ve mürid kavramına, Kafkasya'nın içinde bulunduğu şartlar dolayısıyla farklı anlamlar yüklendiği görülmektedir.⁸⁹ Örneğin; Nakşibendi Tarikatı mensuplarının organize olup Rusya'ya karşı başlattığı bu bağımsızlık mücadelesini Kafkas halkı kendi içinde “Gazavat” olarak adlandırırken, Ruslar bu sufi direniş hareketine Nakşibendi-Halidi mensuplarının kendilerini mürid olarak adlandırmalarından dolayı “Müridizm” adını vermiştir.⁹⁰ Müridizm; sosyal manada eşitlik ve bununla birlikte Kafkas köylülerinin milli bağımsızlığı için savaşa girenlerin çıkarını yansıtmakta ve bilimsel olarak da dinî bir doktrin olarak kabul edilmektedir. Müridizmi, XIX. yüzyılda Kafkaslarda hüküm süren dinî-siyasî bir hayat tarzı ve bir

⁸⁵ Babazade, s. 80.

⁸⁶ V.A. Kuznetsov, *Vaynahlar Çeçenler ve İnguşlar*, (Çev. Murat Papşu), İstanbul, 2009, s. 3.

⁸⁷ Süleyman Uludağ, “Mürid”, Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:32, Ankara, 2006, s. 47.

⁸⁸ Muhammed Tahir'ül-Karakhi, *İmam Şamil'in Gazavatı (Tahir'ül-Mevlevi)*, Çev. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul, 1987, s. 7.

⁸⁹ Mehmet Akbey, *Dağıstan Ulemasının Osmanlı Devleti'ne Göçü ve İskânı (1850-1917)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2016, s. 19.

⁹⁰ Nurhan Aydın, Elif Ergün, “Kafkasya Gazavatı ve Şeyh Şamil”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Kars 2019, s. 96.

felsefe biçimi şeklinde tanımlamak da mümkündür.⁹¹ Müridizmin dinî söyleyişinin yanında, milli yanı daha ağır basmıştır. Böylelikle müridizm İslâm'ın cihad anlayışıyla milliyetçiliği birleştirmiştir. Rusya'nın emperyalist politikasına karşı Kafkas halkları savunma yapısını ve mücadele disiplinini İslamiyet'le birlikte bulmuştur.⁹² İslam dünyasındaki en önemli ve en büyük tarikatlarından biri olan Nakşibendi Tarikatı, bu direniş hareketinin hem fikri kaynağı hem de faaliyetlerinin şeklini belirlemiştir. Mücadeleyi yürüten Nakşibendi Tarikatı'nın bünyesinde tam bir hiyerarşi, bağlılık ve disiplin mevcuttur. Ayrıca bu yapının en büyük özelliği birleştirici olması ve Ruslarla iş birliği yapmayı asla kabul etmeyerek bağımsızlık için mücadeleyi emretmesidir. Bu da kuvvetli, kararlı ve hareketli Kafkas halkları için düzensiz ve dağınık birlikleri birleştirip bir araya getiren bir kaynak olmuştur.⁹³ Müridler İslamiyet'teki cihad anlayışı ile Kafkasya yurt sevgisini birleştirerek mücadele etmişlerdir. Müridizm Ruslara karşı direnirken kendi içerisinde belli prensiplerle ilerlemiştir. Bu prensiplerin arasında Rus hareket tarzına benzeyen her şeyin haram olması, hastaların hiçbir şekilde Rus doktorlar tarafından tedavi olunmaması, Ruslardan nefret etmenin dinin şartlarından sayılması, din düşmanı olan Ruslara karşı gaza vakti geldiğini ve cennet kılıçların gölgesinde olduğunu benimsemeleri, savaştan ve kâfirlerden kaçanın yerinin cehennem olduğu yer almıştır. Ruslar tarafından bağımsızlıkları tehdit edilen Dağlıların müstakil bir devlet kurabilmeleri için Müridizm bir ümit kaynağı olmuştur.⁹⁴ Rus ordularının Kafkas harekâtları sistemli bir şekilde 1722 yılında başlamış ve 1864 yılına kadar devam etmiştir. Yetmiş sekiz yıl süren bu “Müridizm Devri”, İslam dininden aldıkları manevi güç neticesinde “İmam” lakabı ile ortaya çıkan liderlerden dolayı “İmamlar Devri” olarak da bilinmektedir. Kafkasların bağımsızlık savaşlarının en kanlısı bu devrede meydana gelmiştir. Kafkas halklarını Rusların zulmünden kurtaracağı ve eski hürriyetlerine kavuşacakları inancı oldukça etkili bir şekilde Nakşibendî Halidiye'nin mürşidlerinden olan, Şeyh Muhammed Yarağlı tarafından Kafkasya'da yayılmaya başlamıştır. Muhammed Yarağlı, Halidiye

⁹¹ Paul B. Henze, *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, (Çev. Akın Kösetorunu), 1985, s. 10.

⁹² Tarık Cemal Kutlu, *İmam Mansur*, İstanbul, 1987, s. 55.

⁹³ Aydın, Ergün, s. 96

⁹⁴ Osman Kimya, “Kafkaslarda Çarlık Rusya'ya Karşı Müridizm Hareketi”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, Yıl: 2019, s. 1678.

dergâhlarında vaazlarla halkı gazavata teşvik etmiş ve onları bu konuda ikna etmeye çalışmıştır. Yarağlı, Müridizmin Müslümanları Rusların boyunduruğundan nasıl kurtaracağını ve onlara özgürlük getireceği inancını Kafkas halkına aşılama çalışmıştır. Muhammed Yarağlı'nın bu tutumu, muhalifler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Yarağlı bu mücadelesinde yeterince başarı gösteremese de Nakşibendi Halidiye'nin Kafkasya'da yayılmasında oldukça etkili olmuştur.⁹⁵

Kafkas halkları gibi örgütlü olmayan Çeçenler de direnişlerini boylar ve kabileler olarak dağınık bir şekilde gerçekleştirmiştir. Fakat bu direnişler, bazen yerleşim yerlerini ele geçirmek, bazen yakmak, çoğu zaman da yağmalamak gayesiyle yapılmış lakin Rusların Kafkas topraklarında ilerleyişini engelleyememiştir.⁹⁶ Müridizm hareketiyle Çeçenlerin karşı direnişi ise 1783 yılında, küçük ve dağınık durumdaki birlikleri bir araya getirerek, bir tarikat yapılanması içinde organizasyonunu sağlayan ve Ruslara karşı yapılan müdahaleleri daha teşkilatlı hale getiren Şeyh Mansur önderliğinde gerçekleşmiş ve Çeçen direnişi 1793 yılına kadar oldukça şiddetli bir süreç geçirmiştir.⁹⁷ Şeyh Mansur'un ölümünden sonra ünlü Şeyh Şamil önderliğinde devam eden direniş, 1859'da Şeyh Şamil'in teslim olmasına kadar devam etmiştir. Büsbütün Rus hakimiyetine girdiği 1860'lı yıllardan sonra ise Kafkasya'dan Anadolu topraklarına zorunlu göçler başlamıştır.⁹⁸

8. Çeçenler ve Kafkasya Halkının Genelinde İstiklal Mücadelesini Yürüten İmamlar

8.1. Şeyh Mansur Dönemi

İmam Mansur'un hayatı ile ilgili birçok kişinin farklı görüşleri mevcuttur. Hakkında belirtilen farklı görüşlerden dolayı adeta efsane bir adam haline gelmiştir.⁹⁹ Bir rivayete göre, İmam Mansur Nogayların soyundan geldiği iddia edilmiş hatta bu görüş Hammer ve Jorga tarafından da desteklenmiştir. Kazım Bek, İmam Mansur'un

⁹⁵ Yıldız, s. 55

⁹⁶ Abdullah Temizkan, "Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", *Süfi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 8, Yıl: 2013, s. 15.

⁹⁷ Yıldız, s. 55.

⁹⁸ Sultanoviç, a.g.e, s. 244-247, s. 246. Ayrıca bkz. *Çeçenler*, Türk Ansiklopedisi, Cilt: XI, Ankara 1963, s. 410-411. Bunlarla birlikte Yahudiler de sürülmüştür. Ancak Yahudiler Suriye ve Filistin'e gitmişlerdir.

⁹⁹ Kadircan Kaflı, *Şimalî Kafkasya*, İstanbul, 1942, s. 81.

Orenburglu bir Tatar olduğunu savunmuştur. Mirza Hasan Dağıstanî ise İmam Mansur'un 1784 yılında Osmanlı Devleti tarafından ajan olarak Dağıstan'a gönderildiği görüşünü savunmuştur.¹⁰⁰ Fakat Bennigsen ve Quelquejay bu iddianın doğru olmadığını savunmuştur. Hatta Osmanlı Devlet Arşivlerinin incelenmesi neticesinde de bu iddianın doğru olmadığı ortaya çıkmış ve mevcut arşiv belgelerinin hiçbirinde Mansur'un Osmanlı ajanı olduğuna dair bir işaret bulunamamıştır.¹⁰¹ Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk yazarları da Osmanlı arşiv vesikalarından ve dönemin kroniklerinden yola çıkarak İmam Mansur'un Çeçen asıllı biri olduğu konusunda fikir birliğine varmışlardır. Ahmet Cevdet Paşa da aynı görüşü savunmuş hatta asıl isminin Uşurma olduğunu söylemiştir.¹⁰² İmam Mansur, kısa bir zamanda Kafkaslar tarafından sevilip benimsenmiş ve Kafkasya'nın her tarafında, Müslümanların lideri olarak görülmüştür. İmam Mansur, özellikle verdiği vaaz ve hutbeleriyle halkın ilgi odağı olmuştur. Genellikle "Gazavât" çağrılarını yaparak, hatta vaazlar vererek birçok yeri gezdiği noktasında malumatlar da mevcuttur.¹⁰³ İmam Mansur'un bu cihad ve gaza davetini halk karşılıksız bırakmamıştır. Çünkü İmam Mansur'un rüyasında Hz. Muhammed'den cihad için emir aldığı ve vazifeli olduğu şeklindeki söylentiler, pişirdiği yemeklerin tükenmemesi, yerden aldığı bir avuç tozu düşmana savurmasıyla onları dağıtması ve çaldığı davulun üç günlük yoldan duyulması gibi söylentiler halk arasında yayılmıştır. Rusya Devletine esirler gibi itaat etme tehlikesi karşısında onun vaazlarından ve söyleyişlerinden çıkan manaları dikkatle anlamaya çalışan Kafkas halkı ise, tam manasıyla yeniden doğmuşçasına değişmeye ve İmam Mansur'un etrafında toplanmaya başlamıştır.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Kimya, s. 1681.

¹⁰¹ Babazade, s.81.

¹⁰² Kimya, s. 1681.

¹⁰³ Kafkasya coğrafyasında yayılmış bir söyleme göre, İmam Mansur Nakşibendiyye Tarikatına bağlıdır ve bu tarikata ilk kez ya Buhara'ya yahut Mekke'ye gitmek için Kuzey Kafkasya'dan geçen Buharalı olan birkaç hacıyla tanışması ve bunların aracılığıyla girmiştir. Kafkasya coğrafyasında istiklal mücadelesini teşvik eden ilk Nakşibendi tarikati mensubu İmam olan Mansur kendisinden sonra herhangi bir yetkili ya da varis bırakmamıştır. Yaptığı faaliyetler çok kısa sürmüş, ölümünden sonra onun takip edenlere Rus baskısı çok sert ve acımasızca olmuştur. İmam Mansur'un bütün yandaşlarının ve tarikat mensuplarının kendisiyle birlikte ortadan kaybolmuş olmaları da mümkündür. Her durumda Nakşibendiler kırk yıllık bir zaman diliminde Kafkasya'da gözden kaybolmuşlardır. Bkz. M. Necmettin Bardakçı, "Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Yıl:1996, s. 322-341.

¹⁰⁴ Kimya, s. 1682.

Şeyh Mansur, küçük ve dağınık halde olan Çeçen birliklerine de önderlik ederek bir araya getirmiş ve Ruslara karşı direnişte daha teşkilatlı bir hale getirmiştir. 1783'te başlayan bu direniş, 1793 senesine kadar oldukça şiddetli bir süreç geçirmiştir. Şeyh Mansur'un başlattığı bu mücadele Rusların, Kuzey Kafkasya'da hızlı bir şekilde yayılmasıyla eş zamanlı olmuştur. Ruslar, 1782'de Çeçenleri hezimete uğratmış, 1783 yılında Kırım'ı alarak Kabartey'e girdikten sonra, 1784'de Daryal üzerindeki Vladikafkas Kalesini inşa etmiş ve Gürcistan yolunu açmışlardır.¹⁰⁵ Halkın, camilerde gazavata davet için yapılan vaazlar ve istiklal mücadelesi, çağrı adına dağıtılan risalelerde verilen mesajları benimsemesi ve harekete geçmesiyle, Şeyh Mansur ilk zaferini Aldı'da kazanmıştır. Ruslar bu karşılaşmadan sonra, 1762 senesinde Mezgüdü dolaylarında Taman adasını işgal etmiş ancak Çeçenler, Osmanlı Rus savaşlarından yararlanmış ve Mezgüdü, Taman tarafları olmak üzere iki bölgeden saldırıya geçerek bölgenin denetimini ele geçirmişlerdir.¹⁰⁶ Aynı ay içinde Şeyh Mansur, kendisine kattığı Kumuk beyleriyle Kızlar Kalesi'ni de almıştır. Bu süreçte Terek ve Kuban sınırlarından Maniç nehri yataklarına kadar, gazavat zihniyetini genişletmiş olan Şeyh Mansur'u durdurmak isteyen Ruslar, Çeçenler ile 1785'te Kabartey'in Terek kıyılarında bulunan Tatartup'ta karşılaşmış, Şeyh Mansur ve birlikleri, güçlü Rus ordusu karşısında geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹⁰⁷ Temmuz 1791'de Anapa'yı işgal eden Ruslar, kale savunmasında bulunan İmam Mansur'u esir almışlardır. Esir alındıktan sonra uzun bir süre Kafkaslarda durgunluk dönemi yaşanmıştır.¹⁰⁸ 1792'de esir düşen İmam Mansur, Petersburg'a götürülmüştür. Osmanlı Hükümeti'nin arabuluculuk yapmasına rağmen, Çariçe Katerina ikna olmamış ve 1794 yılında Şeyh Mansur daha sonra Schülüsselburg hapishanesine atılmıştır. 13 Nisan 1794 yılında Rusların ağır işkencelerinin ardından idam edilerek şehit edilmiştir. Bazı kaynaklara göre ise idam edilmemiş, esaret altında hayatını kaybetmiştir.¹⁰⁹ Rus kaynaklarında İmam Mansur için mücadele eden biri olmanın yanı sıra sosyal düzen için direnen

¹⁰⁵ Mustafa Budak, *Rusya'nın Kafkasya'da Yayılma Siyaseti*. Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Cilt: IX, İstanbul, 2002, s. 655.

¹⁰⁶ Çeçen, s. 45.

¹⁰⁷ Yıldız, 18. Yüzyılda Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı, s. 55

¹⁰⁸ Kafli, s.86-87.

¹⁰⁹ Aydın, Ergün, s. 98.

reformist biri olduğu belirtilmiştir. Sufizm¹¹⁰ doktrinini, Gazavât hareketiyle birleştirmiş olan İmam Mansur Rus emperyalizmine karşı büyük mücadeleler vermiştir. Mansur, 1783- 1791 yılları arasında 8 yıllık bir mücadele sonucunda Rus emperyalizmine karşı kurmaya çalıştığı İslam birliği fikrini hayata geçirememiştir. Lakin Nakşibendiyye tarikatı içerisinde dini ve milli bir direniş hareketinin ortaya çıkmasına sağlayan ilk lider olmuş ve Çeçen direnişinin sembolü olmuştur. Ölümünden takribi 35-40 yıl sonra teşekkül edecek olan Müridizm hareketinin temellerini atmış, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamzat ve İmam Şamil’e örnek teşkil etmiştir. İmam Şamil’e “Mansur kimdir?” diye sorulduğunda; “Çeçen köyü Aldılı Mansur, Kafkasya Müslümanlarının manevi ve siyasi dirilişinin büyük öncüsüdür. O, yaradılış itibariyle ruhen ve bedenen yüksek liyakat sahibi, kabiliyetli bir insandı.” demiştir.¹¹¹

8.2. İmam Gazi Muhammed Dönemi

Avar asıllı olan İmam Gazi Muhammed ya da bazı kaynaklarda geçtiği şekli ile Gazi Molla, 1793 yılında Dağıstan’ın Gimri Köyü’nde dünyaya gelmiştir. Herkes onun kahraman, cesur, içten, hilesiz ve davasına son derece bağlı ve gerektiğinde acımasız olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Ayrıca Gazi Muhammed büyük bir hatip olmasının yanı sıra aynı zamanda da büyük bir âlim olduğundan Kur’an’ın yüzlerce ayetini ve birçok hadisi bilip her olaya bir yorum getirmesi ve bunları kavrayış gücü ile çevresindeki insanları oldukça şaşkına çevirmiştir.¹¹² İmam Mansur’un vefatından sonra Kafkasya Müslümanları, İmam Gazi Muhammed’in 1830 senesinde başlattığı ikinci Gazavât hareketine kadar takribi kırk yıl boyunca ortak bir liderden yoksun kalmışlardır. Ruslar bu süre içerisinde Kafkasya’da yaşayan Müslüman halklara karşı her çeşit baskı ve zulmü uygulamada geri kalmamıştır. Nakşibendî-Hâlidî şeyhi İsmâil Şirvânî’ye bağlanan Gazi Muhammed, hilafetlik vazifesini aldıktan sonra 1823 yılında Dağıstan taraflarına geçip uyarı ve bildiri

¹¹⁰ Sufizm; en kısa ifadeyle İslam mistizmidir. İslam’ın ruhani tarafından ziyade kuralcı yanını ortaya çıkaran, onu daha çok bir dizi norm olarak sunan Ortodoks tefsirine karşı, dinin sezgisel boyutunu vurgulayan “alternatif bir tefsir” olarak ortaya çıkmıştır. Bkz. Tuncay Pusat, Sufizmin Türk Medyasındaki Temsili:2000’li Yıllar, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017, s. 1.

¹¹¹ Babazade, s. 86.

¹¹² Babazade, s. 87.

faaliyetlerine başlamıştır.¹¹³ Gazi Muhammed ilk zamanlarda “Kutsal Savaş” ilan etmekten kaçınmıştır. Çünkü her an savaş olma ihtimaline karşın henüz bunun tam zamanı olmadığını düşünmüştür. Esas gayesini bir süre saklayarak sadece dini bir kişilikle büyük bir üne kavuşmuştur. Kendisini izleyenlerin sayısı çoğaldıkça gerçek düşüncelerini ortaya koymaya başlamıştır. 1829 yılına kadar müridlerini Gimri ’de toplayarak açıkça savaş ilan etmemiş, 1823 yılından imam seçilinceye kadar geçen sürede vaazlarıyla halkı direniş hareketi için hazırlamıştır.¹¹⁴ Gazi Muhammed, halk önderlerinin de katıldığı bir istişare toplantısı düzenlemiştir. Bu toplantıda yapılan seçim sonucunda yeni Gazavât hareketinin liderliğine seçilmiş ve “imam” lakabıyla anılmaya başlanmıştır. İmamlar genelde tarikata bağlı kişiler olmakla beraber, savaşçı gruplara katılanların hepsi de tarikata bağlı kişiler değildir. Aslında öncelikle sağlamak istedikleri şey herkesi tarikata bağlamak yerine halkın İslam dininin kurallarına uymaları ve Hz. Peygamber’in sünnetine uygun şekilde yaşamalarıdır.¹¹⁵ Gazi Muhammed, belli bir süre halka açık çağrılarda bulunduktan sonra, bütün Dağıstan ve Çeçenistan halkını hedef alan bir bildiri yayınlamıştır. İmam Gazi Muhammed, bildirisinde sadece Ruslara karşı değil, doğrudan halkların yaşam biçimlerine müdahalelerde bulunan ve yaptırımlar uygulayan siyasi söylemlere yer vererek, günümüzde de hala süregelen radikal dinciliğin de arka planını oluşturmuştur. Halkı cihada hazırlayan Gazi Muhammed, Ruslarla açıktan mücadele için 1829 yılında “Kafkasya Halkını Ruslara Karşı Cihada Davet” bildirisini yayınlamış ve ikinci gazavat hareketini fiilen başlatmıştır.¹¹⁶ Yayınladığı bu bildiri ile direkt olarak savaş ilan eden Gazi Muhammed, 1832 yılına kadar müritleri ve destek aldığı Dağıstan ve Çeçenistan halklarının da yardımları ile birçok sefer düzenlemiştir. Son olarak iki koldan kuşatılmış olan Gimri muharebesinde yaşamını yitirmiştir.¹¹⁷ Gazi Muhammed’in vefatı sonrasında İmamlık vazifesine Hamza Bey (Hamzat Bek) geçmiştir.¹¹⁸ İmam Gazi Muhammed müridizm hareketinde oldukça önemli bir yere sahiptir. İmam

¹¹³ Kimya, s. 1686.

¹¹⁴ J. F. Baddeley, *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul, 1989, s. 238.

¹¹⁵ Kimya, s. 1686-1687.

¹¹⁶ M. Halistan Kukul, *Şeyh Şamil ve Çeçenistan*, Ankara, 2002, s. 10.

¹¹⁷ Yıldız, s. 56.

¹¹⁸ Akbey, s. 22.

Mansur'un başlatmış olduğu bu istiklal mücadelesini gerçekleştiren ilk imam olmuştur. Kafkasya halkına cihad anlayışını aşılamanın yanı sıra imamlık dönemi boyunca İslami hayatı toplumlara entegre etmede başarılı olmuştur. Gazi Muhammed ilk kez Kafkasya'daki bütün halkları bir araya getirerek Rus emperyalizmine karşı topyekûn bir mücadele başlatmıştır. Onun topyekûn olarak bütünleştirdiği müridizm (gazavat) hareketi daha sonra İmam Şamil zamanında altın çağına ulaşmıştır.

8.3. İmam Hamza (Hamzat Bek) Dönemi

Gazavât hareketinin ikinci imamı olarak görülen Hamza Bey, 1789 yılında Dağıstan'ın Gotsatı Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Avar Prensi İskender Han'ın oğlu olan Hamza Bey, Şeyh Şâmil'in kayınpederi Şeyh Cemâleddin Gazikumukî ve Gazi Molla Muhammed'in yanında yetişmiş ve 1832 yılında Kafkasyalıların devam ettiği savaflara katılmıştır.¹¹⁹ Gazi Muhammed'in ölümünden sonra, Kuzey Kafkasya'nın yeni lideri olmuştur. Hamza Bey, diğer Kafkasya mücadelesinin liderleri gibi iyi bir şekilde Arapça öğrenip etkili bir ilim terbiyesi almıştır. Gazi Muhammed'in imamlık düşüncesine sıkı sıkıya bağlı kalarak Kafkasya mücadelesi için sert tedbirler almıştır. İmam Hamzat 1834'te Kafkasya mücadelesinin önünde engel olarak duran ve Gazi Muhammed döneminde bir türlü ele geçirilemeyen Avar hanedanlığının merkezi olan Hunzah'a saldırarak bu hanedanlığa kesin olarak son vermiştir.¹²⁰ Bu olay daha sonra Avarlıların kendisine karşı cephe almalarına sebep olmuştur. Hamza Bey'in bertaraf ettiği Hunzaklılar ve kardeşleri ile birlikte Avarlar Hamzat Bek'ten intikam almak için yoğun olarak çalışmışlardır. 1835 yılında Hunzah Cami'sinde Cuma namazı vaktinde Hacı Murad¹²¹ ve Osman tarafından düzenlenen suikastta Hamzat Bek şehit edilmiştir.¹²² Osman orada müridler tarafından öldürülürken, Hacı Murad kaçarak Ruslara sığınmıştır. İmam Hamza hayattayken kendisinden sonra başa İmam Şamil'in geçmesini istediği için Şamil'in imamlık vazifesini alması sorun teşkil etmemiştir.

¹¹⁹ Kimya, s. 1689.

¹²⁰ Atilla Aydın, *Şeyh Şamil ve Müridizm Hareketi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 91.

¹²¹ Hacı Murad ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Budak, *Hacı Murad*, İstanbul, 1996, s.490-491.

¹²² Aydın, s. 92.

İmam Hamza Bey'in ölümünden sonra başlayan yeni dönemde, Şamil 25 yıllık mücadelesiyle adını tarihe altın harflerle yazdırmıştır.¹²³

8.4. İmam Şamil Dönemi

25 yıl boyunca Kafkasya'da büyük mücadeleler gösteren Şeyh Şamil 1797 senesinde Dağıstan'ın Gimri Köyü'nde dünyaya gelmiştir.¹²⁴ Şeyh Şamil'in tarihi kişiliğinin büyüklüğünden ötürü etnik kökenindeki bazı bilinmezliklerden kaynaklanan hadiseler meydana çıkmıştır. Kimileri onun Kafkasya'da yaşayan Türklerden olduğunu kabul etmiş; kimileri ise Kafkas yerli halklarından Çerkez veya Çeçen kökenli olduğunu iddia ederek bu şekilde sahiplenmeye çalışmışlardır.¹²⁵ Şeyh Hamzat'ın vasiyeti üzerine halk tarafından "İmam" olarak kabul görülen Şeyh Şamil, ilk zamanlarda bu vazifeyi kabul etmemiş fakat halkın arzuları ve ısrarları üzerine İmamlık makamını kabul etmiştir. Başa geçer geçmez ilk yaptığı iş Ruslarla gazavat etmek yerine, Müslüman Dağıstan halkını şeriata riayet ettirmek olmuştur.¹²⁶ Kabileler arasındaki anlaşmazlıkları çözerek kabileleri birleştirmiştir. Böylece aynı gaye etrafında bir araya gelen Kuzey Kafkasya'da, ortak bağımsız Kuzey Kafkasya ülküsünün doğmasını sağlamıştır.¹²⁷ Şeyh Şamil, Rusların Kafkaslar üzerindeki emellerinden vazgeçmemeleri ve barışçıl bir politika uygulamamaları üzerine savaş hazırlıkları için karar vermiş ve Çeçenistan'ın Ensall bölgesine geçmiştir.¹²⁸ Şeyh Şamil'in 1834-1859 yılları arasında vermiş olduğu mücadele, Çeçenlere büyük bir umut ışığı olmuş ve bu dönem Ruslara karşı girişmiş olunan mücadele açısından en önemli dönem olarak görülmüştür. Şeyh Şamil'e katılan Ensallıların yanı sıra bu mücadeleye destek vermeyen birkaç kesim de olmuştur. Bu kesimdeki birkaç grup Şamil'in meskeni olan Rusların Gimri 'ye girmeleri için gizlice haber göndermişlerdir. Ensallılar ile hareket etmekte olan Şeyh Şamil içlerinden birinin gelip vaziyeti kendisine haber vermesi üzerine geri dönmüş ve emrinde bulunan kuvvetlerle birlikte taarruza geçerek Rusları yenmişlerdir. Burada Ruslar ağır kayıplar

¹²³ Babazade, s. 92.

¹²⁴ Aydın, Ergün, s. 99.

¹²⁵ Aydın, s. 93.

¹²⁶ Aydın, Ergün, s. 99.

¹²⁷ Bice, s. 21.

¹²⁸ Aydın, Ergün, s. 99.

vermişlerdir.¹²⁹ Daha sonra Şeyh Şamil, Çeçen köylerine giderek asker toplanması için emir vermiş fakat bu emri yerine getirmek üzere vazifelendirilen kişi zehirlenerek şehit edilmiştir. Bu hadiseden sonra Hacı Taşev adında bir kahraman emrindeki kırk kişi ile Şeyh Şamil'in huzuruna varmış, bu kuvvetle beraber kendi kuvvetlerini de toplayan Şeyh Şamil Çeçen köylerinden Çirukta Köyü'ne gitmiştir. Çirukta'dan İnci'ye, oradan da Uruta Köyü'ne geçen Şeyh Şamil, kendisine karşı gelenlere ve yardıma gelen Hunzahlarla çarpışmış ve onları mağlup etmiştir. Daha sonra Çirkey'den Burjuna'ya geçen Şamil, Ruslarla iş birliği yapan muhalif grupları ve Rusları yenilgiye uğratmıştır. Böylece Ruslar geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

1837 yılında Ruslar, Hunzah köyünü işgal ederek belirli bölgelere kaleler inşa etmiştir. Hunzah dışındaki birçok köyde de aynı şekilde işgaller yapılarak kaleler inşa edilmiştir. Bu gelişmelerden sonra Şeyh Şamil, kuvvetlerini de alarak 1839 yılında Ahulgoh Köyü'ne giderek Ruslara karşı savunmaya geçmiştir.¹³⁰ Bu savunmada Şeyh Şamil ve taraftarları canları pahasına Ahulgoh'u sonuna dek savunma direncini göstermişlerdir. Hatta Şeyh Şamil Rusların ilerleyişini durdurmak için oğlu Cemaleddin'i esir vermiştir. Rusya açısından kuşatma süresinin uzaması ve koşulların zorlaşması Rus Komutan Grabe'nin öncülüğünde Rusları anlaşmaya götürmüştür. Anlaşma sırasında Rusların Şeyh Şamil'in şartlarını kabul etmemeleri üzerine Şeyh Şamil'de Ahulgoh'u teslim etmemeye gayret gösteren bir hal sergilemiştir. Aslında Şamil'in gayesi anlaşmaktan ziyade Ahulgoh'u savunurken Ruslara karşı güç ve vakit kazanmaktır. Rus komutan Grabe, Şamil'in stratejisini anlayınca Ahulgoh'u işgal etmiştir. Şamil ve müridleri, Ahulgoh'u üç ay boyunca var güçleriyle savunsalar da Ruslara bırakmak zorunda kalmışlardır.¹³¹ Şeyh Şamil uğradığı ağır kayıplardan sonra çok az sayıda kalmış olan müridleriyle birlikte Çeçenistan ormanlarına ulaşarak o bölgeye geçmeyi başarmıştır. Şamil'in Çeçenistan'a geçtiğini duyan Ruslar Kafkasyalı halkın vergilerini arttırmış ve Rusların bu hareketi üzerine huzursuzlaşan Çeçenler ise Şeyh Şamil'in mücadelesine daha sıkı bir şekilde bağlanmışlardır. Rusların vergi arttırmalarının yanı sıra Çeçenlere ait olan silahları toplattırmak ve en ağır olan Çeçen

¹²⁹ M. Tahir el-Karahânî, *İmam Şamil'in Hatıratı*, İstanbul 2002, s. 83.

¹³⁰ Aydın, Ergün, s. 100.

¹³¹ Aydın, s. 97.

kadınlarının soyularak meydanlarda utanç verici bir şekilde teşhir edilmelerinin istenmesi, uyguladığı yöntemler arasında yer almıştır.¹³² Ahulgoh savunmasından sonra Çeçenistan'a gelen Şeyh Şamil artık Ruslara karşı mücadelesini Çeçenlerle birlikte faaliyete geçirmiştir. Çeçenleri hem dinen hem de zihnen kuvvetlendirerek mücadeleye hazırlamıştır. Böylece Şamil hem Dağıstan hem de Çeçenistan'da yeni müridler kazanarak mücadelesi açısından yeni bir döneme girmiştir. Ahulgoh savunmasından sonra Ruslar Şamil ve müridlerinin güçsüz durumda olduklarını düşünerek komutanları olan Grabe ve birliklerini göndermiştir. 1841 yılında Şeyh Şamil ve müridlerinin üzerine yürüyen Rus birlikleri ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmışlardır.¹³³ 1840-1843 yılları arasında bu bölgede Rusları ağır yenilgiye uğratan Şeyh Şamil, 1845'te Dargo bölgesinde de üstün bir başarı göstererek, Dağıstanlıların da ayaklanmalarını sağlamış ve Doğu Kafkasya'nın hâkimiyetini eline almıştır.¹³⁴ Lakin 1847 yılından itibaren Şeyh Şamil yönetimi altındaki hareket kan kaybetmeye başlamıştır. Rus birlikleri planlı olarak Çeçenya'nın ve Dağıstan'ın içlerine kadar ilerlemiş ve Şamil'in etrafındaki çemberi daraltmışlardır.¹³⁵ 1853-1856 yıllarında gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşları, Kafkasya'daki Rus baskısını belirgin bir şekilde azaltmış olsa da Rusların Osmanlıları mağlup etmesiyle, 1857'den itibaren kuzey, güney ve doğudan olmak üzere üç koldan, donanımlı bir şekilde Kuzey Kafkasya'ya yaptıkları işgaller üzerine Doğu Kafkasya'daki müridizm hareketi kırılmıştır.¹³⁶ 1858'den sonra Kafkasya mücadelesi güç kaybetmeye başlamıştır. 1859 yılında Şeyh Şamil müridleriyle birlikte Ruslara karşı son savunmasını yapmış fakat 1853-1856 yılları arasındaki Kırım Savaşı'ndan güçlenerek çıkan Ruslara direnmeleri çok uzun sürmemiştir. Bölgeye Baryantski'nin vazifelendirilmesiyle güçlenen Rusya, 1859 yılındaki Gunib kuşatmasının ardından Şamil ve oğulları Gazi Muhammed, Gazi Şafii'yi teslim olmak zorunda bırakmıştır. Teslim olan Şeyh Şamil'den sonra Kuzeydoğu Kafkasya'daki istiklal mücadelesi

¹³² Muhammed Tahir, El-Karaki, *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, (Çev. Cafer Barlas), İstanbul, 1999, s. 215.

¹³³ Aydın, s. 98.

¹³⁴ Yıldız, s. 57.

¹³⁵ Kuznetsov, s. 4.

¹³⁶ Yıldız, s. 57.

böylece sona ermiştir.¹³⁷ Şeyh Şamil'den sonra 19. yüzyıl ortalarına doğru Kumuklu Kunta Hacı önderliğinde Kafkasya'ya getirilen ve genellikle Dağıstan ile Çeçenistan'da tanınan Kadiri Tarikatı da direnişe katılmıştır. 1877 yılında Çeçenistan ve Dağıstan'da çıkan büyük isyanın Ruslar tarafından bastırılması neticesinde binlerce mürit Sibiry'a sürgün edilmiş, bunun üzerine de tarikatlar faaliyetlerini saklamak zorunda kalmış ve direnişi ve savaşçılığı temsil eden 'abreklik geleneği' içerisinde cihat ruhu korunarak 1917'ye kadar devam ettirilmiştir."¹³⁸

Şeyh Şamil'in teslim oluşu ardından beş sene daha mücadeleye devam eden Çeçenlerin direnişi 1864'de bastırılmıştır.¹³⁹ Müridizm hareketinin başından itibaren Çeçenler, isyan ve direnişin her safında devamlı olarak yer almış ve birçok liderin müridleri arasında bulunmuşlardır. Çeçenler diğer etnik gruplardan farklı olarak isyanların bastırılma safhasında bile karşı tarafa geçmeyi veya pasif kalmak yerine sonuna kadar çarpışmayı tercih etmişlerdir. Çeçenler bu süreçte her fırsatını bulduğunda ya kendi başına ya da komşu halklarla birlikte ayaklanmışlardır. Çeçenlerin isyancı ve savaşçı yanları, mücadele dönemi boyunca onları büyük zararlara uğratmıştır. Her isyan sonrasında köyleri ve tarlaları yakılmış; ileri gelenleri katledilmiş, farklı bölgelere zorunlu iskâna tabii tutulmuşlardır. 1856 Kırım Savaşı'ndan sonra Rusların güç kazanması ve Şeyh Şamil'in teslim oluşundan sonraki zorlu süreç, Çeçenlerin büyük bir bölümünün Osmanlı İmparatorluğuna göç etmek zorunda bıraktırmıştır.¹⁴⁰

9. Kırım Savaşı ve Çeçenlerin Göçü Üzerindeki Etkisi

9.1. Kırım Savaşı'nın Sebepleri ve Ortaya Çıkışı

1853-1856 yılları arasında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan Kırım Savaşı Osmanlı Devleti ile güç birliği yapmayı isteyen Fransa ve İngiltere gibi

¹³⁷ Aydın, s. 112-113.

¹³⁸ Aydın, Ergün, a.g.m, s. 99.

¹³⁹ Muhammet Cihad Budak, İsmail Ermağan, "Tarihten Günümüze Çeçenistan-Rusya İlişkileri: Putin ve Kadirovlar Dönemi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 119, Sayı: 235, Temmuz-Ağustos 2018, s. 188.

¹⁴⁰ Mesut Uyar, "Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü", *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 28, Ocak 2018, s. 287.

devletlerin de varlığıyla Avrupa savaşına dönüşmüştür.¹⁴¹ Fransa, Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların üzerindeki hakların, Osmanlı Devleti tarafından yeniden düzeltilmesi için talepte bulunmuştur. Fakat yapılan görüşmelerin ardından bu talebin Fransa'nın lehine sonuçlanması Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne göz dağı vermek amacıyla 2 Temmuz 1853 tarihinde Prut nehrini geçerek Eflak ve Boğdan'ı işgal etmesine neden olmuştur. Bu olay ise Kırım Savaşı'nın görünen sebebini meydana getirmiştir.¹⁴² Lakin bütün Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü sağlamak gayesiyle seferber olduğu bu savaşın tek nedeni Eflak ve Boğdan'ın işgali değildir. Kırım Savaşı'nın sebepleri yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Geçmiş tarihe de bakıldığı zaman Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirmek için giriştiği faaliyetlerden ötürü Osmanlı Devleti ile Rusya arasında pek çok savaşın yaşandığı bilinmektedir.¹⁴³ Kırım Savaşı'nın sebeplerinin arasından birincisine bakacak olursak Rusya'nın tarihi emellerini gerçekleştirmek için sıcak denizlere inme politikası gelmektedir. Bu politikanın fikir babası olan I. Petro (1689-1725) bu hedefe ulaşamamış olsa da Rus tahtına geçecek olan kişilere bu politikayı devam ettirmeleri için vasiyet bırakmıştır. Kendisinden sonra Rus tahtına geçen bütün çarlar da I. Petro'nun bu politikası doğrultusunda hareket etmiştir. Bu politikayı hayata geçirebilmek için de Rusların İstanbul ve Çanakkale boğazlarından geçmeleri lüzumlu hale gelmiştir. Lakin Osmanlı Devleti yüzyıllar boyunca, boğazların kapalılık ilkesini benimsemesinden dolayı barış zamanında bile hiçbir devletin savaş gemilerinin geçişine izin vermemiştir. Bu sebepten Rusya idaresinde bulunan bütün çarların ortak gayesi Osmanlı Devleti'ni parçalamak yönünde olmuştur. Osmanlı Devleti'nin himayesinde olan boğazlara sahip olmak için elinden geleni yapan Rusya bu amacına 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'yla ulaşmış ve ilk defa Karadeniz'de ticaret yapma ve harp gemilerini dolaştırma hakkına sahip olmuştur.¹⁴⁴ Kırım Savaşı'nın sebeplerinden bir diğerinin

¹⁴¹ Saliha Önen, *Ceride-İ Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2016, s. 34.

¹⁴² Kezban Acar, "Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi", *Bilig Dergisi*, Sayı: 88, Ocak 2019, s. 114-115.

¹⁴³ Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu", *Tarih Dergisi*, Sayı: 54, 2012, s. 149.

¹⁴⁴ Önen, s. 34-36.

temelinde, Hristiyanların kutsal yer olarak gördükleri Kamame Kilisesi'nde çıkan yangın yatmaktadır. Bu yangında zarar gören Kubbenin restorasyonundan çıkan tartışma çok sürmeden çatışmaya dönüşmüş ve Katolik Kilisesi'nin koruyucusu olan Fransa ile Ortodoks Kilisesi'nin koruyucusu olan Rusya'nın karşı karşıya gelmesine sebep olmuştur. Fransa ve Rusya bu meseleyi aslında kendi siyasi çıkarları için kullanmıştır.¹⁴⁵ Fransa 1740 yılında verilen kapitülasyonla Katoliklere ait kabul edilen mekanların iade edilmesini istemiştir. Fransa'nın bu isteği ve zaman zaman elde ettiği bazı yeni imtiyazlar Rusya'yı karşı hamle yapmaya mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla Rusya'nın karşı hamlesi ise Ortodoksların koruyuculuğunu üstlenmek olmuştur. Kutsal yerler sorunun da Rusya dayatması ve kararlı tutumu Osmanlı'yı, Fransa'nın yanında olmaya itmiştir. Bu da Osmanlı-Fransa ilişkilerinin artmasına ve sıkılaşmasına neden olmuştur. Bu kez de bu ittifak İngiltere'nin hoşuna gitmemiştir. Bu çıkar mücadeleleri kısa zamanda Avrupa'yı içine alacak büyük bir savaşa dönüşmesine sebep olmuştur.¹⁴⁶

Kırım Savaşı'nın başka bir sebebi, yaşanan kutsal yerler meselesinden sonra Rusya'nın, Osmanlı için kabul edilemez olan isteklerini uygulamaya geçirebilmek adına Prens Mençikof'u, Osmanlı'ya elçi olarak göndermesinden sonra başlamıştır. İstanbul'a giden Mençikof kutsal yerler meselesinin Rusya lehine dönmesi için devlet adamlarına baskı yapmıştır. Bu baskıların netice bulamaması ve son olarak Osmanlı Devleti'nin ret cevabı ile birlikte Mençikof sefareti terk etmiş ve bunun üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne bir nota göndermiş fakat bu nota Osmanlı tarafından reddedilince bu da savaşa neden olmuştur. Bu olaylardan sonra Osmanlı Devleti'nin bu sorununa çözüm bulmak için İngiltere, Avusturya ve Fransa elçilerinin katılımıyla Viyana'da bir konferans düzenlenmiştir. Konferansta Viyana Notası olarak bilinen kararlara göre Rusya, Osmanlı Ortodoksları üstünde kesin bir yetkiye kavuşmuş olduğu manası çıkmıştır. Fakat Osmanlı, Viyana'da alınan notayı kesinlikle reddetmiştir. Farklı diplomatik yollarının denenmesine ve tüm olumlu tavır ve yaklaşımlara rağmen

¹⁴⁵ Doğu Aydın, *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), Ankara, 2012, s. 44.

¹⁴⁶ Abidin Yeğiner, *1853-1856 Kırım Savaşı ve Osmanlı Toplumsal Yapısına Etkileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 18.

Osmanlı'nın tutumunu değiştirmediğini öne süren Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve artık iki devlet arasındaki savaş kaçınılmaz olmuştur.¹⁴⁷

9.2. Kırım Savaşı (1853-1856)

Kırım Savaşı, yedi cephede geręekleřen ağırlıklı olarak bir amfibik¹⁴⁸ savaştır. Lakin savaşın durumunu ve sonucunu etkileyen çarpışmalar dört cephede meydana gelmiştir. Sinop, Silistre, Sivastopol ve Kars bahsedilen dört cepheyi oluşturmuştur. Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki ilk silahlı çatışma 21 Ekim 1853'te Tuna Nehri dolaylarında İşakça yakınlarında meydana gelmiştir. Rusya, Tuna'nın güney tarafında Türklere karşı isyan başlatmaları için Hristiyan milislerini kışkırtmaya yönelik bir strateji belirlemiştir. Böylelikle savaşı başlatmadan Osmanlı'dan almak istedikleri imtiyazları alacaklarını düşünmüşlerdir. Osmanlı Devleti Rusya'nın dikkatini dağıtmak ve birliklerini bölmek gayesiyle Tuna'nın sol kıyısında harekete geçmiştir. Osmanlı Devleti burada Rusya'nın saldırısına maruz kalmış fakat Ömer Paşa'nın önceden aldığı önlemler sayesinde Rus kuvvetleri bu saldırıda ağır kayıplar alarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. İki devlet arasında başlayan Kırım Savaşı'nın bir Avrupa savaşı haline gelmesi ve Avrupa'da büyük bir yankıya sebep olmasına neden olan durum, 30 Kasım 1853'te başlayan Sinop deniz savaşı olmuştur.¹⁴⁹ Sinop limanına demirlenmiş olan Osmanlı filosu, Rus filosu tarafından saldırıya uğramış ve bir gemi hariç bütün donanma yok edilmiştir. Rus filosunun ateşi, Sinop'un Müslüman kısmını yaktığı gibi savunmasız birçok kişinin ölmesine neden olmuştur.¹⁵⁰ Sinop olayının ardından bu durumdan rahatsız olan ve Osmanlı Devleti ile birlikte savaşa katılan Fransa ile İngiltere savaşa hızlı bir giriş yapmışlardır. Fransa ve İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin yanında savaşa katılmış olmaları Rusya'yı endişelendirmiş ve ivedili bir şekilde tedbirler almaya itmiştir. Rusya, İngiltere ve Fransa kuvvetlerinden önce davranarak Tuna'yı geçebilmek ve Balkan coğrafyasını aşarak İstanbul önlerine kadar

¹⁴⁷ Yeğiner, s. 18-22.

¹⁴⁸ Mahir Aydın, "Barışı Olmayan Savaş: Kırım", Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)", 22-23 Mayıs Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 3. Ayrıca, Amfibik savaş kara ve deniz ortak harekâtına denilmektedir. Daha çok denizden karaya, asker ve zırhlı araçlar çıkartılması kapsamaktadır.

¹⁴⁹ Yeğiner, s.26-29.

¹⁵⁰ Figen Taşkın, *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 39.

gelebilmeyi amaçlamıştır. Bu sebepten 5 Nisan 1854'te Silistre Kalesi Rus kuvvetleri tarafından kuşatılmıştır.¹⁵¹ Bu kuşatma karşısında Osmanlı askerinin sürekli hazırda bulunması ve sürekli yapılan baskınlar sonucunda Rus kuvvetlerinin çekilmesiyle başarılı bir sonuca varılmıştır. Böylelikle Silistre Kalesi kuşatması sona ermiştir. Osmanlı ordusu bu kuşatmadaki başarılarıyla Ruslara Balkanların yolunu kapatarak, müttefik ordulara hazırlanmak için gerekli olan zamanı kazanmıştır.¹⁵² Osmanlının bu atağı ile Rusların aniden çekilmeleri ve komutanların kazanma ihtimallerinin suya düşmesi müttefik devletleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu sebepten Fransa ve İngiltere kendi emellerini gerçekleştirmeden savaştan çekilmek istememiş ve Sivastopol Hareketi'nin gerçekleşmesi için ilk fitil ateşlenmiştir.¹⁵³ Osmanlı, Fransa ve İngiltere'nin komutanlarının önderliğindeki kuvvetler, Sivastopol'ün alınmasının önünde duran ve yolu kapayan Rus ordusunu Alma'da yenilgiye uğratmıştır. Bunun üzerine Ruslar, Sivastopol'ün deniz kıyılarının güvenliğini sağlamak için savaş gemilerini batırmıştır. Bu da müttefiklerin Sivastopol'ü almasını geciktirmiştir. Müttefikler, 1855 senesinin baharına kadar Sivastopol'ü almak için ordularını takviyeye çalışmışlardır.¹⁵⁴ 9 Nisan 1855 tarihinde başlatılan bombardımanın ardından tahrip edilen yerler müttefik birliklerin karşısına yeniden onarılmış şekilde çıkmıştır. Ruslar yıkılan yerleri ve parçalanmış topları gece boyunca ikame etmiştir. Şehirdekilerin gösterdikleri bu dirençle birlikte ikinci bombardıman da başarısız olmuştur. Sivastopol'ün kuşatılması çok uzun bir süre daha devam etmiştir. Ruslar Sivastopol'ü vermemek için bütün gayretlerini göstermiştir. Fakat Ruslar anlık bir hatayla müttefiklerin tuzağına düşmüş ve bütün tabyaları düşman askerleri ile sarılmıştır. Fakat Rusların büyük gayret ve direnci sayesinde müttefikler saldırdıkları yerleri ele geçirememişler; ele geçirseler de geri püskürtülmüşlerdir. Buna rağmen 12 Eylül tarihinde şehir, müttefiklerin Kırım'a çıkarma yapışının yıldönümüne saatler kala büsbütün müttefiklerin kontrolüne girmiştir.¹⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin müttefikleri, savaş sahasını Kırım Yarımadası ile sınırladığından Osmanlı ordusu, Anadolu'da Rus

¹⁵¹ Yeğiner, s. 37.

¹⁵² Önen, s. 63-64.

¹⁵³ Aydın, *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin*, s. 79.

¹⁵⁴ Taşkın, s. 42-45.

¹⁵⁵ Aydın, *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin*, s. 102-108.

ordusunun saldırısına karşı tek başına bırakılmıştır. Anadolu Ordusu'nun merkezi Kars olduğundan Ruslar şehri almaktan çok orduyu almak istemiştir. Rus Ordusu Komutanı, 21 Eylül'de Karadeniz'in doğu kıyısına Ömer Paşa komutasındaki ordunun geldiğini ve Sivastopol'ün da bir süre sonra düşeceğini duyunca kararını vermek zorunda kalmış ve Kars'ı hemen zapt etmeye karar vermiştir. Kars'taki kuvvetlerin, Rus Ordusu'nun kuşatmasına dayanacak gücü kalmadığı için 7 Kasım 1855 tarihinde şehir teslim olmuştur.¹⁵⁶ Kırım Savaşı'ndan sonra Rusya, Fransa, İngiltere, Avusturya ve Osmanlı Devleti üyeleri Viyana'da toplanmıştır. Daha sonra aralarına Prusya da katılmıştır. 1 Şubat 1856'da toplantıların müzakereleri görüşülmeye başlanmıştır. Toplantıda bulunan üyeler dört madde üzerinde anlaşmaya varmıştır. Barış anlaşmasının akdi için üç hafta sonra Paris'te bir konferans toplanmasına karar verilmiştir.¹⁵⁷ Yapılan görüşmeler neticesinde bir sonuca varılamamış ve bu antlaşma da savaşı bitirememiştir. Sadece Rusya'nın beklentilerini ertelemiştir.¹⁵⁸

9.3. Kırım Savaşı'nın Çeçenlerin Göçü Üzerindeki Etkisi

Kafkasya bölgesinde Kırım Savaşı hem Kafkaslar hem de Kafkas mücadelesini veren müridler için bir umut ışığı olmuştur. Çünkü İmam Şamil, Ruslara karşı birleşen Osmanlı, İngiltere ve Fransa kuvvetleri ile birlikte başlatacağı ortak bir savaşın sonucunda Rus ordusunun mutlak bir mağlubiyete uğrayacağını düşünmüştür. İmam Şâmil süratli bir şekilde harekete geçerek, müttefiklerle irtibata geçmeye çalışmış, lakin müttefiklerden beklediği desteği ve yardımları alamamış, bu da ümitlerinin suya düşmesine neden olmuştur. Rusya Devleti çok büyük miktarda paralar harcayarak, uzun süren savaşlardan bıkmaya başlayan bir kısım halkın silahlarını bırakmasını sağlamıştır. Ruslar nihayet 1856-1859 Kırım Savaşı esnasında istedikleri emellere ulaşabilmişlerdir. Önce Çeçenistan coğrafyası daha sonra Dağıstan bölgesini alan Ruslar uyguladıkları acımasız yöntemlerle Çeçenleri, Çerkezleri, Dağıstanlıları ve diğer Kafkas haklarını Türkiye'ye göç etmek zorunda bıraktırmıştır. Kırım Savaşı'ndan hemen sonra Kırım'dan başlayıp Kafkasya'nın tümüne yayılan göç

¹⁵⁶ Taşkın, s. 45-46.

¹⁵⁷ Önen, s. 119.

¹⁵⁸ Yeğiner, s. 75.

hareketi, Çarlık Rusya'nın tehcir siyasetinden dolayı iyice yoğunlaşmıştır.¹⁵⁹ Kafkasya bölgesindeki hakimiyetini kalıcı hale getirmek için çeşitli politikalara başvuran Rusya, özellikle 1856 yılında Kırım Savaşı'ndan sonra bölgeye karşı siyasetini daha da sertleştirmiştir. Ruslar, Karadeniz'in kuzeyinde kalıcı bir egemenlik kurmanın tek yolunun, Kırım ve Kafkasya'da Çarlık idaresine hiçbir konuda zorluk çıkartmayacak ve Osmanlı ile dini bağları en aza indirgenmiş, Hristiyan ağırlıklı bir nüfus yapısı oluşturmaktan geçeceğini düşünmüştür. Bu nedenle bölgede yaşayan halka karşı baskıcı bir tavır sergilenmeye başlanmış, özellikle Müslümanların mülkiyet haklarına kısıtlamalar getirilmiş, bölgedeki demeografik ve idari yapı tekrardan tesis edilmeye başlanmıştır.¹⁶⁰ Ruslar, güçlenmeye ve yayılcı bir politika izlemeye başladıktan sonra, işgal ettikleri yerlerde yaşayan ve Ortodoks olmayan halkı propaganda, şiddet ve baskıyla dininden döndürmek, yerli halkın ziraî araçlarına, hayvanlarına el koymak ve Rus muhacirlere verimli toprakları tahsis etmek gibi bir iskân siyaseti izlemiştir. Halk üzerinde dinî ve kültürel baskı uygulanarak, Hristiyanlaştırma politikası uygulanmaya başlanmıştır.¹⁶¹ Böyle bir ortamda bulunmak istemeyen Müslümanlar için tek çıkış yolu ise halifenin koruması altına girmek olmuştur. Bu sebeple 1859'dan 1913 yılına kadar Daymohk'tan (anavatan) Osmanlı topraklarına üç büyük göç yaşanmıştır. En büyük göç ise 1865 yılında Çeçen- İnguş ve Osetlerden (Asetinler) oluşan beş bin ailenin tehciri ile gerçekleşmiştir. Göç edenlerin içinde Çeçen- İnguş göçmen sayısı 23.057'dir. Bu tarihten önce ve daha sonra da göçler sürekli bir şekilde yaşanmıştır. Lakin sayısı bu göçe göre yüksek olmamıştır. 1860'a kadar göçler az iken, bu yıldan sonra çığ gibi artarak sayıları milyonlara ulaşmıştır.¹⁶² Bu çalışmanın konusu olan Çeçenler, 1864'te Çeçen General Mayor Kundukhov'un öncülüğünde Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Göç eden Çeçenlerin sayı 5.000'dir. Daha sonra göç eden Çeçen muhacirlerinden on beş bin kişi Konya, Muş, Adana, Kahramanmaraş, Kayseri ve Sivas taraflarına iskan edilmiş, on bin kişi ise Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 100.000 dolaylarında olup 22 ile

¹⁵⁹ Kimya, s. 1691-1694

¹⁶⁰ Ferhat Berber, "19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler", *Karadeniz Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 31, Güz 2011, s. 20.

¹⁶¹ Pul, s. 152-153.

¹⁶² Özdil, s. 50.

dağılım göstermişlerdir. Anadolu göçlerinin yanı sıra bir kısım Çeçenlerin Ortadoğu'ya da göçleri olmuştur.¹⁶³

¹⁶³ Özdil, s. 52

İKİNCİ BÖLÜM

GÖÇ, KAFKASYA GÖÇÜ, OSMANLI GÖÇ VE İSKAN POLİTİKASI

1. Göçün Tanımı ve Çeşitleri

Göç, kişilerin hayatlarının gelecekteki kısmının tamamını veya bir parçasını geçirmek üzere, tamamen ya da geçici bir süreliğine bir yerden başka bir yere yerleşmek suretiyle yaptıkları coğrafi yer değiştirme hareketidir.¹⁶⁴ Bir diğer göç tanımlamasında ise, coğrafi olarak mekân-yer değiştirme sürecinin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yönleriyle toplum yapısının değişmesine sebep olan nüfus hareketi olarak tanımlanmıştır. Kişisel nedenlerle yer değiştirmeye ve bu sırada taşınan eşyaların hepsine de göç denilmektedir.¹⁶⁵ Başka bir tanımlamaya göre ise göç, kişinin iktisadi, dinî, siyasî, sebeplerle ya da başka zorlayıcı nedenlerle yaşadığı toplumu ve sosyal çevreyi değiştirmesi, yabancı ve Osmanlı Devletinin olduğu bir yere giderek bir insan topluluğuna katılmasıdır.¹⁶⁶ Kemal H. Karpat'a göre; göçler toplumsal değişmelerin en güçlü ögesi olarak, farklı fiziksel yapıya, kültüre, dine ve dile sahip toplulukları karşı karşıya getirmiş, bu toplulukların bir arada yaşamalarına ve böylelikle etkileşim içinde olmalarına sebep olmuştur.¹⁶⁷

Türk Dil Kurumu'nun Türkçe sözlüğünde ise göç, ekonomik, toplumsal ve siyasi nedenlerle kişilerin veya toplulukların bir yerden başka bir yere veya bir ülkeden başka bir ülkeye gitme işi, taşınma, hicret, muhaceret¹⁶⁸ şeklinde tanımlanmıştır. Bu taşınma ya da gitme eylemini gerçekleştiren kişilere de “göçmen (muhacir) denilmektedir.¹⁶⁹ Türk kültüründe “göç” kelimesi, evi barkı ile birlikte yer değiştirme hareketi olarak tanımlanmıştır. Göç kavramında bulunan “konmak” eylemi ise bir yerin bulunması ve sonucunda oraya konulması manasına gelmektedir. Bu sebeple

¹⁶⁴ Taylan Akkayan, *Göç ve Değişme*, İstanbul 1979, s. 21.

¹⁶⁵ Çelik, 4.

¹⁶⁶ Tuncay Açık, *Kafkaslar'dan Anadolu'ya Karaçay-malkarlılar ve Göçleri (1853-1910)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2016, s. 78.

¹⁶⁷ Mahmut Bi, "XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri", *Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, s.1313.

¹⁶⁸ <http://tdk.gov.tr/> 13.07.2020.

¹⁶⁹ Faruk Kocacık, *1878-1900 Yılları Arasında Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçlerin Anadolu'daki Sürekli Yerleşim Yerleri ve Toplumsal Yapıya Etkileri*, Ankara, 1997.s.137.

dilimizde “göçmek-konmak” eylemlerinden çok sayıda anlam üretildiği için bunları toplum hayatımızın her safhasında görmek mümkün olmuştur.¹⁷⁰ Göç hadisesinin tanımı yapılırken bu duruma neden olan beşerî ve tabi hadiseler de bakılması gerekmektedir.¹⁷¹ Bu beşerî ve tabi hadiseler, doğal afetlerden ve kıtlıktan korunmak, verimsiz toprakları bırakıp daha elverişli yaşama alanlarını araştırmak ya da siyasi ve dini baskı ile ekonomik koşullar gibi sosyal sebepleri oluşturmaktadır. Bu izahtan anlaşılacağı üzere göç hareketini isteğe ya da zora tabi tutulan sebepler meydana getirmektedir. Savaşlarda, dini ve siyasi göçlerde genellikle bir otorite, isteğe bağlı olanlarda ise doğal, sosyal, iktisadi ve psikolojik temellere dayalı sebepler hakimdir. Savaş sıralarında ve ona benzer zamanlarda taraflara ait nüfus, sadece insanların ölümü ile azalmaz. Aynı zamanda galiplerden bazılarının mağluplara reva gördükleri sert muameleler sonucunda da bir kesim halk başka yurtlara göç etmeye mecbur bırakılmıştır.¹⁷²

Göç hareketi, zamanla sadece sayısal verilerle ölçülebilen bir hareket olmaktan çıkmış ve toplumsal dinamiği artıran bir nitelik kazanmıştır.¹⁷³ Bu nedenle göç olayı yalnızca bir yer değiştirme hareketi olmadığı gibi sonuçları bakımından da çok yönlüdür. Göçün yapıldığı yerdeki hayat, siyasî, kültürel, sosyal, ekonomik vb. koşullar değişime uğramaktadır. Bu değişimler veya etkiler kimi zaman olumlu kimi zaman ise olumsuz sonuçlar doğurmuştur.¹⁷⁴ Fakat sonuç itibarıyla göç hadisesinin, ekonomik imkânlarla nüfus arasında denge sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda insanların kendi kabiliyet ve ihtisaslarından en etkin şekilde faydalanmayı mümkün hale getirmesinden dolayı olumlu bir mekanizma olduğu söylemek mümkündür. Daha geniş tanımıyla göç olgusunu belirtmek gerekirse, üzerinde düşünülüp çalışılması

¹⁷⁰ Selami Abaz, 19. Yüzyılda Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (Çorum İli Örneği), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 2.

¹⁷¹ Çelik, a.g.t, s. 4.

¹⁷² Cemil Çalgüner, Nüfus Hareketleri, Ankara 1959, s. 51; Nedim İpek “Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6, Sayı 1, Ocak 1991 s. 97.

¹⁷³ Hakan Asan, Kırım ve Kafkasya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elâzığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2016, s. 1.

¹⁷⁴ Yüksel Koçak- Elvan Terzi, “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, C.3, S.3, 2012, s.165.

lüzum gelen askerî, siyasî, sosyal, malî ve hukukî meselelerin tümünü içerisinde barındırmaktadır.¹⁷⁵ Göçler, ortaya çıktığı yere göre iç göçler ve dış göçler olmak üzere iki ana hat üzerinden incelenmiştir. İç göçler, bir ülkenin kendi hudutları dahilinde yapılan göçleri oluşturmaktadır. Bu tür göçler göç veren ve göç alan yerler bakımından dört gruptan meydana gelmiştir. Bunlar; kırlardan şehirlere doğru, kırlardan kırlara doğru, şehirlerden şehirlere doğru ve şehirlerden kırlara doğru yapılan göçler şeklinde yer almıştır. İç göçler, genellikle birkaç kişiden oluşan münferit grupların yaptığı göç hareketini oluşturmuştur. Bazı ortak unsurlar barındırmasına rağmen göçe katılanların çoğunluğunun farklı sebepleri ve bağımsız hareket etmeleri bu tür göçlerin ancak uzun yıllar sonucunda ortaya çıkan birikimlerden sonra fark edilmesine sebep olmuştur. İç göçler genellikle ülkelerin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısına göre değişiklik göstermiştir. Örneğin; sanayi ve ticaret bakımından gelişmiş bölgelere göçmen akımının daha fazla olduğu görülmüştür.¹⁷⁶ Dış göçler ise, çalışmak, uzun süre kalmak veya yerleşmek gayesiyle sınırları aşip uluslararası yapılan nüfus hareketlerinden meydana gelmiştir. Yapılan bu tür dış göçler yapılış şekli itibarıyla ikiye ayrılmıştır. İlki, bir kimsenin ya da bir topluluğun yaşadığı ülkeden farklı bir ülkeye göç etmesidir. Sözü edilen göçe "giden göç" ya da "dışa göç; (emigration)" denilmiştir. İkincisi ise, bazı ülkeler, geçinebilme koşulları, yaşama, din ve vicdan özgürlüğüne saygı yönüyle daha olumsuz şartlara sahip ülkelerden muhacir çekmesiyle meydana gelen göçtür. Bu göçe "gelen göç" veya "dıştan göç, içe göç (immigration)" adı verilmiştir. Bu göçmenler göç ettikleri yerlerde "içe göçen" ya da sadece "göçmen (muhacir, immigrant)" diye adlandırılmışlardır. Uluslararası göçler, yapılış sebeplerine bağlı olarak kovulanlar, sürgünler, antlaşmalara bağlı göçmenler, mülteciler, milli muhacirler, siyasi mülteciler, yurtsuzlar, tahliye olunanlar, geri gelenler, devletsizler... diye de gruplandırılabilirler.¹⁷⁷ "Münferit göçler" ve "kitlesel göçler" şeklinde de gerçekleşebilen göç, aynı zamanda iki gruptan herhangi birisinin kendi arzusuyla gerçekleşmesi durumunda "serbest göçler", kendi arzu ve iradelerinin dışında şartlar gereği gerçekleşmesi durumunda da "zorunlu (zaruri) göçler" şeklinde

¹⁷⁵ Asan, s. 1.

¹⁷⁶ Erol Tümertekin, *Beşerî Coğrafya 'ya Giriş*, İstanbul, 1984, s. 1 23.

¹⁷⁷ Saydam, s. 1-2.

sınıflandırabilmektedir. Zaruri göçler, deprem, yangın, sel, terör olayları, kan davaları, savaşlar ve siyasî baskılar gibi nedenler neticesinde meydana gelmektedir.¹⁷⁸ Zorunlu göçler en genel ifadeyle insanların, yaşadıkları yerlerdeki imkânlarının tükenme seviyesine gelmesiyle gerçekleşmiştir. Tarih boyunca zorunlu göçler çok defa görülmüş, güçlünün hâkimiyetini tahkim etmek amacıyla uygulanmıştır.¹⁷⁹ Bir göç olayının yukarıdaki sınıflandırmalardan yalnızca birini değil birkaç tanesini birden taşıyabilmesi mümkündür. Çalışmamız neticesinde incelediğimiz “Çeçen Göçleri” de kitlesel, uluslararası, daimî ve mecburi göçün özelliklerini taşımaktadır. Kafkasya’da yapılan bu zorunlu göçler konusunda günümüzdeki birçok araştırmacı göç kavramı yerine katliam, sürgün veya soykırım kavramlarını kullanmaktadır.¹⁸⁰

2. Kafkasya’dan Osmanlı Topraklarına Yapılan Göçlerin Sebepleri

Göçün sebepleri incelenirken daima iki etkeni göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Birincisi muhaciri ilk bulunduğu mekânla ilgili sebepler, ikincisi ise göçten sonra vardığı mekânla ilgili sebeplerdir. Bu bağlamda itici ve çekici olmak üzere iki neden ortaya çıkmıştır. Kişiyi yurdundan göç etmeye zorlayan asıl sebeplere "itici sebepler", yeni yerleştiği bölge ile ilgili sebeplere ise "çekici sebepler" denilmektedir. Göçü daha iyi anlayabilmek için itici ve çekici sebeplerden hangisinin ağır bastığının bilinmesi gerekmektedir. Bu iki kutup arasındaki etkileme gücü her olayda farklılık göstermekle birlikte, kitlesel mecburi göçlerde göçü hazırlayan etkenler daha ziyade terk edilen ülke ile ilgili olmuştur.¹⁸¹ Göç konusunda devletin mecburi yer değiştirmeyi meşrulaştırma biçimi ve kişilerin hak ve imkanları önem kazanmıştır. Bu bağlamda devletin kendi halkına ve azınlıkların kültürüne, haklarına ve yaşamasına nasıl baktığı değerlendirilmelidir. Bir bölgede demografik yapının değişmesi kaynak yetersizliğine yol açacağı için o bölgede açık uçlu bir göçün meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur. Uzun süreli iklim değişiklikleri de muhacirlerin yer değiştirmelerine yol açmıştır. Son yüzyıllarda zenginleşme şansı ve yaşam kalitesi de önemli çekici sebepler arasına girmiştir. Göçün itici sebepleri

¹⁷⁸ Açık, s. 79.

¹⁷⁹ Hakan Altın, *XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2019, s. 1.

¹⁸⁰ Bağır, Altın, s. 3.

¹⁸¹ Abaz, s. 4.

arasında kişilerin kendilerini güvenlik içinde hissetmemeleri de yer almıştır. Can ve mal güvenliği tehdit altında olan kişiler mecburen göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁸² Nitekim Rumeli'den yahut Kafkasya bölgesinden Anadolu topraklarına kitleler halinde akan nüfus hareketinin siyasi ve dinî boyutu olmakla beraber, en önemli nedeni iki yüzyıl devam eden Kafkas savaşlarının Kafkaslıların ve Osmanlıların aleyhine sonuçlanmasından kısa bir süre sonra yaşanan can ve mal güvenliğinin tehdit altında olmasıdır. Ardından başlayan sürgünler neticesinde Anadolu'ya sığınan başta Çerkezler olmak üzere diğer Kafkaslılar, sırf daha emniyetli şekilde yaşamak arzusu ile anayurtlarını zorunlu olarak terk etmişlerdir.¹⁸³ Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin sebepleri arasında dini, siyasi, milli, sosyal, kültürel, vb. pek çok sebep sayılabilir, yalnız en önemli sebebin Rusların Kafkaslara doğru yayılmacı bir politika izlemesi olduğu bir gerçektir.¹⁸⁴

Ruslar, millet olma sürecine girdikten sonra Karadeniz'in kuzeyinde yayılmaya başlamış ve 1774'te Kırım Hanlığını ilhak etmesiyle sıcak denizlere inme politikasında önemli bir adım atmıştır. XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin aksine Kafkasya'da oldukça aktif hale gelmiştir.¹⁸⁵ Bu dönemden sonra Kafkasya'yı işgale başlayan Rusya bu coğrafyayı elinde tutabilmek için yerli Türk ve diğer Müslüman grupları bölgeden uzaklaştırmak için sistemli bir şekilde baskı, zulüm ve tehcir politikası izlemiştir.¹⁸⁶ 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra bu politikasını devreye koyarak Kafkas Müslümanlarını Osmanlı topraklarına sürmüş ya da kendi topraklarından çıkarmak istemiştir.¹⁸⁷ Nitekim yerli halkları baskı ve şiddet yöntemleriyle bölgeden çıkaran Rusların, Tataristan'a 2-3, Kafkasya'ya 3 milyon Rus yerleştirmiş olması, asıl gayesinin bölgeyi ilhak edip Ruslaştırmak olduğunu açıkça göstermiştir.¹⁸⁸ Kafkasya'dan Osmanlı Devletine gerçekleştirilen göçün sebeplerinin tamamına yakını Rusya'nın bölgede uyguladığı politikalar oluşturmaktadır. Her ne

¹⁸² Yusuf Çam, "Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskânlar", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2002, s. 268-269.

¹⁸³ Bi, s. 1314.

¹⁸⁴ İhsan Satış, "Kırım Savaşı'ndan Sonra Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt; 12, Sayı: 1, Ocak, 2012, s. 519-520.

¹⁸⁵ Polat, s. 25.

¹⁸⁶ Abaz, s. 20.

¹⁸⁷ Polat, s. 25.

¹⁸⁸ Satış, s. 519.

kadar bazı Kafkas kökenli araştırmacılar göçün sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nin uyguladığı bölge politikasının da etkisinin olduğunu ifade etmişlerse de İngiliz resmi belgelerinde de göçün sebeplerinin Rusya'nın uyguladığı politikalarla kaynaklandığı görülmüştür. Rusya'nın uyguladığı politikalar yani göçün sebeplerinden birincisi, Rusya'nın Kafkas halkının kaynaklarına el koyması, çoğu vakıf topraklarını devletleştirmesi, toprak sahiplerine zorla belge imzalatarak topraklarına el koyması, bazı özel mülklere tapu ve senetlerine yetersiz olduğu gerekçesiyle el koyması, miri araziler ile hanedan topraklarını hazine malı saymasıdır. Bu durum geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlayan bölge halkını zor durumda bırakmış ve geçim sıkıntısı çeken halk, kitleler halinde göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁹

Rusya'nın kendi sisteminde olan kölelik rejimini bölge halkına zorla uygulamak istemesi ikinci sebebi meydana getirmiştir. Bu durum karşısında özgür yaşamaya alışmış olan bölge halkı köleliği kabul etmeyerek göç etmek zorunda kalmıştır. Üçüncü sebep, Rusya'nın bölgede uyguladığı kültürel propaganda politikasıdır. Bu politikayla birlikte Rus olmayan halklar üzerinde uzun süreli asimilasyon faaliyetleri için kilise aracılığı ile Rus kültürü benimsetilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda birçok cami kiliseye çevrilmiş ve din adamlarına baskı uygulanmıştır.¹⁹⁰ İstilaya maruz kalan halklardan sadece normal vergiler talep etmekle kalınmamış, onlardan “yasak” adı altında başka bir vergi daha alınması dördüncü sebep olarak görülmüştür.¹⁹¹ Belirlenen vergileri ödemekte zorluk çeken halk göç etmek zorunda kalmıştır.¹⁹² Rusya'nın uyguladığı bu sistemli asimilasyon ve tehcir politikasına uymayan ve direnişe kalkışmış olan kişi veya kişiler ya sürgün edilmiş ya da katledilmişlerdir. Kafkasya'da gerçekleştirilen bu sürgünlerin hemen hepsi de Müslüman halkın Osmanlı topraklarına geçmesi ile sonuçlanmıştır.¹⁹³

¹⁸⁹ Abaz, s. 21.

¹⁹⁰ Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876, s. 65-67.

¹⁹¹ Polat, s. 26-28.

¹⁹² Saydam, Kırım ve Kafkas Göçleri 1856-1876, s. 65-67

¹⁹³ Süleyman Erkan, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Trabzon 1996, s.25

3. 1853-1856 Kırım Savaşı Sonrası Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler

Kafkasyalıların göçlerinde, Ruslar tarafından uygulanan sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi, dini ve milli politikalar ile yerli halka baskı kurularak asimilasyon ve soykırım uygulanmıştır. Bunun üzerine burada bulunan bütün kavimler yönünü Osmanlı Devleti'ne doğru yöneltmiş ve onlardan yardım istemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin hem en büyük Müslüman devleti olması hem de padişahının halifelik makamına sahip olması, Anadolu'nun Kafkasyalılar için dinlerini ve ibadetlerini rahat bir şekilde sürdürebilecekleri ikinci bir yurt olarak görülmesine sebep olmuştur. Ayrıca yapılan bu göçlerde, Rusların ve Osmanlı Devleti'nin kendilerini avantajlı görmeleri göçü teşvik etme açısından etkili olmuştur.¹⁹⁴ 18. yüzyıldan itibaren Kafkasya'da yaşanan hadiseler bölge halkını büyük bir mücadele içerisine sokmuştur. Rusya'nın politik amaçla başlatmış olduğu Osmanlı-Rus savaşları sonrasında Osmanlı Devleti Kırım ve Kafkasya avantajını Rusya'ya karşı kaybetmiştir. Bu da Kafkas göçünün hızlanmasına sebep olmuştur.¹⁹⁵ Osmanlı topraklarına yapılan bu göçler üç ana döneme ayrılmaktadır. İlkin 1774-1853 yılları arası, ikincisini Kırım Savaşı sonrası, üçüncü dönemi ise 93 Harbi sonundaki göçler oluşturmuştur.¹⁹⁶ Çalışmamızın konusu olan Kırım Savaşı sonrası göçler, Kafkas halklarının, uzun süreli mücadeleleri ile her ne kadar göçü geciktirmiş olsa da sonuç değişmemiş, 1859 ve 1920 yılları arasında Kafkasya bölgesinden Osmanlı Devleti sınırlarına göç hareketleri gerçekleşmiştir. Bu göç hareketinin içerisinde Türk, Çerkez, Abaza, Çeçen vs. çeşitli dil ve etnik grupları yer almıştır.¹⁹⁷ Bu grupların adlarını Osmanlı arşiv belgelerinde görmek mümkündür. Daha çok Kafkas muhaciri ya da Dağıstan muhaciri gibi geldikleri yeri belirtmekle birlikte, Abaza, Çerkez, Çeçen şeklinde etnik tanımlamaları da yapılmıştır. Bu etnik gruplar arşiv belgelerinde yer yer boy ve kabile adları kullanılmış olsa bile, "Çerkez" ifadesi genellikle bu grupların hepsini barındıran bir tabir olarak kullanılmıştır.¹⁹⁸ Bunun yanı sıra Anadolu'nun bazı bölgelerine

¹⁹⁴ Bedri Habiçoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskanları*, İstanbul, 1993, s. 67-68.

¹⁹⁵ Çelik, s. 24.

¹⁹⁶ Abaz, s. 24.

¹⁹⁷ Asan, s. 29.

¹⁹⁸ Berber, s. 33.

yerleştirilmek üzere gönderilen muhacirler içinde Çeçenler, diğerk Kafkasya muhacirlerinden ayrı olarak tanımlanmıştır.¹⁹⁹ Kafkas göç hareketinin hazırlıkları, Kırım Savaşı'nın kaybedilmesi ve 1859'da Şeyh Şamil'in esir düşmesi sonrası biten direniş hareketi neticesinde başlamış ve sayıları milyonlara ulaşan Kafkasyalılar yaşadıkları bölgeden Osmanlı toprakları başta olmak üzere az da olsa Asya ve Avrupa bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁰ Kafkas göçleri, Rusların 1783'te Kırım'ı ilhakıyla bazen hızlanarak, bazen de yavaşlayarak devam etmiş, taraflar arasında meydana gelen 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı, 1853-1856 Kırım Savaşı, 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı, göçün sürekliliğinde ve kitlesel bir harekete dönüşmesinde etkili olmuştur.²⁰¹ 1853-1856 yıllarından sonra başlayan göçler, 1864'de Çarlık Hükümetin, Batı Kafkasya ve Kuban havalisinde bulunan Türk, Çerkez ve diğerk Müslüman unsurları bir ay zarfında Kafkasya'yı terk etmeye mecbur bırakması ve Rusya'nın Kafkasya'da takip ettiğı tehcir ve iskân siyaseti sonucu Kafkasya'dan Türkiye'ye 600.000'den fazla muhacirinin gelmesiyle başlamıştır. Bu sayı Kırım muhacirleriyle birlikte bir milyonu aşmıştır. Müslümanların yaşadığı bu bölgeler boşaltıldıktan sonra buralara Rus, Alman, Rum ve Bulgar muhacirler yerleştirilmiştir.²⁰² Göç hareketleri, 21 Mayıs 1864 tarihinden sonra oldukça artmış ve Kafkasya halkı göç yollarında büyük kayıplar vermiştir. 1863 yılında Thee Free Prees Gazetesinde yayımlanan ve Fransız kaynaklı olan bir haberde, “Şapsığ ülkesinin Hafıa Köyü'nde bir yamyamlık sahnesi sergilenmiştir. Köy erkeklerinin cephede ileri hatlarda bulunmasını fırsat bilen Çarın askerleri köydeki savunmasız halkın üzerine üşüşerek onları öldürmüş, evlerini yakmış ve mallarını yağmalamıştır. Kurbanlar arasında 18 yaşlı kadın, 8 çocuk ve 6 yaşlı erkek bulunmaktadır. Öldürölen kadınlardan birinin cesedine şu sözcükleri içeren bir yafta iliştirilmişti. Haydi git yardım için temsilcilerinizi gönderdiğiniz İngiltere Kraliçesine şikâyet et!” Küçük bir çocuğun cesedinde ise şu yazı okunuyordu: “Koruyucunuz Türklere kendini satacağına burada kal!” Yine

¹⁹⁹ BOA. A.MKT. NZD. 327/23, 1277 Ra. 28/14 Ekim 1860.

²⁰⁰ Sadriye Güneş, “Rus Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları”, 1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), İstanbul, 2013, s. 275-277

²⁰¹ Akyüz, s. 38.

²⁰² Nedim İpek, “Kafkaslar'lan Anadolu'ya Göçler (1877-1900)”, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 1, Ocak 1991, s. 100.

*gözleri oyulmuş yaşlı bir erkeğin cesedinde de şu yazı okunmakta idi: “Git temsilcilerinle buluş Paris’ te iyi göz doktoru bulabilirsin”*²⁰³ Çarlık Rusya’nın bu insanlık dışı uygulamaları ve Kafkasya bölgesinde meydana gelen olaylar göç kavramından ziyade soykırım tanımlamasıyla daha çok örtüşmektedir.²⁰⁴

Kırım Savaşı (1853-1856) sırasındaki göçü üç döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, 1855 dolaylarındadır. Savaş esnasında özellikle barınak, yiyecek ve tıbbi yardım gibi acil ihtiyacı olan muhacirler, işgalin ilk etabında tahliye edilmişlerdir. İkinci dönem, özellikle Nisan ve Mayıs ayları arasında 1856 yılının ilk yarısında olmuştur. Müttefik birliklerin geri çekilmesi ile işgal altında kalan topraklarda Ruslardan korkan insanların bu topraklardan kaçması ile büyük bir göç dalgası oluşmuştur. Üçüncü dönem ise 1856 yılının ikinci yarısını oluşturmuştur. Yarımadanın farklı yerlerinde yaşayan çok sayıda Kırım halkı, bireysel lakin oldukça yoğun bir şekilde savaşın sonunda vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır.²⁰⁵ Kırım Savaşı sırasında Kafkasya nüfusu hakkındaki verilerde nüfusun 2 milyon ile 7 milyon arasında olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. Baddelley’e göre, savaşın başlangıcında Kafkasya’daki toplam nüfus, 4 milyon civarındadır.²⁰⁶ Şemseddin Sami, Kuzey Kafkasya nüfusunu 3.183.944, Güney Kafkasya nüfusunu ise 3.937.425 olarak belirtmiştir.²⁰⁷ Çeşitli yerlerde XIX. yy’ın ikinci yarısında özellikle 1858-1864 yıllarında göç eden Kafkasyalıların toplamı hakkında verilen sayılar 200.000 ile 1.500.000 arasında değişmektedir. Göç hadisesinden sonra Kafkasya bölgesinden gelen nüfuslar hakkında da verilen sayılar çok farklıdır. Bu konu hakkında Osmanlı ve Ruslar tarafından ayrı ayrı tutulmuş olan kayıtlardaki birtakım sayılardan bilgi edinilmiştir. Örneğin; Sadrazam Ali Paşa’nın Ağustos 1864’te göçlerle ilgili padişaha verdiği raporda, 1855’ten beri Osmanlı Devleti’ne 595.000 kişinin göç ettiğini belirtmiştir. Bu sayının 312.000’i 1855-1863 yılları arasında göç etmiş, 283.000’in ise 1864 yılında göç etmiş ve bu sayının daha sonra 295.068’e yükselmiş olduğu belirtilmiştir. Sadrazam Ali Paşa’nın verdiği bu raporlara bakıldığı zaman Osmanlı

²⁰³ Hakan Altın, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)”, *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, Ocak 2017, s. 580-591.

²⁰⁴ Çelik, s. 25.

²⁰⁵ Polat, s. 40.

²⁰⁶ J. F. Baddeley, *Ruslar’ın Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul, s.25.

²⁰⁷ Şemseddin Sami, *Kamûsü’l Alâm*, İstanbul 1314, s. 3545-3546.

Devleti'ne 1864 yılının sonlarına doğru Kafkasya'dan göç edenlerin sayısının 350.000'den fazla olduğu görülmektedir. Bedri Habiçoğlu ise, kayıtlara geçememiş olan göçler de dikkate alınacak olursa kesin olmamakla beraber 400-500 bin arası olarak tahmin edilmesinin mümkün olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca Osmanlı gazetelerinde de göçle alakalı bilgiler verilirken gelen muhacirlerin sayıları hakkında da bilgiler verilmiştir. Gazete haberlerinde, göç yolları, muhacir sayıları, muhacirlere yapılan yardımlar ve muhacirlerin içinde bulunduğu zor durum hakkında oldukça fazla bilgi yer almıştır. Dönemin gazeteleri olarak Takvim-i Vekâyi ve Tasvîr-i Efkâr'daki bilgilerden konu hakkında bilgi sahibi olunmuştur.²⁰⁸ Bir haberde 13 Ekim 1861 yılına kadar Kafkasya'dan gelenlerin 147.000 kişi oldukları yazılmıştır. Başka bir haberde, 14 Şubat 1862'ye kadar Kırım, Dağıstan ve Çerkez muhacirlerinin 255.414 kişi (52.812 aile) oldukları belirtilmiştir.²⁰⁹ 1864 yılında Takvim-i Vekayi'de çıkan bir habere göre, 1855 yılından 1863 Haziranı'na kadar Osmanlı topraklarına göç eden Kırım ve Kafkas muhacirlerinin miktarı 311.333'ü bulurken, 1864 Temmuz'una kadar bunların toplamı, 595.000 ulaşmıştır. Yine aynı gazetenin başka bir nüshasında da Temmuz 1864-Mayıs 1865 tarihleri arasında gelen muhacirlerin sayısı, 87.000 olarak verilmiştir. Bu gazetede ki bilgilere göre, 1864 Mayıs'ına kadar Kırım ve Kafkasya'dan gelen muhacirlerin toplamı 682.000'i bulmaktadır.²¹⁰ Lakin Habiçoğlu'na göre, yapılan araştırmalarla 1864'ten sonra gelenler hakkında gazetelerde toplu rakamlara ulaşılammıştır. Ama 1907'ye kadar bulunan çeşitli belgelerde, gelen muhacir gruplarına dair verilen sayılar ile gazetelerde yazılan sayıların karşılaştırılmak için toplandığını ve 1865-1907 yılları arasında sadece Kafkasya'dan gelen muhacirlerin mevcudunun 165.000 olarak bulunduğunu belirtmiştir. Böylece 1855'ten 1907'ye kadar olan dönemde Osmanlı topraklarına varabilen muhacirlerin rakamlarının ortalama olarak 600.000'in üzerinde olduğu görülmüştür.²¹¹ 1850 yılından 1914'lü yıllara kadar Osmanlı Devleti'ne Kırım ve Kafkasya halklarından olan Çeçenlerin, Çerkezlerin, Nogayların, Abhazların,

²⁰⁸ Polat, s. 46.

²⁰⁹ Habiçoğlu, s. 70-73.

²¹⁰ Muzaffer Tepekaya, "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, Ocak 2006, s. 468.

²¹¹ Habiçoğlu, s. 70-73.

Dağıstanlıların, Tatarların ve birçok kavimlerin göç ederek geldikleri, tarihçilerin ve gazetelerin kaynaklarının yanı sıra Osmanlı arşiv belgelerinden edilen bilgilerle de anlaşılmaktadır.²¹² İlgili belgelere göre 1847-1907 yılları arasında Osmanlı topraklarına göç eden Dağıstanlıların toplamı 20.000'e yakındır. Nogayların, 1858-1863 yılları arasındaki toplam muhacir sayısının 30.000'e yakın olduğu görülmektedir. Abhazların, 1858'den 1879'a kadarki muhacir sayısının 50.000'e yakın olduğu tahmin edilmektedir. Çerkezlerin ise toplam muhacir sayısı 600 binden fazladır.²¹³ 8 Mart 1859 tarihli Arz tezkeresinde sadece İstanbul'da 14 bin Çerkez ve Nogay muhaciri bulunduğu ifade edilmektedir.²¹⁴ Ahmet Cevdet Paşa, Kafkas halkının nüfus dağılımını şu şekilde vermiştir.²¹⁵

Tablo 1: Kafkasya Ahalisinin Nüfus Dağılımı²¹⁶

	Hane
Dağıstan-ı Envât	100.000/ Şeyh Şamil'e tabi olup Rusya ile harp halindedirler.
Dağıstan-ı Şimâl	100.000/ tamamı Müslüman olup zahiren Rusya'ya tabi
Dağıstan-ı Cenubî	70.000/10.000 nüfusu Ermeni
Kabartay Ahalisi	60.000/Rusya'ya tabi fakat ehl-i Müslüman
Çerkesistan Ahalisi	100.000/tamamı Müslüman
Gürcistan	100.000/86.000 Hristiyan, 6 bin Müslüman, 8 bin putperest

Resmi kaynaklara göre, söz konusu dönemde 45.023 Natuhay, 27.337 Abadzeh, 165.626 Saparsa, 74.567 Yıbıh, 11.873 Ciqet, 10.500 Bjedu, 30 bin Abaza (Abaza), 4 bin Besleney, 15 bin Kemquy, Mahoş, Yequerukay, 30.650 Nogay, 17 bin Kabarda ve 23.193 Çeçen, Türkiye'ye göç ettirilmiştir. Bu toplulukların yanı sıra Çerkezlerde Rusların yayılmacı politikalarının karşısında Anadolu topraklarına göç etmek zorunda kalmıştır. Rus kaynaklarında 1863–1864 yılları arasında 418 bin Çerkez'in Anadolu'ya göç ettirildiği kaydedilmiştir. Fakat genellikle Rus kaynaklarında Anadolu'ya göç eden Adık (Çerkez) topluluklarının sayısı az gösterilmiştir. Ruslar bu düşünceyle bölgedeki yerli halkın az sayıda yaşadığını iddia

²¹² Asan, s. 31.

²¹³ Habiçoğlu, s. 85-90

²¹⁴ Saydam, s. 154.

²¹⁵ Ahmet Cevdet Paşa, *Tezâkir 1-12* (Yayınlayan: Cavid Baysun), Ankara 1986, s.98.

²¹⁶ Polat, s. 40.

edebilecek ve böylelikle gelecekte Adık (Çerkez) topluluklarının söz konusu arazilerde hak iddia etmesinin önünü bir ölçüde engellemişlerdir.²¹⁷ Kafkasya göçüyle Anadolu topraklarına gelen muhacirlerin rakamları ile alakalı birçok tarihçinin de farklı görüşleri mevcuttur. Örneğin; V. Allen'e göre göç sırasında Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç eden Çerkezler sayı bakımından 600 binden fazladır.²¹⁸ Amerikalı ünlü tarihçi Justin Mccarthy'e göre ise, Osmanlı topraklarına göç eden Çerkez ve diğer Kafkas kavimlerinin sayısı 1 milyon 200 bin kişiden fazladır. Bu göç sırasında Kafkasya halkının yaklaşık 400 bin kadarının hastalıktan ve açlıktan öldüğünü belirtmiştir. Mccarthy'e göre, sağ kalan nüfusun 600 bini 1856–1864 yılları arasında, 200 bin kişi ise 1864'ten sonra Anadolu'ya göç etmiştir. Bu iki tarihçinin görüşlerine bakıldığı zaman ikisinin de verdiği sayıların birbiriyle eş değerde olduğu görülmektedir. Türk General İsmail Berkok'a göre ise, bu göç sırasında Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göç edenlerin sayısı 1 milyon kişiden fazladır. Lakin Berkok'un verdiği bu sayılar bazı kaynaklarda oldukça az, diğer bazı kaynaklarda ise abartılı miktarda çok olduğunun ifade edildiği görülmektedir.²¹⁹ Abdullah Saydam'a göre 1856-1876 yılları arasındaki tahmini rakam 1.000.000- 1.200.000 kişi olmuştur.²²⁰ Aynı yılları kapsayan dönem için Nedim İpek, 600.000 ile 2.000.000 kişi arasında bir tahmin yapmıştır. Lakin yapılan bu iki araştırmada da bu sayılardan ne kadarının Kırımlı ne kadarının Kafkasyalı olduğu belirtilmemiştir. Aynı şekilde Alan Fisher de net sayılara erişememekle birlikte, sadece 1855-1866 yılları arasında 500.000-900.000 kadar Müslüman'ın Rusya'dan göç etmiş olabileceğini belirtmiştir.²²¹ Kemal Karpat'a göre ise 1859-1879 yıllarında geneli Çerkez olmak üzere 2.000.000 Kafkasyalının topraklarını terk ederek Osmanlı Devleti'ne iltica etmiş olduğu ve bunlardan 1.500.000 kişinin iskân edilebildiği yönünde bir varsayım öne

²¹⁷ Sevinç Qasimova, "XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, Ocak 2017, s. 598-599.

²¹⁸ W.E.D. Allen, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966, s.104.

²¹⁹ Qasimova, s. 599.

²²⁰ Abdullah Saydam, "Rusya'nın Kafkasya'yı İşgali", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 1990, s. 91.

²²¹ Berber, s. 34.

sürmüştür.²²² Habiçoğlu ise bu sayıların 1858-1865 yılları arasında 493.000'e ulaştığını iddia etmiştir. 19. yüzyılda meydana gelen Kafkas göçleri sonrasında bakıldığı zaman, Anadolu'ya gelen muhacirlerin sayıları şu şekilde idi:²²³

Tablo 2: 19. Yüzyılda Anadolu'ya Göç Eden Kafkas Halkları²²⁴

İstanbul Bölgesi	110,000
Selanik Vilayeti	130,000
Kosova Vilayeti	95,000
Gümülcine/Manastır	40,000
Tekfurdağ/Tekirdağ	10,000
Yanya Vilayeti	10,000
Aydın Vilayeti	44,181
Hüdavendigar/Bursa Vilayeti	68,513
Adana Vilayeti	16,351
Suriye Vilayeti	34,436
Haleb Vilayeti	15,586
Kastamonu Vilayeti	25,000
Samsun ve Trabzon Vilayeti	15,000
Amasya ve Sivas Vilayeti	15,000
Ankara Vilayeti	15,000
Konya Vilayeti	15,000
Diyarbakir Vilayeti	5,000
Diğer Vilayet ve Kazalar	25,000
Toplam İskân	694,067

Marc Pinson ise bu dönemde Doğu Çerkezistan'dan göç eden insanların toplam sayısının 552.000'e ulaştığını söylemiştir. Mayıs 1865'te 3 bin hane Çeçen ile Haziran 1867'de 4 bin hane kadar Abhaz muhaciri ve 1873'te gelmiş olan 3 bin 500 hane Çerkez haricinde toplu olarak başka göç yaşanmamıştır. Lakin resmi veya gayri resmi yollardan muhacir akışı münferit olarak devam etmiştir.²²⁵ Yapılan bütün bu araştırmaların hiçbirinde net olarak Anadolu'da ne kadar Kafkas kökenli muhacirin

²²² Kemal H. Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2010, s. 170.

²²³ Mehmet Demirtaş, "Kırım Savaşı ve 93 Harbi Süresince Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 41, Ocak 2009s. 226-227.

²²⁴ Demirtaş, s. 226-227.

²²⁵ Satış, s. 521.

iskân edilebildiği yönünde bir ifade bulunmamaktadır. Yalnız bu ifadeye net bir vurgu yapan tek yazar olan Barlas’a göre Kırım Savaşı’ndan sonraki dönemde Anadolu’nun dört bir yanına yerleşen Kafkasyalı muhacirler 565.000 kişiden oluşmaktadır.²²⁶ 19. yüzyılda Osmanlı topraklarında meydana gelen göç dalgası neticesinde Karadeniz, Doğu Anadolu ve Anadolu topraklarına iskânlar gerçekleşmiştir. Samsun, Sakarya ve Ordu, iskânın gerçekleştiği illerin başında yer almıştır. Bu iller haricinde Kocaeli, İstanbul, Bolu, Ankara, Kayseri’ye de önemli ölçüde iskân gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde Anadolu’ya gelen muhacirler hakkında sayısal olarak elde edilen veriler ise şu şekildedir:²²⁷

Tablo 3: Yıllara Göre Muhacir Sayısı²²⁸

Yıl	Aile	Nüfus
1879	5.324	20.763
1880	3.468	13.898
1881	3.780	23.098
1882	3.396	33.941
1883	2.690	13.748
1884	2.816	15.522
1885	2.807	13.365

Anadolu’ya iskân edilen bu kavimlerin çoğunluğu Nogay, Çerkezler, Dağıstanlı, Çeçen-İnguş, Abaza ve Osetler ’den oluşmaktadır.²²⁹ Kafkasya’dan Anadolu’ya göçlerin gerçekleşmesi için Karadeniz kıyılarındaki Sohum, Taman, Tuapse, Poti, Anapa gibi limanlardan yüz binlerce muhacir Osmanlı, İngiliz ve Rus gemilerine bindirilerek Trabzon, Sinop, Samsun, İstanbul, Kefken, Köstence, Varna, Ege ve Akdeniz kıyılarına indirilmiştir.²³⁰ 1858-1865 yıllarında 493 bin Kuzey Kafkasyalı muhacirlerin Osmanlı göç yolunda zor şartlar altında kaldıkları ve salgın hastalıklardan dolayı çoğunun iskân mahallerine ulaşmadan hayatlarını kaybettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü 1854-1864 yılları arasında Çerkezistan ve Kırım’dan 311.333

²²⁶ Berber, s.34.

²²⁷ Çelik, as. 29-30.

²²⁸ Çelik, s. 30.

²²⁹ Çelik, s. 30.

²³⁰ Bağır, Altun, s. 11-12.

kişi Türk iskân birimlerine ulaşabilmiştir.²³¹ Muhacirlerin çıktıkları bu göç yolundaki ölüm sayısı ile ilgili farklı bilgiler mevcut olmakla birlikte bu döneme tanıklık etmiş olan Trabzon'daki Rus konsolosu General Katraçev söylediği şu sözlerle vaziyetin vahametini göstermiştir. *“Türkiye'ye gitmek üzere Batum'a 70.000 Çerkez geldi. Bunlardan vasati olarak günde 7 kişi ölüyor. Trabzon'a çıkarılan 24.700 kişiden şimdiye kadar 19.000 kişi ölmüştür. Şimdi orada bulunan 63.900 kişiden her gün 180-250 kişi ölmektedir. Samsun civarındaki 110.000 kişi arasında her gün vasati 200 kişi can veriyor. Trabzon, Varna ve İstanbul'a götürülen 4650 kişiden de günde 40-60 kişinin öldüğünü haber aldım”* *“Yine Ceride-i Havadis 'in 21 Ramazan 1276 tarihli sayısındaki haberde ... Kerç'ten gelmekte olan bir ticaret gemisi Ereğli açıklarında batmış ve gemideki 450 muhacirden 100'ü boğularak ölmüştür.”*²³²

4. Osmanlı Devleti'nin Göç ve İskân Politikası

En geniş manasıyla iskân; beşerî bir yerleşimdir.²³³ İskân tarihine bakıldığında zaman genellikle insanların topluluk oluşturarak büyüklü-küçüklü yerleşim alanları kurdukları görülmektedir. İlk zamanlar birkaç haneden oluşmaya başlayan köy ve köy altı yerleşim alanları, belli bir süre sonra birçok insanın yaşayabileceği kasaba ve şehirlere kadar uzanan yerleşim alanlarına dönüşmüştür. Tarih boyunca konar-göçer yaşam şeklini benimseyen topluluklar hayatlarını devam ettirmiş olsalar da artık günümüzde birçoğu yerleşik hayata geçmiştir. Lakin insanlar konar-göçer hayatı bırakarak yerleşik hayata geçmesine rağmen bazen kendi istekleriyle bazen de zorunlu şartlar sebebiyle yer değiştirmiştir.²³⁴ Osmanlı Devleti, kuruluş, genişleme, duraklama ve gerileme dönemlerinde; siyasî, dini, toplumsal ve ekonomik durumların değişmesi doğrultusundaki değişime paralel olarak farklı iskân politikaları uygulamıştır.²³⁵ İzlenen bu iskân politikası sayesinde Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren sürekli göç olgusunu yaşamış ve yaşatmıştır. İstanbul'un ihyası için Aksaray, Karaman bölgelerinden yapılan göçler, Anadolu'dan Balkanlar'a “şenletmek” gayesiyle göç

²³¹ Pul, s. 153-159.

²³² Aslan, s. 17.

²³³ Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s. 1.

²³⁴ Asan, s. 13.

²³⁵ Açık, s. 79.

ettirilen Türkmenler ve Rumeli’den Karadeniz havalisine nakledilen Gayr-ı Müslimler bu kapsamda değerlendirilebilecek ilk örneklerdir.²³⁶ Bu gibi örneklerle ele geçirilen topraklarda kalıcı olabilmek gayesiyle Anadolu’dan bazı aileler getirilerek fethedilen yerlere yerleştirilmiş, bölgede problem çıkarma ihtimali olan Hristiyan halkın bir kesimi de Anadolu topraklarına yerleştirilmiştir.²³⁷ İskan siyaseti doğrultusunda Anadolu topraklarına yapılan bu göçler eski ifadeyle “hicret veya muhaceret”, halk arasında da “muhacirlik”²³⁸ olarak adlandırılmıştır.²³⁹ Muhacirlerin göçüyle birlikte yapılan bu planlı iskan sayesinde Osmanlı Devleti kuruluş ve yükseliş döneminde nüfusu yeni alanlara yönlendirerek üretimi arttırmış ve güvenliği sağlamıştır.²⁴⁰ Ayrıca fethettiği ıssız, harap durumda olan yerleşim yerlerine Anadolu’dan getirdiği muhacirleri yerleştirerek oraları canlandırmış, boş ve harap halde bulunan arazileri işler duruma getirmiş, konargöçerleri yerleşik hayata geçirerek çevreye verecekleri zararı engellemiş, ticareti canlandırmış ve askerî gücünü arttırmıştır.²⁴¹ Kısacası klasik dönemde plansız ve amaçsız yer değiştirmelere neden olan sosyo-ekonomik sorunlara yol açan bir yer değişme olmaktan çıkıp, problem oluşturan ya da oluşturma olasılığı olan kitleleri kontrollü şekilde daha faydalı ve sistemli bir duruma getiren iskan politikası benimsenmiştir.²⁴² Osmanlı Devleti’nde siyasi ve askerî gelişmelerin yanında sosyo-ekonomik, demografik ve kültürel değişmelerin meydana geldiği 18. yüzyılda, Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemlerinde uygulamış olduğu fethedilen

²³⁶ Jülide Akyüz, “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu’ya Göç Hareketleri”, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 46, 2008, s. 37.

²³⁷ Sezai Sevim, *Türklerin Rumeli’ye İlk Geçişleri ve İskân Faaliyetleri*, Bursa, 2002, s. 43.

²³⁸ Muhacir ve göçmen sözcükleri günümüzde eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Arşiv Belgelerinde “muhacir” kelimesi kullanılmıştır. Sözlük anlamı olarak muhacir: “Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek maksadıyla başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk)” manasında ifade edilirken; muhacir kelimesi “göçmen” manasında kullanılmıştır. Bkz. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 955, 1703. Muhacir sözcüğü, halk arasında daha çok Rumeli’den gelenler için kullanılan bir deyim haline gelmiştir. Bu manada bir karışıklığa meydan vermemek ve sadece belirli bir bölgeyi ifade etmemek için metinde “göçmen” kelimesinin kullanılması uygun görülmüştür.

²³⁹ Bilal N. Şimşir, *Rumeli’den Türk Göçleri Belgeler II*, Ankara, 1970, s. 21.

²⁴⁰ Hüseyin Arslan, *16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân ve Sürgün*, İstanbul, 2001, s. 363-364

²⁴¹ Açık, s. 79-80.

²⁴² A.Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri, İlk Kurulan Muhacir Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul, 1966, s. 41-49.

topraklardaki dışa dönük olan iskân siyaseti²⁴³, duraklama ve gerileme dönemlerinde yerini “içe yönelik” bir iskân siyasetine bırakmıştır.²⁴⁴ Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılda gaza ve cihat politikasına dönüp fetihçi politikalar izlemiş olsa da genel olarak Viyana bozgununu takip eden senelerde Büyük Güçler’ in kendi aralarında yaşadıkları çekişmeler nedeniyle XIX. yüzyılda Osmanlı iskân sisteminde köklü değişikliklere gidilmiştir. Bunların en önemlisi toprak kayıplarıyla birlikte küçülme süreci ve bu sürecin neticeleridir. Böylece daha önceki dönemlerde dışa dönük yapılan iskân siyasetiyle birlikte güvenlik ve ekonomik nedenlerle yapılan iskân siyasetinde de değişimler olmuştur.²⁴⁵ Kuruluş dönemindeki iskân siyasetiyle yaşanan göçlerden ziyade daha çok 18. yüzyılın sonlarında başlayıp belirli dönemlerde yoğunlaşarak kitlesel göçlere dönüşen ve 20. yüzyıl başlarına kadar devam eden Kafkas halklarının göçlerinde Osmanlı’nın izlediği iskân siyaseti üzerinde durulacaktır.

XIX. yüzyılda, Balkanlardaki ulus devletlerinin meydana gelmesi ve Rusya’ya karşı yaşanan toprak kayıplarının neticesinde, ortaya çıkan baskılar göç hareketinin başlamasına sebep olmuştur. Ulusalcılığın da etkisiyle Türk ve Müslümanlar üzerindeki baskı zamanla artarak tesirini göstermiştir. Ayrıca Tanzimat’tan sonra başlayan değişim ile kurumsal değişiklikler, bireylere verilen haklar, mülkiyet hakkı, mal ve insan akımlarını düzenleyen kanunlarla birlikte yaşanan değişimler göç olgusunu etkilemiştir.²⁴⁶ Osmanlı Devleti bu dönemde yaşananlara duyarsız kalmayıp, esaret altında kalan eski tebaasına hilafet makamını da temsil ediyor olması nedeniyle diğer ülkelerdeki Müslümanlara karşı kapılarını her daim açık tutmaya çalışmıştır. Çaresiz ve çok zor bir vaziyette bulunan muhacirlere, ekonomik yönden çok iyi durumda olmaması ve Kırım Savaşı sebebiyle büyük bir borç yükü altına girmesine rağmen onlara yardımcı olmaya çalışmıştır. Göç hadisesine insani ve vicdanî bir tutum sergilemiş ve muhacirleri kabul etmiştir.²⁴⁷ Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rumeli, Balkanlar, Kırım ve Kafkasya’dan Anadolu topraklarına farklı etnik yapılara

²⁴³ Asan, Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında, s. 37-38.

²⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Kolonizasyon ve Şenlendirme*, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Ankara, 1999, s. 581; Nedim İpek, *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1999, s. 225.

²⁴⁵ İlhan Tekeli, *Göç ve Ötesi*, İstanbul 2014, s. 148-149.

²⁴⁶ Tekeli, s. 147.

²⁴⁷ Açık, s. 80.

ait Müslüman nüfus göç etmiştir.²⁴⁸ Osmanlı Devleti Anadolu'ya göç eden muhacirleri, dini mülahazalar dışında da birçok sebepten dolayı topraklarına kabul etmiştir. Çerkezleri orduya alarak askerî gücün arttırılması, tarım ile uğraşanların sayısının arttırılması, tarıma uygun olmayan bataklık bölgelerin kullanılabilir vaziyete getirilmesinde muhacirlerden yararlanılması, Hıristiyanların ekseriyette bulunduğu bölgelerde devlete sadık Müslüman nüfusun arttırılması, ticari veya askerî yolların ve demir yollarının yapımında iş gücü ve güvenlikleri için koruyucu yerleşim yerlerinin sağlanması, devlet otoritesinin zayıf olduğu bazı iç bölgelerde ve hudutlarda Çerkezlerin yerleştirilerek jandarma olarak kullanılması gibi sebeplerden dolayı Kafkas muhacirlerini topraklarına kabul etmiştir. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren göç ve iskân işleri ile meşgul olduğundan Kafkasya'dan gelen muhacirleri iskan etme konusunda oldukça tecrübeli davranmış ve kendisi ile gelenlerin çıkarını gözetererek kimi nereye ve nasıl iskan ettireceğini tüm ayrıntılarıyla beraber planlayarak uygulamaya sokmuştur.²⁴⁹ Bedri Habiboğlu'na göre; 1858'de Kafkaslıların Osmanlı topraklarına göçe başlamaları üzerine dönemin Padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve devlet adamları, yukarıda belirtilen beklentiler istikametinde bu hareketi olumlu karşılamışlardır.²⁵⁰ Bununla birlikte, Osmanlı Devleti Çerkezleri, Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere ve Rus hududuna yakın yerlere iskân ettirerek herhangi bir savaş durumunda Rusya'ya karşı Kafkasyalıların savaşçılıklarından yarar sağlamak istemiştir. Lakin Rusya diplomatik teşebbüslerle 1860-64 yılları arasında muhacirlerin önemli bir bölümünü Anadolu'nun iç kısımlarına ve Balkanlara yönlendirilmesine sebep olmuştur. Buna rağmen Osmanlılar, muhacirlerin iç taraflarda da Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelere iskân edilmelerini sağlamaya çalışmıştır. Lakin muhacirleri sınır boylarında jandarma olarak kullanmakta zaman zaman istisnâî durumlar da meydana gelmiştir. Şöyle ki, 1865 yılında beş bin hane Çeçen'in Kars'tan giriş yapmaları hakkında Rusya hududunda yer

²⁴⁸ Asan, Devlet, Aşiret ve Eşkiya Bağlamında, s. 38.

²⁴⁹ Ömer Karataş, "Sivas-Uzunyayla'da Afşar-Çerkes Çatışması (1860-1870)", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), İstanbul, 2013, s. 519.

²⁵⁰ Bi, s. 1318-1319.

alan bir yerde iskân edilmemeleri, Erzincan ve Diyarbakır taraflarına sevk olunması hakkında bir müdahalesi olmuş ve Osmanlı Devleti de bu uyarıya riayet etmiştir.²⁵¹

Osmanlı Devleti, Kafkasya bölgesinden gelen muhacirleri ilk aşamada İstanbul, Samsun, Trabzon ve Sinop gibi merkezi yerlere yerleştirmiştir. Bu gibi bölgeler gün geçtikçe artan nüfus, muhacirlerin yeni bölgelerde iskân noktaları oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Gelen bu muhacirler herhangi bir isyan tehlikesi oluşturmasın diye bir arada iskân etmek yerine farklı farklı bölgelere iskân ettirilmişlerdir.²⁵² Özellikle 18. ve 19. yy’ da meydana gelmiş olan Osmanlı-Rus Savaşları neticesinde Anadolu topraklarına göç eden çok sayıdaki muhacir, Osmanlı topraklarında beklenmedik bir etki meydana getirmiştir.²⁵³ Bu sebeple muhacir iskân sürecinde uyum sürecini hızlandırmak ve sorunların önüne geçebilmek için birçok sayıda uygulama devreye sokulmuştur. Bu uygulamaların temel gayesi uyum sürecini hızlandırarak yerli unsurlar ile farklılıkları ortadan kaldırmak olmuştur. Devreye sokulan bu uygulamalar ile Kafkasya’dan gelen muhacirlere evler tahsis edilmiş, yol giderleri karşılanmış ve işeler dağıtılmıştır.²⁵⁴ Bu konuyla ilgili Osmanlı arşivlerinde birçok belgeye rastlamak mümkündür. Örneğin, bir belgede Manisa Sancağına sevk edilen Çerkez ve Kabartay kabilesinden olan Kumuk ve Çeçen muhacirlerinden yirmi beş hanenin İstanbul’a geri dönmesi üzerine Bolu Sancağına iskan isteği kabul edilmiş ve bu süre zarfında günlük yiyecek bedellerinin ödendiği belirtilmiştir.²⁵⁵ Osmanlı Devleti bunun yanı sıra bu uygulamalarla muhacirleri boş, verimli ve ormanlık arazilere yerleştirmeye de çalışmıştır.²⁵⁶ Bu sayede muhacirler hem yurtsuz kalmamış hem de metruk toprakların kullanımı sağlanmıştır. Osmanlı Devleti bu uygulamaları tatbik ederken bu süreçte yerli halkın da muhacirlere karşı tutumu oldukça insancıl olmuştur. Yerli halkın masrafları kendi cebinden karşılaması, Osmanlı Devleti ve yerli halk arasındaki uyum, iskân hareketlerinin daha düzenli ve sorunsuz ilerlemesini sağlamıştır. Örneğin; Kafkas muhacirlerinin Sivas ve Maraş’ a iskanı sırasında yerli

²⁵¹ Pul, s. 154.

²⁵² Demirtaş, s. 226-227.

²⁵³ Çelik, s. 28.

²⁵⁴ Ahmet Özkiraz- Mehmet Çetin, “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu da Çerkes İskânı ve Devletin Göçmenlere Karşı Politik Tutumları”, *Tesam Akademi Dergisi*, C.2, S.2, 2015, s.17.

²⁵⁵ BOA, A. MKT. NZD. 355/19, (H. 1277 Za. 27/ M. 6 Haziran 1861)

²⁵⁶ BOA. A.MKT.UM. 565/58, (H. 1278 Za. 16/ M. 15 Mayıs 1862)

halkın fedakarlığı ve duyarlılığının uyum sürecini hızlandığı görülmüştür. Halkın sergilediği bu tutum iskanın kolay bir hal almasında önemli bir etken olmuştur.²⁵⁷ Kütahya Sancağında da yerleştirilmiş olan muhacirler için halkın evlerinin inşasını üstlenmesi Osmanlı Devleti tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.²⁵⁸ Yapılan muhacir yerleştirmelerinde, Osmanlı Devleti yer yer mühim meselelerle yüz yüze gelmiş lakin o günün koşullarına rağmen son derece tutarlı ve başarılı bir iskân politikası uygulamıştır. Fakat devletin mali durumunun parlak olmayışı, muhacirlerin iskânı mevzusunda bazı yönetim katlarında huzursuzluğa da yol açmıştır.²⁵⁹ Yine bir başka husus da Ermenilerin gelen muhacirlere saldırılarda bulunmalarıyla ilgilidir. Devlet, Rusya nezdinde teşebbüste bulunarak, can ve mal güvenliklerinin teminini talep etmiştir. Kafkasyalıların savaşı taraflarını iyi tanıyan Ruslar da kendilerini tehdit edecek bölgelere muhacirlerin iskân edilmemelerini istemiştir. Hatta o kadar ki, 1876 İstanbul Konferansı'nda Kafkasyalı muhacirlerin Rumeli'de iskân edilmemesi kararlaştırılmıştır. Bundan önce iskân edilenler ikinci bir göçe daha tabi tutulmuşlardır.²⁶⁰

Genel olarak bakıldığında Rusya'nın Kafkasya bölgesinde kurduğu hakimiyete boyun eğmek istemeyen Kafkas halkları, kurtuluşu Anadolu topraklarına göç etmekte bulmuştur. 1859-1879 ve 1879-1920 yılları arasında yaklaşık olarak iki milyon Kafkasyalı muhacir Osmanlı Devleti'ne göç etmiş ve Anadolu'ya iskânları gerçekleştirilmiştir.²⁶¹ Zira artık göçler sınır boylarında veya payitahttan uzak bölgelerde mevzi niteliğinde değil, kitlesel ve Anadolu içlerine uzanacak kadar büyük boyutta ve yoğunlukta olmuştur.²⁶² Bu vaziyet, iskân hadisesinin bir sisteme bağlanmasını gerekli kılmıştır. Osmanlı Devleti bu amaca yönelik düzenlemelere gitmiş ve komisyonlar oluşturmuştur.²⁶³

²⁵⁷ Bice, s. 52.

²⁵⁸ BOA, A. MKT. MHM. 226/69, (H. 1278 M. 12/ M. 20 Temmuz 1861)

²⁵⁹ Bice, s. 52.

²⁶⁰ Pul, s. 156.

²⁶¹ Qasimova, s. 605.

²⁶² Habibe Polat, *Osmanlı Devleti'nin Halep ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 2019, s. 19.

²⁶³ Çelik, s. 30.

4.1. Osmanlı Devleti'nin Muhacir İskanı İçin Yaptığı Düzenlemeler

1859-1879 yılları arasında, Kafkasya bölgesinden Osmanlı topraklarına çoğu Çerkez olmak üzere yaklaşık iki milyon Kafkasyalı halkın zorunlu olarak göç ettiği görülmüştür. Lakin bunlardan bir buçuk milyonu (1.500.000) hayatta kalmış ve Osmanlı topraklarına yerleşebilmiştir. Kafkasya'dan yola çıkan ile Osmanlı topraklarına ulaşmış olan muhacirlerin arasındaki fark, deniz yolculuğu sırasındaki kayıplar, salgın hastalıklar ve gelenlerin sayısının net olarak kayıt altına alınmamasından kaynaklanmıştır.²⁶⁴ Osmanlı Devleti, muhacirleri yerleştirirken iki amaç üzerinde durmuştur. Birincisi, muhacirlerin zarar görmeden rahat bir hayat yaşamasını sağlamak; ikincisi ise, muhacirleri devletin bütçesine daimî yük vaziyetinden çıkararak devlet ekonomisinin canlanmasına ve rahatlamasına katkı yapmalarını sağlamak olmuştur.²⁶⁵ 1859-1879 yılları arasında başlayan ve belli aralıklarla devam eden muhacir göçlerinde muhacirlerle alakadar olacak ve onların iskânını sağlayacak kuruluşların olmaması nedeniyle önemli sorunlarla karşılaşmıştır. İlk başlarda mahalli-idari birimler muhacir işleri ile alakadar olmuş ve merkezden gelen talimatlar doğrultusunda düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelerle birlikte Osmanlı Devleti Tanzimat'a kadar muhacir sorunları ile karşılaştığında, zaman zaman çıkarılan talimatlara göre muhacirlerin yerleştirilmesi sağlanmış ve devlet yetkililerine başvurmaları ile de muhacirlere gerekli yardımlar yapılmıştır.²⁶⁶ Osmanlı Devleti'nde göç ve göçmen işleriyle daha önceleri Dâhiliye Nezareti ilgilenirken, Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra Ticaret Nezareti'nden vilayetlere özel talimatlar gönderilmek veya doğrudan doğruya vilayetlerin kendileri tarafından yapılan yardımlarla muhacirlerin iskânları sağlanmıştır. Bu muhacir iskanları daha sonra Ticaret Nezaretine yardımcı olması amacıyla 1854'ten 1860'a kadar, 1831'de İstanbul'da kurulmuş olan Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) tarafından yürütülmüştür.²⁶⁷ Muhacirlerin sayılarının artmasıyla birlikte bu görev, 5 Ocak 1860 yılında Muhacirin Komisyonu'na devredilmiştir. Rumeli'ye ve Anadolu'ya

²⁶⁴ Ömer Karataş, Mehmed Said Arbatlı, "Kumuk Türklerinin Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1, Ocak 2015, s. 107.

²⁶⁵ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s.182.

²⁶⁶ Polat, s. 19.

²⁶⁷ Bi, s. 1320.

gelip Osmanlı vatandaşlığına geçen muhacirlerin yerleştirme işlemlerinde atılan ilk önemli adım 3 Mayıs 1856'da Silistre Valisi'ne gönderilen “Muhacirin İskân Talimatnamesi” dir. Osmanlı vatandaşlığına geçmiş olan muhacirlere yapılacak yardım ve muafiyetler bu talimatnamede belirlenmiştir.²⁶⁸ Muhacirin İskân Talimatnamesine göre:

1) Rumeli'ye kara ve deniz yolu ile gelen muhacirlerin gereğine göre çadırlara veya geçici olarak civardaki köy ve kazalara yerleştirilmesi gibi ihtiyaçların karşılanması için şimdilik, ilk yardım olarak iki bin kese akçe tahsis edilerek gönderilecektir.

2) Osmanlı Devleti'ne iltica eden muhacirler din ayrımı yapılmaksızın mali durumu düzelinceye ve belli bir miktarda mal-mülke sahip oluncaya kadar on sene bütün vergilerden muaf tutulacaktır.

3) Osmanlı Devleti'ne iltica eden muhacirlere Müslüman veya Hıristiyan ayrımı yapılmaksızın sonsuz merhamet ve yardımda bulunulacaktır.

4) Muhacirler, 25 sene askerlikten muaf tutulacak; kuradan kaide dışı bırakılacaktır.

5) Osmanlı Devleti'ne iltica eden muhacirlerin, ayrı ayrı kazalara yerleştirilmesinin devlete ve kendilerine yararlı olamayacağından, çoğunlukla muhacirlerin miktarlarına göre ve uygun ölçüde suyu, mevcut denizlere veya nehirlerle yakın boş ve verimli araziler tahsis edilerek birbirine yakın köyler teşkil edilecek ve muhacirlerden çiftçilikle uğraşanlar bu alana, sanat ve ticaretle ilgilenenler kendi mesleklerini icra edeceği uygun yerlere yerleştirecektir. Kurulacak olan bu köylere ayrılan arazi miktarı, köylerin adları ve ne kadar muhacirin yerleştirildiği rapor edilip merkeze gönderilecektir.

6) Tertip olunacak köylere yerleştirilecek muhacirlerden varlıklı olanların evlerinin kendileri tarafından yapılması sağlanacak, varlıklı olmayanlar için ise devlet tarafından ücretsiz haneler yaptırılacaktır. Bu hanelerin kereste ihtiyaçlarının karşılanması, hanenin inşasında ahalinin yardım etmesi ve

²⁶⁸ Karataş, Arbatlı, s. 107.

ahalinin bu işleri angarya olarak görmeden komşuluk bağı çerçevesinde yapılması hükümetin sorumluluğunda tutulacaktır.

7) Muhacirlere verilecek olan arazinin işlenmesi için gerekli olan tohumluk, araba, öküz ve diğer tarım araçları devlet tarafından karşılanacaktır.

8) Muhacirlerin iskân edildikleri her köyde kendi aralarından imamlar, muhtarlar seçilecek ve vaziyete göre bu köyler bir ya da birkaç kazaya itibar olunacaktır. Yine kendi aralarında birer kaza müdürü, nüfus kâtibi ve nazırı tayin edilip ehven maaş bağlanacaktır.

9) Zirai araç ve gereç temininin civar komşular tarafından yardım şeklinde yapılması için çaba gösterilecektir.²⁶⁹

Osmanlı Devleti, 3 Mayıs 1856 tarihli talimatına uygun olarak belirli bölgelere gönderilen muhacirlerin iskanı için çok uğraşmıştır. Lakin 1859'dan sonra Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına yoğun kitlesel göçlerin başlamasıyla muhacir iskanı ile alakadar olan idare kısmı işleri yürütme açısından güçlük çekmiş²⁷⁰ ve şehremaneti muhacirlerle uğraşmaktan asli işlerini yapamaz hale gelmiştir. Muhacirlerin kabul, kayıt, iâşe ve iskân meseleleriyle alakadar olmak üzere farklı müesseselerin kurulması zorunlu hale gelmiştir.²⁷¹ Bu nedenle, ihtiyaca binaen Osmanlı Devleti muhacirlerin iskân işlerini yürütebilmek için Muhacirin Komisyonu'nu kurmuştur.²⁷²

4.1.1. Muhacirin Komisyonu

Kafkasya halkının Osmanlı Devleti'ne olan kitlesel göçleri 1850'li yıllarda daha az seviyede gerçekleştiğinden gelenler Zaptiye Nezareti ve Şehremaneti'nin gözetimi altında iskân edilmiştir. Fakat yoğunlaşan muhacir akınına karşı kendi sorumlulukları da söz konusu olduğu için bu iki kurum iskân işlerine yetememiş, bu yüzden bir kısım aksaklıklar ortaya çıkmıştır. 27 Aralık 1859'da Şehremaneti tarafından Sadarete yazılan yazıda, 18 Eylül 1858 yılından itibaren muhacirlerle ilgili konularla ilgilenildiğini, muhacirlerin sayılarının gittikçe çoğalmasıyla taşraya

²⁶⁹ Karataş, Arbatlı, s. 108.

²⁷⁰ Eren, s. 67.

²⁷¹ Abaz, s. 28.

²⁷² Karataş, Arbatlı, s. 108.

gönderilen muhacirlerin 15.000, İstanbul'da olan muhacirlerin 10.000'i aşkın sayı ile toplamda 26.000'den fazla insanın bulunduğu belirtilmiştir. Bu göçmenlerin iskân olunmaları için yer ayarlanması, taşraya gönderilmesi için gerekenlerin düzenlenmesi ve iaşeleri meselesinin Zaptiye Müşirliği ile haberleşilerek gerçekleştirileceği açıklanmıştır. Nitekim muhacirlerin mali işlerini çözmek adına bir kişinin görevlendirilmesi ve ilgili meseleler için, emrine görevliler verilmesi tavsiye edilmiştir.²⁷³ Bu konu üzerinde ayrıntılı bir şekilde görüşülmesinin ardından 5 Ocak 1860 yılında başına Çerkez asıllı Trabzon Valisi Hafız Paşa'nın getirildiği, Sultan Abdülmecid tarafından sadece mali işler için değil, muhacirler adına da her konuda yetkili bir kuruluş kabul edilebilecek olan Muhacirin Komisyonu kurulmuştur.²⁷⁴ İskân işlemi 5 Ocak 1860 tarihinden itibaren Şehremanetinden alınarak Muhacirin Komisyonu'na devredilmiştir. Bu komisyon, ilk kurulduğu yıllarda Ticaret Nezaretine bağlı iken Temmuz 1861'de bağımsız bir kurum haline getirilerek daha iyi çalışması hedeflenmiştir.²⁷⁵ Osmanlı Devleti'nin, muhacir komisyonlarını kurmasındaki gayesi iskânları bir düzene sokmak ve yaşanabilecek karışıklıkların önüne geçmektir. Kurulan komisyonlar sayesinde muhacirlerin sevk ve iskân hareketleri, az da olsa düzene girmiştir.²⁷⁶ Muhacir Komisyonu, Trabzon valisi Hafız Paşa'nın başkanlığında ticaret muavini Remzi Efendi, Dâr-ı Gûrâ-yı Askerî Azası Refik Bey, Gürcü İsmail ve Hacı Pir Efendi olmak üzere 5 kişiden meydana gelmiştir.²⁷⁷ Bu komisyon, muhacirlerin giriş yaptıkları illere memurlar gönderip yedi yerleşim bölgesine ayırdıkları Anadolu'ya birer tercüman refakatinde memurlar tayin edilmiştir. Bu komisyon aralıklarla hizmet vermiş ve daha sonra iptal edilmesine rağmen devletin bu meseleye çok ciddi manada ehemmiyet vermesi gerektiğini aşlamıştır.²⁷⁸ Muhacirin Komisyonu kurulduktan sonra öncelikli ve ilk meselesi muhacirlerin yerleştirilmesi olmuştur. İkinci mesele ise bu otoritenin artırılması ile ilgili olmuştur.²⁷⁹ Muhacirin Komisyonu'nun görev ve sorumlulukları içerisinde, göçmenleri misafir etmek;

²⁷³ Altın, s. 91.

²⁷⁴ Erkan, 96-97.

²⁷⁵ Akbey, s. 28.

²⁷⁶ Mehmet Yılmaz, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Muhaciri İskân Politikası", Cilt: 4, Ankara 1999, C. 4, s.589-590.

²⁷⁷ Açıık, s. 85.

²⁷⁸ Bi, s. 1320.

²⁷⁹ Qasimova, s. 605-606.

kullanılmayan, boş olan veya devlete ait olan arazileri tespit etmek; muhacirleri buralara taşımak ve gerektiği halde kalıcı iskân alanlarında ev, hayvan, zirai alet ihtiyaçları ve tohum vermek yer almıştır. Bunun yanı sıra misafir olarak bulundukları ya da yerleştirildikleri halde bu yardımları alamayan muhacirlere maaş bağlayıp, diğer yardımları gerçekleştirmek Muhacirin Komisyonu'nun vazifeleri arasında yer almıştır. Yine komisyon, kışlık yakacak tahsis etmek, bölge halkı tarafından yapılacak yardımları ve hazineden muhacirler adına verilecek paraları muhacirler için harcamak gibi mühim vazifeleri de üstlenmiştir. Muhacirin Komisyonu ayrıca muhacirlerin iskân edilebileceği yerler için bölgenin, onların sosyal yapısına uygun olup olmadığının araştırılması ve uygun yerlere yerleştirilmesi yönünde çalışmaları da yürütmüştür. Komisyonun vazifeleri tayin edilirken mevcut bütün vazifelerinden ayrı olarak, muhacirlere uygun arazi seçimine fırsat verilmesi önemli bir ayrıntıdır. Çünkü büyük kitlesel göçler sırasında bunun yapılabilirliği, komisyonun diğer vazifelerine kıyasla daha zor bir mesele olmuştur.²⁸⁰

On dört maddeden oluşan Muhacirin Nizamnâmesinin ilk maddesinde, muhacirlerin herhangi bir istisna söz konusu olmaksızın Osmanlı bağlılığını kabul etmeleri, ikinci maddesinde ise devletin yasalarına tabi olmaları ön görülmüştür.²⁸¹ Nizamnamede yer alan diğer maddelerin arasında muhacirlerin ibadetlerinde özgür olması, yerleştirildikleri yerlerde, bağlı oldukları din ve mezhebe ait ibadethaneler olduğu takdirde serbestçe kullanacakları gibi yeni kurulacak köylerde ibadethaneler de inşa edebilecekleri yer almıştır. Talimatnamede yer alan bir diğer hususta, muhacirlerin verimli topraklara ikamet ettirilip kendilerine yetecek kadar arazi verilmesi ve bu arazilerin yirmi yıldan önce satılması mümkün olmayacağı belirtilmiştir. Rumeli'ye yerleşenler muhacirlerin altı, Anadolu'ya yerleşen muhacirlerin ise on iki sene vergiden ve askerlikten muaf tutulmuş, yerleştikleri yerlerde muafiyet süresi dolmayan muhacirlerin memleket içerisinde yer değiştirmesine izin verilmemiştir. Aynı zamanda muhacirlerin ikamet ettirildikleri yerel idarenin tasarrufunda bulunması gerektiği söylenmiş ve Osmanlı vatandaşlığını

²⁸⁰ Altın, s. 94.

²⁸¹ Rusya tarafından himaye iddiasına sebebiyet vermemek için bu durumun ayrıca ehemmiyeti vardır. Nitekim Nogay ve Çerkes muhacirlerden terk-i vatandaşlık halinde ev ve arazilerine devlet tarafından el konulacağına dair senet alınmıştır. BOA., İ.HR. 173/9438 (H. 1276 C. 9/ M. 3 Ocak 1860).

terk edenlerin ise verilen arazi ve emlakilerin geri alınacağı belirtilmiştir.²⁸² Bu durum ile ilgili 5 Haziran 1861 tarihli bir arşiv belgesinden öğrenildiği kadarıyla Kütahya’da iskân ettirilen Çeçen muhacirlerinin geri dönme isteklerinden bahisle hüsn-i ikna ile vazgeçmelerinin sağlanması, aksi takdirde kendilerine verilen her türlü levazım masrafının geri ödenmesi istenmiştir.²⁸³ Muhacirin Komisyonu’nda muhacirlerin kabulünde gerekli olan en büyük şart ağır suç işlememesi ve temiz sicile sahip olmasıdır. Bu şartları yerine getirmeyen muhacirler, ülkeye girmiş olsalar bile tespit edildikleri halde sınır dışı edilmiştir.²⁸⁴ 1865 yılının sonlarına doğru, gelen muhacirlerin sayısında azalmaların yaşanması ve komisyonun devlete getirdiği mali yükün ağırlığından dolayı, Muhacir Komisyonu 27 Kasım 1865 tarihinde kaldırılmıştır. Komisyon’un kaldırılması ile yaptığı işler Zaptiye Nezareti’ne ve Meclis-i Vâlâ ’ya devredilmiştir. Muhacirin Komisyonunun feshedilmesi muhacirlerin iskân işlemlerinin aksamasına ve idari bir boşluğun ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu boşluğun doldurulması için Osman Paşa tarafından bazı çalışmalar yapılmıştır. Osman Paşa, yaptığı çalışmalar sonucunda Muhacirin Komisyonu’nun tekrar kurulması için hükümete bazı gerekçeler sunmuştur. Bu gerekçelerde, Anadolu’ya gelen muhacirlerin iskânının henüz bitmediğini, Anadolu’nun farklı yerlerine devamlı olarak iskân ettirilmiş olan muhacirlerin yerleştirilen yerlerde sabit durmadığını, memleket içinde bir yerden başka bir yere nakil arzusunda bulunduğunu ve muhacirlerin yer değiştirmeyi arzu etmelerinden hem yerli halkın hem de diğer muhacirlerin rahatsız olduklarını bildirmiştir. Bu gerekçelerden dolayı muhacirlerin meselelerini halletmek, vaziyetlerini daha iyi anlayabilmek ve iyi iletişim kurabilmek

²⁸² Mustafa Doğan Karaçoşkun, Mehmet Ali Yıldırım, “Kırım Savaşı’ndan Sonra Meydana Gelen Göçlerin Sosyo-Psikolojik Etkilerine Dair Gözlemler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, Ocak 2020, s. 1324-1325.

²⁸³ A. MKT.NZD. /7 (25 Ra. 1277/11 Ekim 1860) “...Çeçen muhacirlerinden ve Hoca Mustafa ve Tatar Han ve Hüseyin ve Memiş Efendi takımlarından olub mukaddemce liecli’t-iskân Kütahya sancağına sevk ve i’zam olunmuş olan yüz altmış hane nüfusundan yüz otuz hane bir olmuş kadimlerine avdet ve ric’at itmek efkârıyla Kütahya’dan hareket ve Sivas ve Erzurum tarikleriyle ‘azimet itmiş ve bunlardan yedi tanesi dersi’adete gelmiş olduklarından merhumlar komisyon-ı celile haklarında hane inşası ve öküz ve tohum ve husul-ı iskânlarına fukaralarına nan-ı aziz itası misüllü erzak ve şayan buyrılan ihsanât celile-i cenâb-ı hilâfetpenahiye irad ve payan olunarak muhacirin-i merkumenin hüsn-i iknaiyeleriyle orada tevkâfleri esbâbının istihsâli yarınki posta ile gitmek üzere Sivas mutasarrıfı devletlü paşa tarafına bir tafsil iş’ar ...” Yine eski vatanlarına dönmek isteyen Çeçen muhacirlerinden daha evvelden verilen hane, hayvan, zahire vs. gibi yardımların ve masraflarının geri alınması hakkında bkz. A. MKT. MHM. 272/19 (1280 S. 19/5 Ağustos 1863) tarihli belge.

²⁸⁴ Karaçoşkun, Yıldırım, s. 1324-1325.

gayesiyle Osman Paşa, biri tercüman olan toplam 4 kişiyi görevlendirmiştir. Hükümet, bu idari boşluğu doldurmak maksadıyla, Osman Paşa'nın da önerisi üzerine Muhacirin Komisyonu'nun tekrar faaliyete başlamasına karar vermiştir.²⁸⁵ Daha sonraki dönemlerde çeşitli isimlerle komisyonlar kurulmuş ve muhacirlerin işleri daha sistemli bir biçimde halledilmiştir.²⁸⁶ 93 Harbi'nin patlak vermesiyle göçler yeniden hız kazanmış ve "İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn" Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonlara "Umûr-ı Hesâbiyye ve İdâre-i Umûr-ı İskâniyye" şubeleri de eklenerek iş yükü hafifletilmeye çalışılmıştır.²⁸⁷ İleriki yıllarda ihtiyaca göre Muhâcîrin Komisyon-u Ali'si (1897), Muhâcîrin İane Komisyonu (1877), İane-i Muhâcîrin Encümeni-Muhâcîrine Muavenet Cemiyeti (1878), Muhâcîrlere Milletlerarası Yardım Komitesi, Sermaye-i Şefkati Osmaniye-Turkish Compasionate Fund (1878'de Londra'da kurulmuş), Muhâcîrin-i İslamiye Komisyonu (1905) gibi komisyonlar da kurulmuştur.²⁸⁸ Kurulan bu komisyonlarla birlikte Osmanlı Devleti, muhacirlerin iskân işlerinin daha önceki dönemlere göre daha iyi düzenleyebilmeleri için Muhacir Komisyonu'na bağlı olarak Anadolu, Rumeli ve Suriye için üç farklı İskân Komisyonu kurmuştur. Böylelikle muhacirler için bu komisyonlar aracılığıyla önceki zamanlardan daha düzenli çalışmalar sergilenerek mağduriyetlerinin önünün de alınmış olacağı düşünülmüştür.²⁸⁹ Bu komisyonların muhacirleri yerleştirdiği yerler Sultan Abdülaziz tarafından bil-hassa sultana mahsus olan emlâk olarak da değerlendirilmiştir. Nitekim İstanbul, Rumeli, Anadolu, Halep ve civarı gibi Osmanlı topraklarında Abdülaziz tarafından tahsis edilen yerlere "emlâk-ı şâhâne" denilmektedir.²⁹⁰ Bunların haricinde belediye dairelerine bağlı olarak 20 adet de Devâ'ir Şu'beleri açılmıştır. Komisyon'un kurulması görev paylaşımı ve azaları ise Dersaadet Muhâcîrîn İdâresi Talimatında bir sistematığa bağlanmıştır. Şehremanetine bağlı olarak açılan Devâ'ir Şubeleri; Bayezid, Fatih, Beyoğlu, Arnavutköy, Büyükdere, Samatya, Sultan Ahmed, Eyüb, Hasköy, Beşiktaş, Yeniköy, Tarabya, Beykoz, Anadoluhisarı, Beylerbeyi, Üsküdar, Yenimahalle, Kadıköy, Doğancılar, Adalar ve Bakırköy belediyeleri dâhilinde faaliyet

²⁸⁵ Akbey, s. 28.

²⁸⁶ Saydam, *Kırım ve Kafkas*, s. 113-118.

²⁸⁷ Çelik, s. 30.

²⁸⁸ Akbey, s. 29.

²⁸⁹ Polat, s. 21.

²⁹⁰ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829*, İstanbul 2015, s. 603.

göstermiştir.²⁹¹ Muhacirini İskân Komisyonu, 9 Mart 1875 tarihinde kaldırılana kadar mühim vazifelerde bulunmuştur. 1 Mayıs 1877 yılında ise muhacir sorununun azalmaya başladığı düşünülerek bu vazife tekrardan Şehremaneti'ne devredilmiştir.²⁹²

5. Kafkas Muhacirlerin Anadolu'da Yerleştirildikleri Yerler

İlk yıllarda Kafkasya'dan göç eden muhacirler, genellikle Rumeli'ye sevk edilmiştir. Burada daha çok Tuna Boyu ile Balkanlar silsilesi etrafında yerleştirilirken, içlerinden bazıları da Makedonya havalisinde iskân olunmuştur. 1859 yılından itibaren göç eden Kafkas muhacirlerinden bir kısmı, yine eskiden olduğu gibi Rumeli havalisine sevk edilirken diğer bir kısmı da Karadeniz bölgesi başta olmak üzere, Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân ettirilmiştir.²⁹³ Kafkas göçlerinin ilk yıllarında iskân konusunda sorun yaşanmamıştır. Lakin 1860'lardan itibaren göçler artınca iskân konusunda sıkıntılar yaşanmaya başlanmıştır.²⁹⁴ Gelen muhacirlerin bir kısmı Trabzon, Sinop, Samsun, Kayseri, Erzurum, Sivas, Çorum, Çankırı, Bursa, Eskişehir, Tokat şehirlerinde iskân edilmiş, bir diğer kısmı da Diyarbakır, Muş, Mardin, Şam, Halep gibi Osmanlı topraklarının güneyine yerleştirilmiştir.²⁹⁵ Gelen muhacirler, Anadolu'da ilk önce Marmara ve Ege bölgelerine yerleştirilmişlerdir. 1864'ten sonra ise iç Anadolu bölgesine iskân edilmişlerdir. Ancak 1877 yılına doğru bu bölgelerde de iskân için büyük toprak parçaları bulmak imkânsız olmuştur.²⁹⁶ 1858-59 yıllarında Kuzey Kafkasya'dan gelen muhacirlerin yerleştirilmeleri için ilk düşünülen yerler Amasya, Sivas, Konya, Ankara, Kastamonu, Adana, Hüdavendigâr, Kütahya ve Eskişehir vilayet ve sancakları olmuştur. 1859-1864 yıllarında yurtlarından sürülen Çerkezler deniz yoluyla, Kafkasya'da, Anapa, Soci, Taman, Tuapse, Tsemez, Poti, Adler, Sohum, Batum gibi yerlerdeki limanlardan bindirilip Osmanlı Devleti'nin Trabzon, Sinop, Samsun, İstanbul, Varna, Köstence ve Burgaz limanlarında indirilmiştir.²⁹⁷ Sivas'ta iskân edilmelerine karar verilen muhacirler için ise Samsun iskelesi en uygun liman olarak belirlenmiştir. Fakat bazen yolculuk istikametinde

²⁹¹ Paşaoğlu, s.349-352

²⁹² Demirtaş, s. 216-217.

²⁹³ Tepekaya, s. 469.

²⁹⁴ Abaz, s. 30.

²⁹⁵ Pul, s. 156.

²⁹⁶ Abaz, s. 30.

²⁹⁷ Pul, s. 157.

sapmalar yaşanmıştır. Örneğin 1887 yılında Sivas'ta sevk edilmeleri için alınan karara rağmen, Rusya Vapur Kumpanyası tarafından muhacirler Samsun yerine Sinop limanına gönderilmiştir. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti derhal harekete geçmiş ve Rus hükümetine daha önce alınan karara riayet edilmesi yönünde bir ikazda bulunmuştur.²⁹⁸ Genellikle, deniz yoluyla gelip İstanbul'da geçici olarak yerleştirilen Kafkas muhacirleri, daha sonra devamlı olarak yerleştirilecekleri vilâyet ve sancaklara sevk edilmişlerdir.²⁹⁹ Kış aylarında gelmiş olan muhacirler ise bahar gelinceye kadar bekletildikleri yerlerdeki hanlara, boş durumdaki mekteplerde, medreselerde dükkanlarda ve binalarda oturtulmuşlardır. Daha sonra bu muhacirlerin 2.000'i Kastamonu'da, 2.700'ü Antalya'da, 5.000'i Adana'da yerleştirilmesi planlanmıştır. Fakat Osmanlı Arşiv belgesinde, Adana'nın Cebel-i Bereket sancağında 2.000 muhacir hanesinin iskânına yeterli miktarda arazi olmasına rağmen kolera salgını nedeniyle bölgeye muhacirleri yerleştirme faaliyetlerinin aksadığı anlaşılmaktadır. Alınan önlemler sayesinde bölgede kolera tehlikesi kalmayınca 1891 yılında Adana vilâyetinde henüz iskân edilmemiş olan 5.000 göçmeni iklimini kendileri için uygun buldukları Cebel-i Bereket ve Kozan sancaklarında iskân edilmeyi talep etmişlerdir. Diğer taraftan 5.000 muhacir kafilesi Bingazi'ye gönderilmesi kararlaştırılmış fakat ağır kış şartlarına alışık bir hayatlarının olmayışından dolayı bu kafilenin Sinop, Samsun ve Sivas'a iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı yönetimi Kafkas muhacirlerini yerleştirme politikalarında; problemlili bölgelerde tampon oluşturma, bataklıkların ıslahı ve tarıma kazandırılması gibi sebeplerden dolayı muhacirlerden yararlanmak istemiştir. Bu nedenle, muhacirleri daha çok tarıma elverişli olan arazilere iskân ettirmeye çalışmıştır. Mesela, 1894 tarihli bir arşiv kaynağına göre 1.000 hanelik Çerkez muhacirlerinin Ankara vilayeti, Yozgat sancağının Boğazlayan ve Maden kazaları ile Kırşehir sancağında iskana elverişli olan arazilerde yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bir başka belgede ise ilk göç anında Lâpseki Kazasında iskân ettirilen 54 hanelik Dağıstan halkı da Biga ve Dimetoka arazilerinin elverişli olması nedeniyle Biga kazasına nakledilip iskânları gerçekleştirilmiştir.³⁰⁰ Bununla birlikte

²⁹⁸ BOA, DH.MKT, 1460/62 (H. 16 S. 1305/ M. 3 Kasım 1887); BOA, DH.MKT, 1461/34 (H. 21 S. 1305/ M. 8 Kasım 1887)

²⁹⁹ İpek, "Kafkaslar'lan Anadolu'ya", s. 113.

³⁰⁰ BOA. A. MKT. MHM. 209/ 54 H. (1277 Şaban 8/ M. 19 Şubat 1861)

Kafkaslar, Kabartay ve Kuban bölgesinden çıkan Çerkezler ve sair göçmen grupları bugünkü Türkiye, Ürdün, Suriye toprakları ile Filistin bölgesine (Safad, Tabarya) yerleştirilmişlerdir. Bunların bir kesimi yerli-göçmen kavgaları, salgın hastalıklar gibi sebeplerden dolayı geri dönmeye teşebbüs etmiştir.³⁰¹ 1886 yılında Yozgat sancağında misafir olarak bulunan 158 hane Çerkez Çorum'da iskân edilmiş³⁰² ve 1897'de ise Çorum'a bağlı Gümüşhacıköy kazası Çay nahiyesine 150 hane Çerkez muhacir yerleştirilmiştir.³⁰³ Dağıstan'dan gelen Nogay muhacirinin Tekay Kabilesinden olan 30 hane göçmen ise Malatya'ya iskân edilmiş ve bu grup Sivas'tan Harput'a gönderilmiş olup görüşmeler sonucunda bunların Malatya'ya iskânına karar verilmiştir.³⁰⁴ 1861'de Çerkeztan'dan Samsun'a gelen 720 hanelik muhacirler kış mevsimi sebebiyle Bozok ile Amasya sancaklarına yerleştirilmiş olup baharın gelmesiyle beraber Diyarbakır veya Şanlıurfa'ya iskân olunmalarına karar verilmiştir.³⁰⁵ İskan faaliyetleri gerçekleştirirken elverişli arazilere sevk etmekle birlikte gelen muhacirlerin akrabalarının bulunduğu bölgelere de iskan ettirilmeye çalışılmıştır. Mesela, Çerkez muhacirlerinden Hatukay kabilesinin İzmit Kaymakamından Ankara'da bulunan Çerkezlerle birleştirilmek üzere icazet alınmış ve bunun üzerine Hatukay kabilesi Ankara sancağına 55 nüfusu olan 7 hanenin kabileleri uygun bölgelere yerleştirilmiştir.³⁰⁶ Buna benzer bir örnek de Karabağ muhacirleriyle ilgilidir. 105 hanede 317 muhacir nüfusun, hayat koşullarının ve coğrafyanın benzerliği nedeniyle Bitlis'e iskân edilmesi düşünülmüştür. Fakat, daha önce akrabaları Malatya'ya iskân edilmiş olduğundan karar değiştirilerek akrabalarının yanlarında iskâna karar verilmiştir.³⁰⁷ Gidilecek yerlerin belirlenmesi sırasında muhacirlerin de görüşleri alınmıştır. Bazı farklı iddialara rağmen bunu belgelerde açıkça görmek mümkündür. Örneğin, İstanbul'a gelen 1060 kişilik Nogay ve Çerkez muhacirleri geçici olarak yerleştirildikten sonra, ileri gelenleri Meclis-i Ali-i Tanzimat'a davet edilerek emel ve istekleri sorulmuş, onlar da Anadolu'nun uygun

³⁰¹ İpek, s. 118-119.

³⁰² BOA, DH. MKT.1389/121 (H. 1304 R. 9 / M. 5 Ocak 1887)

³⁰³ BOA, DH. MKT. 1403/7 (H. 1304 C.10/ M. 6 Mart 1887)

³⁰⁴ BOA. A.MKT. NZD. 370/62 (H. 1278 R. 3/ M. 8 Ekim 1861.)

³⁰⁵ BOA, A.MKT. NZD. 394/89 (H. 1278 Recep 24/ M. 25 Ocak 1862)

³⁰⁶ BOA. A. MKT. NZD. 308/ 4 (H. 1276 Şaban 17/ M. 10 Mart 1860)

³⁰⁷ BOA. DH.MKT. 2664/53 (H. 1326 Şevval 24/ M. 19 Kasım 1908.)

mahallerinde iskân edilmeyi, emniyet ve rahatlık içerisinde yaşamayı dilediklerini arz etmişlerdir. Ayrıca bu hususta bir hayli toleranslı davranan hükümet, gelen muhacirlerin bir yerde zorunlu iskana tabi tutmanın uygunsuz olacağını, muhacirlerin nefretine yol açacağını dikkate alarak, iskanın sağlanmasından sonra onların istedikleri yere gitmekte serbest olduklarını lakin önceden yapılmış olan yardımların gidilen yerde tekrar verilmeyeceğini hatırlatmıştır.³⁰⁸ Bu konuyla ilgili bir başka belgede ise, Kumuk ahalisinden olan Murtaza Efendi ve Sarı Mirza takımından bir grup muhacirin iskanları için Kütahya'ya sevk edilmesi üzerine Kütahya'da durmak istemeyen adı geçen grup liderleri, tekrar Kafkasya bölgesine gitmek istemişlerdir. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, devletin itibarı açısından buna müsaade etmemiş ve grup liderlerini ikna etmiştir. Muhacirleri ikna etme yolunu seçen Osmanlı, muhacirlerin görüşlerini alarak istekleri doğrultusunda eldeki imkanlar oranında uygun olabilecek olan Sivas-Uzunyayla 'ya iskân etmiştir.³⁰⁹ Osmanlı Devleti Anadolu topraklarına gelen muhacirleri uygun arazilere yerleştirdiği esnada Rusya'nın isteği üzerine doğunun sınır bölgelerine yerleştirememiştir. Bu sebepten dolayı muhacirlerin en uygun yer olarak Çukurova-Suriye bölgesi³¹⁰ ile Kastamonu, Konya, Ankara, Mamuretül Aziz ve Sivas vilâyetlerine sevkı kararlaştırılmıştır.³¹¹ Muhacirlerin iskanları sırasında nüfusun yoğunluğuna bağlı durumlarda başka yerlere sevk gerçekleştiği, arşiv belgelerindeki kayıtlarda rastlanılmaktadır. Örneğin; 25 Kasım 1861 tarihli bir belgede Trabzon'a gelmiş 600 Nogay ve Çerkez göçmenlerin Sivas'ta muhacir nüfusunun çokluğundan kaynaklı olarak Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın ikliminin de muhacirler için uygun olacağı göz önüne alınarak bu taraflara sevk edildikleri belirtilmektedir.³¹² Bir başka belgede bu konuyla ilgili 1862'de Trabzon Valisi Cemal Paşa'ya gönderilen bir emirde, Trabzon'a gelmiş olan 600 Çerkez ve Nogay

³⁰⁸ Saydam, “Kırım ve Kafkas”, s. 124.

³⁰⁹ BOA, A.MKT. UM. 481/17 (H. 25 Zilhicce 1277/M. 4 Temmuz 1861).

³¹⁰ Abaz, s. 30.

³¹¹ İpek, s. 117.

³¹² Bu durum belgede şu şekilde geçmektedir: “...Sivas tarafında muhâcirinin cem’iyyeti teksîr idüb ve Urfa ve Dîyar-ı bekr eyâletlerinin hevâsı i’tidâl üzre olub iskânlarında vakt-i şitâda dahi olmamak cihetle mevrûde-i mezkûrenin ve bundan sonra vurûd ideceklerin yanlarına birer söz anlar zabtiyye terfîkîyle ve vâli ve mutasarrıflarına tahrîrât izbâriyle zikr olunan Urfa ve Dîyâr-ı Bekr taraflarına ve ba’zılarının dahi Van eyâletinin münâsib mahallerine sevk ve tisyâr...” Bkz. BOA, A.MKT. NZD, 381/55. (H. 1278 Cemaziyelevvel 25/ M. 28 Kasım 1861)

muhacirinin Sivas’a sevk edilmesi düşünülmüştür. Lakin Sivas taraflarındaki muhacirlerin sayısının fazla olmasından dolayı muhacirlerin Diyarbakır ve Şanlıurfa’ya iskân ettirilmeleri gerektiği bildirilmiştir.³¹³

Tablo 4: 1859-1865 Yılları Arası Bölgeye Sevk ve İskân Edilen Muhacirler³¹⁴

Sevk ve İskân Mevkii	Hane	Nüfus	Tarih	Mülâhazat
Malatya (Kadıpaşarı)	19	66	1859	Nogay
Diyarbakır, Urfa ve Van	---	1300	1861	600 nüfusu Çerkez ve Nogay
Malatya	30	---	1861	Dağıstan, Nogay, Tekay Kabilesi
Malatya	162	---	1861	Nogay, Munkayıt Kabilesi
Siverek ve Hozat ve Diyarbakır	125	---	1862	Nogay, Peştav Kabilesi
Malatya ve Arğuvan	200	---	1862	Nogay
Erzurum, Dersim ve Kürdistan	210	993	1862	Nogay
Sivas, Diyarbakır, Urfa ve Harput	---	3.453	1862	Çerkez ve Nogay
Diyarbakır, Urfa ve Van	---	79	1862	Çerkez ve Anapa
Diyarbakır	---	90	1862	Çerkez
Harput	300	1110	1865	30 hanede 140 nüfus Sivas’a firar etmiştir
Diyarbakır, Sivas, Harput, Van, Siirt, Muş Hınıs ve Bayburt	5.000	30.000	1865	Çeçenler, Diyarbakır ’de 674 hanedir. Mardin’in güneyinde zamanla 20.000 nüfusa ulaşmıştır.

Batı ve Kuzey-Batı Anadolu’da vilayet ve sancaklar tarafından İstanbul’a bildirilse de araştırılıp şartlar zorlandığında yeni araziler bulunmuştur. Buna Balıkesir Manyas’ta İzmit, Karahisar, Kütahya, Canik sancaklarında, Sivas’ın doğusunda, Mihaliç’ta ve Diyarbakır eyaletinde bulunan geniş arazileri örnek olarak verebilmek mümkündür.³¹⁵ Muhacirlerin üst üste yığılması, sağlık durumu, açlık, soğuk gibi sebeplerle iskân yerlerine gönderilemeyen muhacirlerden bir kısmı maalesef hayatını kaybetmiştir. 2 Nisan 1861’e kadar Osmanlı topraklarında bulunan 150 bin muhacirden yaklaşık 50 bini bu sebeplerden dolayı ölmüştür.³¹⁶ Bu durumla ilgili Trabzon Rus Konsolosluğu’nun raporunda Batum’da günde 7; Trabzon’da 180-250,

³¹³ BOA, A.MKT. UM, 522/18. (H.1278 Cemaziyelevvel 29/ M. 2 Aralık 1861)

³¹⁴ Asan, s. 104.

³¹⁵ Abaz, s. 30.

³¹⁶ Habiçoğlu, s. 127.

Samsun’da 200 kişinin hayatını kaybettiği belirtilmiştir.³¹⁷ Genel olarak Kafkasya’dan Anadolu’ya gelen muhacirlerin yerleştirildikleri yerleri Faruk Kocacık şu şekilde belirtmiştir. Sakarya (71 köy), İstanbul (6 köy), Kocaeli (14 köy), Bolu (69 köy), Bursa (32 köy), Balıkesir (82 köy), Bilecik (14 köy) Çanakkale (15 köy), Ankara (6 köy), Kütahya (4 köy), Eskişehir (39 köy), Konya (21 köy), Manisa (4 köy), Aydın (10 köy), İzmir (6 köy), Denizli (2 köy), Afyon (4 köy), Antalya (2 köy), Sinop (25 köy), Samsun (120 köy), Amasya (16 köy), Çorum (34 köy), Tokat (66 köy), Yozgat (22 köy), Kayseri (66 köy), Sivas (34 köy), K. Maraş (24 köy), Adana (17 köy), Hatay (3 köy). Ayrıca başka kaynaklarda bu illerin dışında Giresun, Ordu, Kocaeli, Sakarya, gibi illere de yerleştirmelerin uygulandığı belirtilmektedir.³¹⁸ Belirtilen bu illere yerleştirilen Kafkas muhacirlerin geneli (%95’i), kırsal kesime iskân edilmiştir. Kendilerine ekip biçmeleri için toprak tahsil edilmiş ve bu toprakların bir kısmı da devlet (miri) bir kısmı vakıf arazileri veya köylülerin bağışladığı arazilerden oluşmaktadır. Mesela, Ankara Sancağına bağlı köylere iskân ettirilen muhacirlere verilen 10.534 dönüm arazinin %75’i türlü vakıflara, %15,91’i devlete ait olup %9.09’u köylülerce bağışlanan arazilerden oluşmaktadır.³¹⁹

6. Çeçenlerin Anadolu’ya Göç Hareketleri ve Sebepleri

1854 - 1856 yılları arasında yapılan Kırım Savaşı’ndan sonra Samsun Limanı yoluyla yaklaşık altıyüzbin muhacirin Anadolu’ya geldiği bilinmektedir.³²⁰ Genel anlamıyla Kafkasya’dan yapılan göç dalgaları 1858 yılında başlamıştır. Rusların Kafkasları istilasıyla birlikte göçler, 1856-1864 yıllarında daha da artmış, yerli halk zoraki sürgüne ve esarete maruz kalmıştır. Yaşanan zorunlu göçler bu yıllar arasında kitlesel boyutlara ulaşmıştır. Kafkasya’dan Anadolu’ya yapılan bu kitlesel göçler üç dönem şeklinde ayrılmıştır. Bunlar 1858-1863 dönemi, 1863-1864 dönemi (büyük göç) ve 1865-1877 dönemidir. Çeçenler daha çok 1863-1864 ve 1865-1877 dönemleri arasında Anadolu topraklarına göç etmiştir. Bu dönemde gerçekleşen göçlerde

³¹⁷ Habiçoğlu, s. 163-164.

³¹⁸ Kocacık, Eser, s. 191.

³¹⁹ Hasan Yüksel, “Kafkas Göçmen Vakıfları” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 24, 1994, s. 119.

³²⁰ Filiz Doğanay, “Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 5.

Çeçenler, daha çok Çerkez ve Abazalarla birlikte göç etmeye mecbur kalmıştır.³²¹ 1860-1865 tarihleri arasında 750,000'i Çerkez, 100,000'i Abhaz ve 60,000'i Çeçen olmak üzere yaklaşık 910,000 kişinin Osmanlı memleketine göç etmek zorunda kaldığı tahmin edilmektedir.³²² Çeçen muhacirlerin göç yolları olarak bir kısmı kara yolunu, bir kısmı da deniz yolunu kullanarak Osmanlı topraklarına girmişlerdir. 1864 yılının yaz aylarında Osmanlı topraklarına Çeçenler de dahil olmak üzere 300.000'den fazla Kafkas muhacirlerinin giriş yaptığı tespit edilmiştir. 1865-1877 döneminde ise özellikle Doğu Kafkasya bölgesinde yaşayan Çeçenler ve Dağıstanlıların göç eden nüfus sayısında artış yaşandığı tespit edilmiştir. Bu dönemde Kafkasya'dan gelen toplam muhacir sayısı 390.000'den fazla olmuştur.³²³ Habiçoğlu; kayıtlarda ilk Çeçen muhacirlerin 1863 yılında Anadolu topraklarına geldiğini dile getirmiştir.³²⁴ Bir başka kaynakta ise Çeçenlerin ilk olarak Anadolu'ya göç edişlerinin 1865 senesinde, yani Sultan Abdülaziz döneminde olduğu söylenmektedir.³²⁵ Rus baskıları sonucunda dağlara çekilmek zorunda kalan Çeçenler, mümbit topraklarının Ruslar tarafından Kazaklara dağıtılması sebebiyle başlattıkları direniş, bilindiği üzere Şeyh Şamil liderliğinde 1859'da Şamil'in teslim olmasına kadar sürdürülmüştür. Bu süreçte Rusların asıl gayesi Şeyh Şamil'e en büyük desteği vermiş olan Çeçenleri, Terek Nehri'nin kuzeyine göç etmeye zorlamak ve Don Kazakları arasında asimilasyon faaliyetlerini uygulamak olmuştur.³²⁶ Bu sebeple Kazaklar adam başı üç hektar ekilebilir toprak hakkına sahipken, Çeçenlere ve İnguşlara adam başı iki hektardan daha az miktarda arazi bırakılmıştır. Bu da nüfusun ancak beşte birini yetecek kadar mahsül verebilmiştir. Geriye kalan diğer nüfus sefalet içinde yaşamlarını sürdürmeye

³²¹ Yıldır, s.20.

³²² Demirtaş, s. 225.

³²³ Erol Yıldır, "Çeçenlerin Anadolu'ya Göç Hareketleri ve Sebepleri", *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:2, Bölüm: 2, 2017, s. 20.

³²⁴ Bu tarihte 104 hane olarak gelen Çeçen muhacirleri önce Sivas'ta iskân edilmiş olsalar bile Afşarlar ve Zeytun halkı ile anlaşamadıklarından Kars'ta Soğanlı Dağına gönderilmişlerdir. Bkz. Habiçoğlu, s. 86

³²⁵ Hüseyin Muşmal, Kübra Benli, "Osmanlı Dönemi'nde Konya Vilayeti Beyşehir Kazası'nda Çeçen-İnguş Muhacirlerinin İskânı", Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVII - Geçmişten Günümüze Göçler, Cilt II, Konya, 2019 s. 53.

³²⁶ Jamuhanov Suleyman Sultanoviç, "Çeçenistan", c. 8, İstanbul 1993, s 246. Ayrıca bkz. "Çeçenler", Türk Ansiklopedisi, c. XI, Ankara 1963, s. 410-411.

çalışmıştır.³²⁷ Bu durum karşısında, Ruslara karşı başarı şansı olmayan bir direniş ile karşı karşıya kaldıklarını gören Çeçenlerden General Musa Kundukhov, 1865 yılında İstanbul'a gelerek, Çeçen halkının Anadolu topraklarına göçmeleri için Babıali ile görüşmüş ve 5000 Çeçen ailesinin gelmesi için gerekli izni istemiştir. Babıali bu isteği memnuniyetle karşılamış lakin gelecek muhacirleri iskân edileceği yerlere zorluk çekilmeden iskân ettirilmesi için aralıklarla gelmeleri gerektiğini bildirmiştir.³²⁸ Bu anlaşmadan sonra gelecek olan Çeçen- İnguş ve Asetin muhacirleri 1865 yılının Mayıs ayında göç etmeye başlaması kararlaştırmış ve bu göçler için Erzurum ve Kars Muhacirin Komisyonu gerekli çalışmalara başlamıştır.³²⁹ Yapılan bu göçler hakkında Çeçen araştırmacısı ve tarih bilim adamı S.A. İsayev şu bilgileri vermiştir: ³³⁰

'Osmanlı Devleti'ne göç edenler ise, planlandığı gibi 25 Mayıs günü yola çıkarıldı ve bu da Ağustos ayı başlamadan tamamlandı. Ülkeden 5.000 aile, yani 22.815 kişi çıkarıldı. Eyalet Valisi Savunma Bakanı'na verdiği bilgide, bu husustaki memnuniyetini gizlememişti "Bize karşı aşırı düşmanlığı olan Çeçen ulusu, yüzde yirmisi eksilerek şimdi sinmiş bulunmaktadır." Muhacirlerin yabancı bir ülkede çektiği onulmaz sıkıntılar, geri dönenlerin anlattıklarından anlaşılmaktadır. Geri dönebilen muhacirler, Terek Eyalet Komutanlığı'na verdikleri 4 Mayıs 1867 tarihli dilekçede şunları yazmışlardır: "Kendilerine fazlasıyla inanmış olduğumuz Kunduxov ile Osmanov Saydulla'nın göçerttiği halkın arasında bulunan bizler, Osmanlı Devleti'ne varıp yerleştikimizde, her ikisinin de bizde yapmış olduğu hainliği anladık; orada geçim derdi çektik; bu yüzden ailelerimizi Osmanlı Devleti'nde bırakıp dönmek zorunda kaldık; yöneticilerin bize acıyacağına ve çocuklarımızın vatana dönebilmeleri için yardımcı olacağına inanıyoruz.'

3 Kasım 1864 yılının 190 sayılı Savunma Bakanı General-Adyutant Milyutin imzası ile Çar'dan onay alarak Kafkasya Seraskeri olan Büyük Prens Mihail

³²⁷ Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez Çerkezler, Abhazlar, Svanlar, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Dağıstanlılar*, (Çev. Doğan Yurdakul), İstanbul, 1999, s. 101.

³²⁸ Musa Kundukhov, *Musa Kundukhov 'un Anıları*, (Çev. Murat Yağan), İstanbul 1978, s. 57-61.

³²⁹ Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 316.

³³⁰ Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 320-321.

Nikollayeviç'e gelen bir belgede Çeçenlerin Anadolu topraklarına gönderilmesiyle ilgili şöyle yazılmıştır:³³¹

‘Majesteleri İmparator cenaplarının Ekselansları Kafkasya Askeri Başkomutanı Büyük Prens Mihail Nikolayeviç hazretlerine,

No: 190

Ta. 3 Kasım 1864

Şu son zamanlarda Kafkasya’da ortaya çıkan vukuatlardan olmak üzere, Kafkasya Askeri Başkomutanlık Genel Karargah Komutanlığı’ndan gelen rapora göre Çeçenya’daki düzensizliğin ve karışıklığın giderilmesi için iki yoldan başka bir çözüm kalmamıştır: Buna göre Çeçenler Terek ve Sunca nehirlerinin sol yakalarına ya silah zoruyla aktarılarak boşalan yerlere 1. ve 2. Sunjenski Kazak alayları yerleştirilecek veya sabır yoluyla teşvik olunarak, Çeçenlerin kendi istekleriyle Türkiye’ye göçleri sağlanacaktır. Raporunuz kendilerine arz edildiğinde, majesteleri İmparator hazretleri düşüncelerini: Çeçen halkını tehcir etmek bütün Kafkasya dağlılarını zalimane yönden müteessir edilecektir, kaldı ki böyle bir durumunda iş çığırında da çıkabilir. Bu yüzden Çeçen meselesinin mümkün olduğu kadar barışçıl yönden çözümlenmesi ve kendi rızaları doğrultusunda tehcir olunmaları munasib olacaktır, şeklinde ifade buyrulmuşlardır. Fakat, işin bu şekilde çözümlenebilmesi gelecekte ne olacağı bilinmeyen anlık değişikliklere bağlı bulunduğu ve Kafkasya Başkomutanlığı raporunda belirtilmiş olan vahim durumları ortaya çıkarabileceğinden ve daha farklı açmazlarla da karşılaşabileceğinden dolayı, majesteleri siz ekselanslarına gerektiğinde kendi inisiyatifinizle davranma yetkisi de vermektedir. Beklenen ve umulan olmadığı taktirde, her ne suretle olursa olsun bütün Çeçenlerin Terek ve Sunja nehirlerinin beri yakasına naklinden kesinlikle vazgeçilmeyecektir. Savaş Bakanı Genereal-adyutant Milyutin.’

İstanbul’dan dönen Kundukhov, arkadaşlarıyla birlikte göç ettirme çalışmalarında daha inandırıcı olabilmek için herkesten önce kendi ailelerini Osmanlı topraklarına göndermiştir.³³² Daha sonra 27 Mayıs 1865'te Kundukhov ‘un

³³¹ Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 313-314.

³³² Yakov Abramov, Yakov Abramov, *Kavkazskiye Gortsıy*” (*Kafkas Dağlıları*), "REVIVAL", 1990

önderliğinde 3.000 Çeçen ailesiyle Anadolu'ya göçe yönelmiştir. Fakat bu muhacirlerin ne kadarının geldiği şimdilik bilinmemektedir.³³³ 1865 yılı aynı zamanda Çeçenlerin Osmanlı topraklarına gerçekleştirdikleri en büyük göçü kapsamıştır. Bu tarihte sürülen beş bin aile sadece Çeçen-İnguş ailesinden oluşmamış, içlerinde Asetin kavminden oluşan ailelerde vardır. Bunların içinde Çeçen-İnguş muhacir sayısı 23.057'dir.³³⁴ 1866-1868 yıllarında yalnız ya da ailesi ile birlikte vatanına geri dönenlerin sayısı 2.100'dür. 1865-1870 yıllarında ise bu sayı 5.857'ye kadar ulaşmıştır.³³⁵ Arşiv kayıtlarında geçen bilgilerde bu göç haricinde Çeçenler tarafından daha önce beş, on, elli hane gibi sayılarda münferit göçlerin de yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca gelen muhacirlere dair defterler tanzim olunduğundan da bahsedilmiştir.³³⁶ Anadolu topraklarına 1898 yılında 304 nüfus, 1901'de ise 446 nüfus gelmiştir. Böylece göç eden muhacirlerin toplamı 45.000'den az olmuştur. Farklı bir kaynaktan ise XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Anadolu'daki Çeçen nüfusun yaklaşık olarak 117.000 civarında olduğu belirtilmiştir.³³⁷ Günümüzde Türkiye'de yaşayan Çeçen-İnguş halkının ise ortalama yüz binlerde olduğu düşünülmektedir.³³⁸ Kafkasyalıların ve Çeçenlerin göç etmelerinde milli, dini, sosyal, siyasi, kültürel gibi çok sayıda sebepler bir arada rol oynamıştır. Rusların Kafkasya'yı istila etmesi üzerine bu bölgede yaşayan halk, yüzlerini Osmanlı topraklarına çevirmiş ve yardım beklemiştir. Osmanlı Devleti'nin hem en büyük Müslüman devleti olması hem de devletin padişahının halifelik makamına sahip olması yardım beklentilerinin oluşmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Çeçenler ve diğer Kafkas kavimleri bağımsız yaşamaya düşkün olduklarından Rusların esareti altında yaşamak istememişlerdir. Bu sebeple Çeçenler bu noktada dinlerini, gelenek-göreneklerini ve

[https://www.gumer.info/bibliotek/Buks/History/Article/abr_kavgor.php \(12.12.2020\)](https://www.gumer.info/bibliotek/Buks/History/Article/abr_kavgor.php (12.12.2020)), Abramov 'un "Kafkas Dağlıları" adlı gerçek eseri, ilk olarak 1884 için 1 numaralı "Delo" dergisinde yayınlanmıştır. Dernek, XIX yüzyılın 60-80'lerinde Kafkasya'da Rus çarlığının politikası ile bağlantılı olarak dağ kabilelerinin Kafkasya'dan çıkarılması ve dağ kültürünün ölümü olaylarını tarafsız bir şekilde anlatan bir materyal olarak yayınlamaktadır.

³³³ Kundukhov, s. 68.

³³⁴ Qasimova, s. 602.

³³⁵ Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 331-332.

³³⁶ BOA, A. MKT. UM., 444/80, (H 1277 C. 01/ M. 15 Aralık 1860)

³³⁷ Erdal Taşbaş, "Diyarbakır 'da Çeçen Muhacirler ve Sebep Oldukları Asayiş Olayları", *Osmanlıdan Günümüze DİYARBAKIR*, İstanbul 2018, s. 140.

³³⁸ Vefa Kurban ve diğerleri, *Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Yönleriyle Çeçenler*, İzmir, 2020, s. 13.

özgürlüklerini kaybetmemek adına göçe maruz kalmıştır. Bu duruma kayıtsız kalmayan Osmanlı Devleti'nde bulunan ve birçoğu devletin üst kademelerinde vazifeli olan Kafkas ve Çeçen kökenli kişiler de kendi soydaşlarını Osmanlı topraklarına göç etmesi konusunda teşvik etmişlerdir.³³⁹ Çeçen muhacirlerinden 1940 doğumlu Atilla Canbolat, Osmanlı Devleti'ne göç etmek isteyen ve yaklaşık 300 hanenin önderliğini yapmış ve Kars'da gümrük memuru olarak vazifeli olarak Berz isimli oğlunu, Musa Kundukhov'a göndermiştir. Kundukhov'un yanına giden Berz, Osmanlı Devleti'ne iskan etmek isteyen 300 ailenin Anadolu'ya göç etmek için izninin olduğunu; lakin evrak kaydı olmasını istemediklerini söylemiştir. Muhtemelen bunun nedeni, Ruslar tarafından Osmanlı Devleti'ne göç eden kişilerin kimler olduğunun ve nereye iskan edildiklerinin tespit edilmemesini sağlamak olmuştur. Aksi halde bu vaziyetin Çeçen-İnguşları sıkıntıya sokacağı aşikârdır. Bu nedenle Kundukhov, İstanbul'daki vezire Çeçen-İnguşlara yardım edilmesi konusunda yazmış olduğu mektubu Berz ile İstanbul'a göndermiştir. Görüşmenin hemen sonrasında vezir vaziyeti Sultan II. Abdülhamid'e bildirmiş; sonuç itibarıyla padişah, Çeçen-İnguşların talep ettikleri yere iskan edilmelerini buyurmuştur. Atilla Canbolat, Rusların bu vaziyetten haberdar olmasıyla birlikte, Çeçen-İnguşların göç düşüncesinin 11 yıla kadar bekletmiş ve fırsatını bulduklarında da Anadolu'ya geldiklerini belirtmiştir.³⁴⁰ Osmanlı topraklarına göç etmek isteyen Çeçen muhacirlerinin kolay ve sorunsuz bir şekilde iskân edilmesi için itinayla çalışılmış ve Erzurum istikametinde vazifelendirilen yedek askerlerin toplanılarak Erzurum'a intikal etmesi gerektiği bildirilmiştir.³⁴¹ Gelen Çeçen muhacirleri ile beraberinde getirdikleri eşya ve hayvanları yollarda gerekli koruma ve adilane gözetim altında bulundurulmaları gerekli kılındığından iskan işlerinde tecrübeli ve yüksek rütbeli bir kişiye ihtiyaç duyulmuştur.³⁴² Bu sebeple 1865'te kalabalık bir Çeçen kitlesinin Osmanlı topraklarına geleceği öğrenilince, gelen Çeçen kabilesinin sınırdan teslim alınması ve belirlenen bölgelere sevk ve iskanları için Göçmen Komisyonu Başkanlığı'nın yüksek müsteşara gönderdiği yazıda, Mirliya Nusret Paşa'nın vazifelendirildiği ve en kısa zamanda vazifesinin başına geçmesi için

³³⁹ Yıldır, Çeçenlerin Anadolu'ya Göç Hareketleri, s. 21.

³⁴⁰ Muşmal, Benli, s. 53.

³⁴¹ BOA, A. MKT. MKM. 337/72, (H. 1282 S. 19/ M. 14 Temmuz 1865)

³⁴² İ. MMS. 30/1264, (H. 1281 Z. 04/ M. 30 Nisan 1865)

kendisine bildirilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁴³ Komisyon, muhacirleri isim isim, hane hane yazacak, nakledilecek ve yerleştirilecek yerlerin defterlerini kayıt altına alabilmeleri için Nusret Paşa'ya Rusça-Fransızca tercüman, birkaç kâtip, bir mübeyyiz, bir tahrirat muavini ve zaptiyeler vererek, 600 kuruş maaşla görevlendirmiştir.³⁴⁴

7. Çeçen Muhacirlerinin Anadolu'da Yerleştirildikleri Yerler

Osmanlı Devleti'ne ilk Çeçen göçünün 1863'te olduğu bilinmekte fakat Osmanlı arşivlerinde yer alan bir belgede, 28 Ekim 1860'ta Dağıstan ile birlikte göç eden Çeçen muhacirlerinden 274 hanelik 1266 nüfus, Aydın Vilâyeti Saruhan Sancağına gönderilmiştir. Bu hanelerin farklı kasaba ve köylere üçer-beşer hane şeklinde iskân ettirilmesi, şayet bu ailelerin rıza göstermemeleri halinde ise bir ya da iki köy şeklinde iskân olunmaları istenmiştir.³⁴⁵ İzmir Eyaleti'ne bağlı olan Saruhan Sancağı köy ve kasabalarına iskân edilmek isteyen Çeçen ahalisinden Nâ'ib Sadullah³⁴⁶, Murtaza, Hoca Abdülkadir, Abdülkâhir, Salim Gerey ve Cuma Han takımlarından iki yüz altmış dokuz hane muhacirin ellerinde fukara pusulası olanlarına ekmek bedeli de verilerek iskân edilmiştir.³⁴⁷ Bu hususta 28 Ekim'de muhacirlerin 274 hane 1.266 nüfus olarak gönderildikleri ve iskânlarının ne şekilde yapılması gerektiği bildirilmiştir. 23 Aralık tarihli yazıda da 274 hane 1.300 nüfusun iskân edildiği aynı yıl içerisinde Trabzon'a gelmiş olan 759 nüfuslu Çeçen ve Kabartay muhacirlerinin bilgileri merkeze iletilmiştir.³⁴⁸ Yine aynı yıl içerisinde Çeçenler, yurtlarından karayolu yerine denizyolunu kullanarak Karadeniz üzerinden Karesi (Balıkesir) ve

³⁴³ BOA, A. MKT. MHM. 332/72, (H. 1281, Zilhicce 04/ M. 30 Nisan 1865)

³⁴⁴ Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 316.

³⁴⁵ BOA, A. MKT. UM, 441/39, (H. 27. Ca. 1277/M. 11 Aralık 1860)

³⁴⁶ Naib Sadullah Efendi'nin İmam Şamil'in naibi olduğu düşünülmektedir. Hatta Naib Sadullah Efendi'nin Çeçenlerin Türkiye'ye göç ettirilmesi hakkında Ruslarla iş birliği yapmış, Çeçenlere göç etme fikrini aşılacak için birçok faaliyette bulunmuştur. Ayrıca 1859 yılında Şamil'in teslim oluşundan sonra Rusya ordusunda kendisine mayor (binbaşı) rütbesi verilmiştir. Bkz. Bolat, a.g.e, s. 29.

³⁴⁷ "...Çeçen ahalisinden Nâ'ib Sadullah ve Murtaza ve Hoca Abdülkadir ve Abdülkâhir ve Salim Gerey ve Cuma Han efendiler takımlarından iki yüz altmış dokuz hâne bin iki yüz on nüfus İzmir Eyaleti dahilinde vâki' Saruhan Sancağı kasabât ve kurâsında usûl-i cedîdeye tevfikân iskân olunmak emel ve arzusunda bulunduklarından ber müceb-i talimât-ı seniyye yedlerinde fukara pusulası bulunanlara husûl-i iskânlarına kadar yevmiye yarımşar vukıyye nân veya bedeli itâ olunması derciyle hüsn-i iskân ve îvâları..." Bkz. A. MKT. NZD. 327/23 (H. 1277 Ra. 28/ M. 14 Ekim 1860)

³⁴⁸ Ferhat Berber, "Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876)", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 3, Aralık 2013, s. 177.

Biga Sancaklarında iskan edilmişlerdir.³⁴⁹ Bunların 231 nüfuslusu Biga Sancağına yerleşmek istediklerinden bu mahale iskan edilmiştir.³⁵⁰ Değişik zamanlarda göç eden Çeçenler İstanbul, Trabzon limanlarına deniz yoluyla gelmiş olsalar da esas yaptıkları büyük göç kara yoluyla³⁵¹ hükümet valiliklerden, Çeçen muhacirlerinin iskan edilebileceği yerleri öğrendikten sonra 21 Mart 1865 tarihli bir emirle Osmanlı Devleti'nin isteği ve Rusya'yla varılan anlaşma neticesinde Çeçen muhacirleri emir gereği³⁵² günde yüz ellişer hanelik gruplar halinde 690 baş hayvan ile Rusya'nın sınır bölgelerine yerleştirilmemeleri koşuluyla bir Rus subay nezaretinde ve muntazam kabileler şeklinde dörder gün ara ile yola çıkarılmıştır.³⁵³ Göç ettirilecek olan Çeçen kabileleri Rus idaresi tarafından önce Gümrü'ye getirilip burada belli bir süre karantinede tutularak hane hane adlar yazılmış; daha sonra Kars'tan Anadolu'ya girişleri yapılmıştır.³⁵⁴ Bu şekilde ilk parti Nisan sonu veya Mayıs (1865) başlarında gelmesi beklenmiştir.³⁵⁵ Aslında Osmanlı Devleti Çeçenlerin savaşçı ruhundan yararlanarak ilk doğu hudutlarında iskânâ karar vermiştir. Fakat Rusya Hükümeti bu vaziyetten kuşkulananarak Çeçenlerin göç etmesini engellemeye çalışmış ya da yukarıda bahsedildiği gibi kendi kontrollerinde göçe izin vermişlerdir.³⁵⁶ Bu sebeple Çeçenlerin yarısı Anadolu'nun güney taraflarına iskân edilmeye çalışılmıştır. Gelen Çeçenler Erzurum'dan hareket ederek Kiği ve Muş üzerinden olmak üzere iki farklı koldan hareket ettirilmiştir. Daha sonra bu iki kolun Çapakçur'da bir araya gelmesiyle Diyarbakır ve Resûlayn'ın çeşitli kazalarına iskân edilmiştir.³⁵⁷ Geriye kalan Çeçen muhacirleri ise Sivas taraflarına Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskan edilmek üzere batıya gönderilmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında yapılan anlaşmanın aksine 1866-1867 yılları arasında 350 kadar Oset muhaciri Sarıkamış'a ve az sayıdaki Çeçen muhacirleri ise Kars ve Erzurum'a iskan edilmiştir.³⁵⁸

³⁴⁹ Orhan Selvi, Muktedir İlhan, "Çınardere Biga'da Yalnız Bir Çeçen Köyü", *Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı: 2, Bölüm: 2, 2017, s. 36.

³⁵⁰ BOA, A. MKT. NZD. 322/67 (H. 1277 S. 8/ M. 20 Ağustos 1860)

³⁵¹ Qasimova, s. 602.

³⁵² Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 316.

³⁵³ Pul, s. 153-159.

³⁵⁴ Yıldır, *Çeçenlerin Anadolu'ya Göç Hareketleri*, s. 21.

³⁵⁵ Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 316.

³⁵⁶ Turğut, s. 125.

³⁵⁷ Yıldır, *Çeçenlerin Anadolu'ya Göç Hareketleri*, s. 21.

³⁵⁸ Taşbaş, s. 142.

Harita 1: 1865 Tarihinde Çeçen Muhacirlerin Güzergâhı³⁵⁹

Osmanlı Devleti, muhacirlerin göçleri esnasında kendileriyle birlikte getirdikleri hayvanlar için ahır ve ot, kendileri için ise kişi başına düşecek şekilde günlük yiyecek verileceğini bildirmiştir.³⁶⁰ Farklı gruplar halinde gelen Çeçen muhacirleri 1864 yılında gerçekleştirdikleri göçten sonra daha çok İstanbul'a gelmeyi, oradan iskân edilecekleri bölgeye gitmeyi tercih etmişlerdir.³⁶¹ İlk yıllarda gelen Çeçenlerden bir kesimi Aydın, İzmir, Manisa, Hani, Lice, Silvan, Çapakçur, Huveydat ve Halep (Kilis) de iskân olunurlarken, diğerleri ise Maraş-Göksun, Sivas-Uzunyayla, Adana-Toprakkale ve Tokat'ta iskân ettirilmiştir.³⁶² Muhacirlerin iskânı sırasında Kafkasya muhacirleri gibi Çeçenler de istekleri dahilinde akrabalarının bulundukları yerlere sevk edilmiş ve sözü edilen sevk sırasında gerekli olan yardımlar da yapılmıştır. Örneğin, 6 Haziran 1861 tarihli bir belgede, Manisa Sancağına gönderilen

³⁵⁹ Asan, s. 95.

³⁶⁰ Yıldır, Çeçenlerin Anadolu'ya Göç Hareketleri, s. 21.

³⁶¹ Pul, s. 153-159.

³⁶² Tepekaya, s. 470.

Çerkez ve Kabartay kabilesinden olan Çeçen ve Kumuk muhacirleri ile İstanbul'a gelmiş olan 25 hanelik bir nüfusun Bolu sancağında bulunan akrabalarının yanına gitme isteklerinin kabul edilerek iskânına izin verilmiş ve bu süre içerisinde günlük yiyecek bedelleri ödenmiştir.³⁶³ Trabzon'a gelmiş 10 hanelik Çeçen grubun kalan 43 nüfuslu muhacirleri ise akrabalarından ayrı kalmamaları için Kalay-ı Sultani (Çanakkale)'ye sevk ettirilmiştir.³⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin muhacirler için yapmış olduğu yardımlar bu dönemle sınırlı kalmamış ileriki yıllarda da aynı şekilde devam etmiştir. Örneğin, 28 Ekim 1901 tarihli bir belgede geçen Çeçen kabilesi 39 nüfusluk Karaboyun kavmi Muş sancağına iskân ettirilmiş, ayrıca sekiz aylık yiyecek bedeli ile ziraat aletleri, hayvan ve tohumluk gibi yardımlarının yapıldığı belirtilmiştir.³⁶⁵ Çeçen muhacirleri sevk edilirken yiyecek bedeli, ziraat aletleri, hayvan ve tohumluk gibi ihtiyaçların karşılanması için yapılan gerekli yardımlara Osmanlı arşivlerinde yer alan birçok belgede rastlamak mümkündür. Gerekli yardımların yapılmasına rağmen çoğu Çeçen muhacirleri, belirlenen yerleşim yerlerine iskân etmemek için ısrarcı olmuştur. Bu durum da iskân ettirilen muhacirlerin bölgeye yerleşmesiyle birlikte asayiş sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların ortadan kaldırılması için bazı muhacirler farklı bölgelere sevk edilmiştir. Örneğin, 1861 yılında 240 hanelik Çeçen muhacirlerini birtakım eşkıyalık hareketlerinde bulunan aşiretlerin zararlarından korumak amacıyla Harmancık'a iskân edilmesi kararlaştırılmış ve muhacirler bu bölgeye sevk edilmiştir. Harmancık'ta bulunan halk sevk sonrası memnuniyetlerini belirtmek amacıyla bin kile hinta itası ve en kısa zamanda bitirilmek üzere hane inşasına başlanacağını bildirmişlerdir. Fakat Çeçen muhacirleri burada çok kalmayarak tekrar Sivas'a gönderilmiş ve oradan da Erzurum'a iskân

³⁶³ "...Manisa Sancağı'na gönderilerek geçenlerde avdet etmiş olan Kumuk ve Çeçen muhâcirleriyle Dersaadet'e gelmiş olan yirmi beş hâne doksan bir nüfusun Bolu Sancağı dahilinde iskân etdirilmiş olan Talustan Efendi takımından akraba ve müteallikâtları olup onların nezdinde usûl-i cedide üzere iskân ve ivâlarıyla hitâm-ı iskânlarına değin yevmiyelerinin itâsı husûsu hocaları İbiş ve Hamza efendiler tarafından istidâ ve istirham olunmuş ..." Bkz. A.MKT. NZD, 355/19 (H. 1277 Za. 27/ M. 6 Haziran 1861)

³⁶⁴ A.MKT. NZD. Dos. No: 323 Gö. No: 12 (H. 1277 S. 12/ M. 30 Ağustos 1860)

³⁶⁵ "...Kafkasya muhâcirlerinden ve Çeçen kabilesinden Karaboyun kavminden olup Muş Sancağı dahilinde iskân kılınacak yedi hanede otuz dokuz nüfusun sekiz aylık iâşeleriyle çift hayvan ve âlât-ı zirâiye ve tohum esmânı bulunan yedi bin yedi yüz guruşun tesviyesi husûsuna..." Bkz. İ. DH. 1389/1319. B/7 (H. 1319 Recep 15/ M. 28 Ekim 1901)

ettirilmişlerdir.³⁶⁶ 30 Nisan 1861 tarihli bir belgede ise Aydın’a iskân edilmesi istenen bir grup Çeçen muhacirleri belirlenen bölgeye iskân etmek istememiş, Karesi Sancağı meclisine gelerek yerine getirilmesi mümkün olmayan isteklerde bulunulmuş ve diledikleri yerlere gitmelerine izin verilmesi hususunda ısrarcı olmaları sebebiyle bu durum padişaha bildirilmiştir.³⁶⁷

1865 yılında Gümrü ve Kars tarafından Osmanlı topraklarına geçecek olan 5000 hane, yaklaşık 30 bin nüfuslu olan Çeçen muhacirleri için Rusya Sefareti tarafından 21 Mart 1865 tarihinde Hariciye Nezaretine verilen yazıda; göç edecek olan Çeçenlerin “... hiçbir özür ve bahane ile hem-civâr olan eyâlâtta iskân edilmeyerek derhâl Erzincan ve Diyarbakır taraflarına sevk ve izam olunmalarını hâvi evâmîr-i lâzimenin isdâr olunması...” yolunda ısrarlı isteklerde bulunulmuştur. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Çeçen muhacirlerin iskanlarını Rusya’nın belirlediği bölgeler dışındaki yerlerde arazi tahsisi yoluna gitmiştir. Bunların yaklaşık 695 hayvanıyla birlikte yüz ellışer haneden oluşacak şekilde her bir grubu, en fazla dörder gün ara ile Rusya subayının nezaretinde sınıra getirilmesi istenmiştir. Sözü edilen muhacirler gidecekleri yerlere aile aile adları yazılı olan defterle birlikte sevk edilmiştir. İlk grubun sevki Nisan sonunda ya da Mayıs başında devletin istediği yerlere iskân edilmesi şartıyla gerçekleşmiştir.³⁶⁸ Buna göre Çeçenler Kürdistan Eyaleti, Diyarbakır Sancağı ve Siirt gibi bazı sancaklarda 2.500, Sivas ve Harput taraflarında ise 1.000 hanenin iskanına elverişli arazilerin bulunmasıyla sevkleri gerçekleştirilmiştir. Geri kalan 1.500 hane için ise Van ve Muş sancaklarıyla Bayburt ve Hınıs gibi büyük kazalarda yer bulunması mümkün olduğundan, onların da bu bölgelere gruplar halinde iskân edilmeleri uygun görülmüştür.³⁶⁹ Muş taraflarına sevk edilecek Çeçen ailelerinin iskânlarının hava koşullarının olumsuz olması durumunda bahar mevsimi geldikten sonra yapılması bildirilmiştir.³⁷⁰ Söz konusu muhacirlerin işlerini tanzim etmek üzere, refakatinde subaylar olduğu halde, Nusret Paşa’nın Kars’a gönderilmesi

³⁶⁶ Pul, s. 161-163.

³⁶⁷ BOA. A. MKT. UM. 468/83 (H. 1277 Şevval 19/ M. 30 Nisan 1861)

³⁶⁸ BOA. İ. MMS. 30/1264 (H. 1281 Zilhicce 04/ M. 30 Nisan 1865)

³⁶⁹ Saydam, *Kırım ve Kafkas*, s. 147.

³⁷⁰ Asan, s. 95.

kararlaştırılmıştır.³⁷¹ Osmanlı topraklarına gelmek isteyen 30.000 hanelik bir başka Çeçen muhacir kafilesinin İstanbul'a izin için vekil göndermesine müsaade edildiği ve bunun üzerine 150 hane halkı tarafından seçilen vekilin İstanbul'a gelip iskan için izin istediği görülmektedir.³⁷² Fakat bu tarihlerde bu sayıya ait herhangi bir göç gerçekleşmemiştir.³⁷³ Erzurum-Çapakçur-Diyarbakır yolunu izleyen muhacirler arazilerin tarım için hiç elverişli olmadığı çeşitli kazalara dağıtılmışlardır.³⁷⁴ A. P Berje'nin verdiği bilgilere göre, Osmanlı topraklarına göç etmiş olan Çeçenler kısmen Soğanluk sıradağları eteklerinde ve kısmen de Diyarbakır'ın güneyine yerleştirilmişlerdir.³⁷⁵ Nusret Paşa'nın memur olarak belirlediği subaylar ve bir zaptiye kolunun kontrolünde Erzurum taraflarından Çapakçur tarikiyle tertip edilen 700 hanelik göçmen grubundan 674 hane, Diyarbakır kazalarına geçiş yapmış ve geçici olarak Çünküş, Çapakçur, Beşiri, Piçar, Lice, Hani, Hazro, Zıkti, Silvan, Kulp ve Habur kazalarında yerleştirildikten sonra kalıcı iskânları da gerçekleştirilmiştir.³⁷⁶ Erzurum-Muş-Diyarbakır yoluyla gelen Çeçenlerin iyi bir şekilde sevk ve iskan olunabilmesi için birçok önlem alınmış, iskan sırasında göçlerin daha rahat ve sorunsuz geçebilmesi için yollarda iyileştirmeler yapılmıştır. Yolların tamir ve onarımı için iki yüz kişi, ikişer kuruş yevmiye ile beş gün çalıştırılmıştır.³⁷⁷ Diğer bölgelerde yapılan iskanlarda toplu yerleşmelere izin verilmezken bu bölgede toplu yerleşmelere karşı çıkılmamıştır. Bunun en büyük nedeni, hem bölgenin geniş arazilerinin boş durumda olması hem de münferit muhacirlerle, Arap ve Kürt aşiretlerin çatışmasını önlemek olmuştur.³⁷⁸ Bu yöreye yerleşen Çeçenler 'in çoğu coğrafi ve iklim şartlarından ötürü telef olmuş, bir kısmı da Kafkasya'ya geri dönmek için yola revan olmuştur. Osmanlı Devleti tarafından bu durumu önlemek amacıyla iklim şartlarına

³⁷¹ Nedim İpek, "Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri", *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 20, Sayı: 0, Ocak 1997, s. 292.

³⁷² BOA. A. MKT. MHM, 510/35, (H. 1318 Recep 4/ M. 28 Ekim 1900) bu belge 12 adet vesika ve 15 varaktan (Sahife) oluşmaktadır. Konunun ana fikrini verdiğinden bir adet bu belge ile yetinilmiştir.

³⁷³ Ali Bolat, *Osmanlı Belgelerinde Çeçen Göçü*, İstanbul, 2015, s. 91.

³⁷⁴ Turğut, s. 128.

³⁷⁵ Turğut, s. 128.

³⁷⁶ Asan, s. 95-96.

³⁷⁷ BOA, İ. DH. 549/38199, (H. 1282 Zilhicce 29/ M. 15 Mayıs 1866)

³⁷⁸ Abdullah Saydam, "Soykırımdan Kaçış: Cebel-İ Elsineden Memâlik-İ Mahrûsaya", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), İstanbul, 2013, s. 92.

ayak uyduramayan Çeçenler, Anadolu'nun dağlık ve ormanlık bölgelerine tekrar göç ettirilmişlerdir.³⁷⁹ 1865 yılı sonrasındaki dönemde Batı Kafkasya'da cereyan eden göç sürecini Abramov şöyle anlatmıştır:³⁸⁰

“...Her yıl önemli sayıda Kabardalı, Çeçen ve Dağıstanlı, sahip oldukları malları sudan ucuza satarak Türkiye'ye akraba ziyaretine ya da Mekke'ye hacca gitme bahanesiyle yurtdışı pasaportu alıp Kafkas ufuklarından iz bırakmadan kaybolur... Bazen bu kişilerden bazıları birkaç yıl sonra, son derece yoksullaşmış bir vaziyette, yurtdışına göç etme fikrinin aklına geldiği güne lanet ederek doğdukları yerlerde belirir... Ancak bu bile, aralarından her yıl önemli ölçüde göç vermeye devam eden Kafkasya'da kalmış olan dağlı halklarına etki etmiyor.”

1866 yılında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Çeçen muhacirler 4.000 ile 5.000 civarındadır. Bunların 1200 ailesi Resulayn bölgesine iskân edilmiştir. Geriye kalanlar ise, Sivas ve çevresine 47 aile, Amasya'ya 25 aile, Halep ve Habur bölgelerine 90 aile, Adana'ya 46 aile, Kars'a 47 aile, Hınıs ve civarına 24 aile ve Erzurum ve Muş Bölgelerine ise 14 aile olacak şekilde iskân edilmiştir.³⁸¹ Şamil Mansur'a göre Türkiye'ye göç eden Çeçenlerin sayısı 100.000 civarında olup 22 vilayete dağıtılmıştır ve çoğunluğu Kayseri vilayetinde yaşamaktadır.³⁸² Bir başka kaynakta ise Kafkas muhacirlerinin 1865'ten 1914 yılına kadar küçük gruplar halinde Anadolu topraklarına geldiği, yerleşimleri için gösterilen bölgeler yerine genellikle kendi istedikleri yerlere yerleşen Çeçen muhacirlerin Adana'nın Ceyhan, Balıkesir'in Bandırma, Sivas'ın Kangal ve Şarkışla, Kars'ın Sarıkamış, Kayseri'nin Pınarbaşı, Maraş'ın Göksun, Yozgat'ın Sorgun, Muş ve Eskişehir ile Konya'nın Beyşehir ilçesine yerleştirildiği belirtilmiştir.³⁸³ Genel olarak bakıldığında zaman, bazı yerlerin soğuk olması Anadolu'ya dağınık bir şekilde iskan edilen Çeçenler'in farklı yerlere sevk edilmelerini gerektirmiş ya da bazı yerlerin sıcak olması birçok hastalığı da

³⁷⁹ Yıldır, Çeçenlerin Anadolu'ya Göç Hareketleri, s. 21.

³⁸⁰ Sadriye Güneş, “Rus Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), İstanbul, 2013, s. 288.

³⁸¹ Öztürk, Toprak, s. 445.

³⁸² Mansur, s. 92.

³⁸³ Muşmal, Benli, s. 54.

beraberinde getirmiştir. Özellikle sıtma hastalığından birçok Çeçen hayatını kaybetmiştir. Bu sebeplerden dolayı daha önce yaşadıkları yerlere benzeyen, soydaşlarına yakın, coğrafi ve iklim koşullarının uygun olduğu yerleri yurt edinmek istemişlerdir. Bu koşulları yerine getiren birçok yere göç eden Çeçen muhacirleri, Sivas vilayetinin istedikleri koşulları sağlamasının da etkisiyle bu bölgeye iskân etmeyi tercih etmişlerdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇEÇENLERİN SİVAS VİLAYETİNE GÖÇ VE İSKANLARI

1. Sivas Bölgesinin Tarihi ve Coğrafyası

Sivas, geçmişten günümüze Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biri olmuştur. Sivas isminin nereden geldiğine dair kesin bilgi olmamasına rağmen bu konuyla ilgili farklı görüşler mevcuttur.³⁸⁴ Şehrin ne zaman, kimler tarafından ve nerede kurulduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Lakin Şemsettin Sami, Kamus'ul A'lâm adlı eserinde eski şehrin şimdiki Sivas'ın 8 km doğusunda Güzel ırmak kenarında Goraz Köyü yakınında kurulduğunu ve bu şehrin isminin de Kebire olduğunu dile getirmiştir.³⁸⁵

Sivas şehrinin kuruluş ve gelişiminde doğal ve beşerî gibi unsurların doğrudan tesiri vardır. Günümüzde İç Anadolu Bölgesi Yukarı Kızılırmak Bölümü'nde deniz seviyesinden 1285 m yükseltide yer alan ve 638 956³⁸⁶ kişiye yaklaşan nüfusuyla şehir, geçmişte olduğu gibi topografyaya ve akarsulara paralel bir gelişme göstermiştir.³⁸⁷ Kuzeyde Trabzon, doğuda Erzurum, güneydoğuda Mamurat'ül-Aziz, Güneyde Halep, Adana, Batıda Ankara, Kuzeybatıda Kastamonu, vilayetleriyle komşudur.³⁸⁸ Özellikle Kızılırmak'ın akış doğrultusuna paralellik gösteren Sivas şehrinin gelişimini Mısırlırmak, Murdar Irmak ve Pünzürük deresi sağlamıştır.³⁸⁹ Bu sebepten bu dönemde ticaretin gelişmesiyle yerleşmelerin Kızılırmak Havzası'nda yoğunlaştığı

³⁸⁴ Erol Genç, *Salnamelere Göre Sivas Vilayetinde Dini ve Sosyal Yapı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2009, s. 1.; İlk olarak Sivas'ın ilk isminin Sebast olduğu ve Sebast isminin de Hititlerin bir kolu olan Sıbasip kavminden geldiği ileri sürülmüştür. İkinci olarak Roma İmparatorluğu döneminde, Pontus kralı Polemon'un eşinin Yunanca'da Ogüst şehri manasına gelen Sebast ismini şehre verdiği iddia edilmiştir. Üçüncü olarak, Roma İmparatoru Pompeus'un, Kapadokya'ya hâkim olduktan sonra, Lunus ve Mon Pharnak gibi dönemin ünlü iki mabedinin bu şehirde bulunmasından ötürü şehrin adını "Tanrı Şehri" manasına gelen Diopolis olarak değiştirdiği öne sürülmüştür. Dördüncü olarak ise, çok eski zamanlarda bugünkü şehrin bulunduğu yerde ulu çınarlar altında üç göze bulunması dolayısıyla Sivas adının üç göze manasına gelen Sipas'tan geldiği ve zamanla Sivas'a dönüştüğü öne sürülmüştür. Selçuklular döneminde şehrin adı bugünkü şekline yakın, Osmanlı döneminde Eyalet'i Rum ve Cumhuriyet sonrasında ise Sivas olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Gülpınar Akbulut, "Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 2, Aralık 2009, s. 212-213.

³⁸⁵ Sami, s. 2793.

³⁸⁶ TÜİK 2019 yılı sonuçlarına göre şehir merkezi nüfusu verilmiştir.

³⁸⁷ İsmail Yalçınlar, "Sivas Çevresinin Strüktürel Jeomorfolojisi Üzerine" *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 6, 1997, s. 407-410.

³⁸⁸ Genç, s. 7.

³⁸⁹ Akbulut, s. 213.

bilinmektedir.³⁹⁰ Sivas şehrinde iklim, toprak özellikleri, bitki örtüsü, mesken tipleri, ekonomik yapının şekillenmesinde etkin rol oynamıştır. Bununla birlikte şehir nüfus açısından tarihi süreçte sürekli hareketlilik gösteren yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Özellikle ticari yolların etkin olduğu dönemde çevre illerden ve hatta farklı ülkelerden nüfus çekmesi, şehrin sadece büyümesini değil, aynı zamanda kültürel bir birikime sahip olmasını da sağlamıştır.³⁹¹ Aynı zamanda Kafkasya'dan göç etmiş olan muhacirler için Sivas'ın iklimi ve elverişli topraklarından ötürü devlet tarafından sevklerinin gerçekleştirdiği vilayetler arasına girmiştir.

Sivas'ta ilk yerleşimin MÖ. 3000–1650 yılları arasında olduğu tahmin edilmektedir.³⁹² Bugüne kadar yapılan arkeolojik kazıların neticesinde, Sivas bölgesinde bulunan yerlerin Neolitik dönemlerden itibaren iskân edildiği, bölgenin Orta Anadolu kültürünün bir parçası olduğu görülmektedir. Bu bölgede yapılan kazılarda bulunan eşyalar, Sivas şehrinin varlığının Taş ve Bronz çağlarına kadar uzandığı izlenimini oluşturmaktadır. Bu bilgilerden hareketle Sivas'ın tarih sahnesine çıkışının Roma devri öncesi Proto-Hititlere kadar uzandığını söylemek mümkündür.³⁹³ Hititlerden sonra Sivas yöresi tarih boyunca oldukça hareketli bir bölge olmuş ve bu topraklarda Asur, Medler, Persler, Büyük İskender ve Roma gibi büyük devletlere ev sahipliği yapmıştır. Roma İmparatorluğu MS. 395 yılında parçalanıp, Doğu ve Batı Roma olmak üzere ikiye ayrılınca Sivas Doğu Roma İmparatorluğu yani Bizans İmparatorluğu hudutları içerisinde kalmıştır. 1071 yılında Bizans İmparatoru Romen Diojen ile Selçuklu Sultanı Alparslan arasında yapılan Malazgirt savaşını Türklerin kazanmasıyla Anadolu'nun kapıları tamamıyla Türklere açılmıştır. Kazanılan bu savaşın neticesinde, Anadolu'nun çeşitli bölgeleri komutanları arasında pay edilmiş ve bunun sonucunda Sivas ve çevresi Danişmentlerin kontrolü altına girmiştir.³⁹⁴ Osman Turan, Sivas'ın Danişmentliler döneminde fizikî görünümünün İslâm şehirlerine

³⁹⁰ A. T. Ökse, “Asur ticaret kolonileri çağında Sivas. Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu” (15-17 Mayıs 2003) Bildirileri, 124.

³⁹¹ Akbulut, s. 213.

³⁹² Genç, s. 2.

³⁹³ Ahmet Gökbel, *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, İstanbul 2004, s. 23; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Nafiz Rıdvan *Sivas Şehri*, Erzurum, 1992, s. 4.

³⁹⁴ Genç, s. 2-4.

benzer şekilde hızla değiştiğini vurgulamıştır.³⁹⁵ Danişmentlilerin taht kavgaları neticesinde, Sivas Anadolu Selçukluların hakimiyetine girmiştir. Sivas bu dönemde dünya ticaret yollarının Anadolu’da yoğunlaşması ve bu yolların Sivas bölgesi üzerinde olması şehrin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Ticaret merkezi olma özelliğinin yanı sıra Sivas bir ilim merkezi haline de gelmiş, nüfus bakımından da mühim bir yerleşim merkezi olmuştur. Hatta Sivas, Anadolu Selçuklular zamanında Dârü’l-âlâ (yücelik beldesi) unvanını almıştır.³⁹⁶ Anadolu Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra Sivas şehrine Moğollar hâkim olmuş ve onların atadıkları valiler tarafından şehir yönetilmiştir. Anadolu’da yaşanan siyasi olayların olumsuz tarafları diğer şehirlerde olduğu gibi Sivas’ı da etkilemiştir. Şehir, Timur ile Osmanlı Devleti arasındaki çekişmelerden zarar görmüş, Timur döneminde tahrip edilip, çoğu kütüphane yakılmıştır.³⁹⁷ Bu olaylardan sonra Sivas 1398’de Yıldırım Beyazıt döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³⁹⁸ Bir dönem de Timur’un hakimiyeti altına girdiği bilinmektedir. Osmanlı Devleti’nin Ankara savaşında Timur’a yenilmesi yönetimde önemli sarsıntıların yaşanmasına neden olmuştur. Bu yenilgiden etkilenen Sivas yöneticisiz kalmış ve şehzadelerin uğrak yeri haline gelmiştir. Bu olaydan sonra, XV. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı şehzadelerinin oturduğu bir sancak merkezi olan Sivas, Akkayonluların saldırılarına maruz kalmış olsa da Fatih Sultan Mehmet tarafından yenilgiye uğramış ve şehir uzun bir süre huzurlu bir dönem yaşamıştır.³⁹⁹ XVI. yüzyıl Sivas bölgesi açısından isyanların, iç karışıklıkların ve yağmalamaların olduğu bir dönem olmuştur. II. Beyazıt döneminde başlayan bu tarz hareketler, şehzadelerin kendi içlerindeki taht mücadeleleriyle birlikte Anadolu’da büyüme eğilimini göstermiş, Şah Kulu isyanının da başlamasıyla Antalya’dan Sivas’a kadar büyük bir katliam ve tahribata sebep olmuştur. Sivas şehri özellikle Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni döneminde doğuya yapılan seferlerde toplama ve konaklama merkezi olmuştur. Sivas sadece ticari yolların buluştuğu bir noktadan ziyade, aynı zamanda mühim bir askeri sefer üssü haline gelmiştir.⁴⁰⁰ Sivas

³⁹⁵ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1998, s. 118-119.

³⁹⁶ Genç, a.g.t, s. 4-5.

³⁹⁷ Akbulut, a.g.m, s. 216.

³⁹⁸ Ömer Demirel, *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998, s. 11.

³⁹⁹ İbrahim Yasak, *Sivas İli*, Sivas, 1997, s. 17.

⁴⁰⁰ Gökbel, s. 38-39.

bölgesi paşa sancağı olarak görülmüştür ve buna bağlı Çorum, Amasya, Arapkir, Bozok, Canik ve Divriği olmak üzere yedi sancağı bulunmaktadır.⁴⁰¹ 1863'te çıkarılan yeni nizamname ile Sivas vilayet merkezi olmuş ve Sivas, Amasya, Tokat ve Karahisar-i Şarki olmak üzere dört sancağa ayrılmıştır. Fakat 1287 H. tarihli salnameye bakıldığında Sivas vilayeti üç sancaktan oluşmakta ve Tokat'ın sancak oluşu 1880 yılında görülmektedir.⁴⁰² Nizamnameye göre ayrılan bu üç sancağa Kafkasya bölgesinden gelmiş olan Çeçen ve diğer muhacirler iskân ettirilmiştir.

2. Sivas Vilayeti 'ne Yapılan İskanların Nedenleri

Osmanlı Devleti Kafkas bölgesinden gelen muhacirleri iskân ederken bilindiği üzere özellikle ordunun asker gereksinimi karşılama, sorun teşkil eden bölgelerdeki sınırlarda tampon oluşturma ve bataklıkları ıslah ederek tarıma kazandırma gibi amaçlar gütmüştür. Ayrıca muhacirlerin iskân yerlerinin belirlenmesinde gelenek ve kültürleri önemli bir rol oynamıştır. Zaten muhacirler de ekseriyetle coğrafi bakımdan aslî yurtlarına benzeyen bölgelerde iskân ettirilme arzusunda olmuşlardır. Nitekim Rumeli'nin step alanlarından gelenler plato düzlükleri ile alivüyal ovaları, Abaza, Çerkez ve Çeçen gibi Kafkas muhacirleri ise çoğunlukla su kenarlarına yakın dağlık ve ormanlık alanları tercih etmişlerdir.⁴⁰³ Bu sebeple Kafkas muhacirleri çoğunlukla Sivas, Samsun, Kayseri, Adana, İzmit, Balıkesir, Sakarya ve Düzce başta olmak üzere Anadolu'nun her bölgesine iskan ettirilmiştir.⁴⁰⁴ Vilayet arazilerinin üretim ve verimlilik açısından çok da müsait olmadığı bilinse de⁴⁰⁵ Sivas gerek sahip olduğu topraklarının genişliği⁴⁰⁶ gerekse benzer coğrafi ve iklimsel özellikleriyle Kafkas muhacirleri için ideal bir yerleşim sahası olmuş ve her dönemde tercih edilmiştir.⁴⁰⁷ Bu sebeple Çerkez, Abaza, Nogay, Kabarta ve Çeçen gibi Kafkas muhacirlerinin

⁴⁰¹ Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Sivas'ın, Sivas dâhil yedi sancaktan oluştuğunu dile getirmiştir. Bkz. Evliya Çelebi, *Seyahatname, C.III-IV*, (Çev. Tefik Temelkuran), İstanbul 1986, s.156.

⁴⁰² H. Sivas Vilayet Salnamesi, Sivas Vilayet Matbaası 1321, s.172.

⁴⁰³ Ahmet Yüksel, "Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları", *Geçmişten Günümüze Göç III*, (Ed. Prof. Dr. Osman Köse), Samsun 2017, s. 409.

⁴⁰⁴ Abaz, s. 42.

⁴⁰⁵ İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya*, s. 205-228.

⁴⁰⁶ BOA, DH.MKT. 1371/43, (H. 12 M. 1304/M. 11 Ekim 1886)

⁴⁰⁷ Yüksel, *Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten*, s. 410.

önemli miktarda yerleştirildiği yerlerden birisi olmuştur.⁴⁰⁸ Kırım Savaşı'ndan sonra Sivas, Çeçen muhacirlerinin gerek transit geçiş, gerek misafir gerekse iskân edildiği önemli vilayetler arasında yer almıştır. Çeçenler iskân edilirken Sivas'ın hem merkezi hem de Sivas vilayetine bağlı sancak ve buna bağlı olan köyler seçilmiştir. Muhacirler Sivas bölgesinde genellikle Sivas'ın merkezi, Aziziye ve Uzunyayla bölgelerini tercih etmiştir. Arşiv belgelerinde Aziziye'nin iskâna açılmasıyla ilgili olarak 1861'de Pınarbaşı bölgesinde kurulacak olan Aziziye Kazası için 600 kadar hane inşasının gerekli olduğundan bahsedilmiştir. Bölgenin verimli, sulak ve geniş bir araziye sahip olması ve bu bölgeye 1 saatlik mesafede ormanlık araziler olması nedeniyle Pınarbaşı⁴⁰⁹ bölgesinde hane inşasının müsait olduğu noktası üzerinde durulmuştur.⁴¹⁰ Osmanlı Devleti Sivas'ın Aziziye Sancağındaki arazilerinin yanı sıra gelen muhacirlerin insan gücü açığının giderilmesinde yardımcı olacağı, yol ya da köprü yapımında, pamuk ekiminde ve hususiyetle orduda fayda sağlayacağını ön görerek de iskân edilmiştir.⁴¹¹

Uzunyayla bölgesi, Aziziye bölgesinde olduğu gibi geniş arazi parçalarının bulunması ve nüfus yoğunluğunun az olmasından dolayı iskana açılmıştır. Uzunyayla'da bulunan aşiretlerin bölgeyi yaylak olarak kullanması sonucu yörede yaşayan ahalیه ciddi zararlar vermiş, gördüğü bu zararlar sonucunda yöre halkı da yaşadıkları yerlerden ayrılmak zorunda kalmıştır. Sözü edilen durum da nüfusun azalmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti boş kalan bu bölgeyi iyileştirmek adına Kafkas muhacirlerini yerleştirmek istemiştir.⁴¹² Böylelikle iskân edilen muhacirlerle, Uzunyayla bölgesinde bulunan araziler faaliyete sokularak devletin ekonomisi canlandırılmış, Afşar, Delikanlı ve Çalğanlı gibi aşiretlerin bu

⁴⁰⁸ Sivas'ta iskân için bkz. BOA, A.} MKT. NZD. 345/49, (H. 1277 Şaban 25/ M. 8 Mart 1861); BOA, A.} MKT. MHM., 193/46 (H. 1277 S. 11/ M. 29 Ağustos 1860); BOA, A. MKT. UM., 483/1 (H. 1278 M. 01/ M. 9 Temmuz 1861)

⁴⁰⁹ Aziziye'nin adı Cumhuriyet döneminde 28 Aralık 1928 yılında Pınarbaşı olarak değiştirilmiştir. Fakat Pınarbaşı daha önce Osmanlı arşiv belgelerinde de yer almıştır. Muhtemelen Kafkas muhacirlerinin iskânıyla birlikte çoğu yerlerin isimleri padişahların ismine ithaf edilmiş, bu sebeple Pınarbaşı ismi Aziziye olarak kullanılmıştır. Bkz. BCA, Nafia Vekaleti/230.0.0.0, 149/57/6 (28 Aralık 1928)

⁴¹⁰ Haşim Erdoğan, "Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'dan Aziziye'ye (Pınarbaşı) Göç Eden Muhacirler ve Yerli Halk ile İlişkileri" *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2015, s. 112.

⁴¹¹ Karpas, *Osmanlı'dan Günümüze*, s. 166.

⁴¹² Karataş, Sivas-Uzunyayla'da Afşar-Çerkes, s. 524.

bölgede oluşturabilecekleri kanunsuzluklar engellenmiştir. Bununla birlikte bölgedeki asayişin sağlanması, Sivas bölgesinin iskân yeri olarak tercih edilmesinde büyük rol oynamıştır.⁴¹³

3. Çeçen Muhacirlerinin Sivas Vilayetinde İskân Edildiği Yerler

XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Kafkas göçlerinin en büyük etkilerinden bir tanesi Kırım Savaşı'dır. Bu savaşla birlikte Rusların uygulamış olduğu şiddete maruz kalan Kafkas halkı kitlesel halde göç ederek Karadeniz sahillerine yığılmışlardır. Gelen muhacirler kalıcı iskân bölgelerine gönderilmeden önce çeşitli Karadeniz iskele ve limanlarına çıkartılmıştır. Anadolu'ya gönderilmeleri planlanan muhacirler, başta Trabzon olmak üzere Sinop, Samsun ve İnebolu gibi iskelelere indirilmiştir.⁴¹⁴ Sivas bölgesinin hem iklim hem coğrafya hem de arazinin uygunluğu sebebiyle gelen Kafkas muhacirlerin, deniz yoluyla gerçekleştirdiği göç yolunun Samsun limanında son bulmasının ardından Sivas'a sevk edilmeleri için gerekli araba veya hayvanlar kiralanmıştır.⁴¹⁵ Direkt gelen Çeçen muhacirlerinin haricinde 1860 yılında Trabzon'a gelmiş olan 759 nüfuslu Çeçen ve Kabartay muhacirleri Sivas'a gitmek için Samsun'a sevk edilmiş, oradan da araba ve hayvanlarla birlikte Sivas'a gönderilmiştir.⁴¹⁶

Göç esnasında Canik Sancağına gönderilen bir yazıda Sivas'ta bu senelik muhacir iskanına mahal kalmadığı ve derhal Canik Sancağına iskan edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Lakin bundan yirmi gün önce Sivas'a doğru yola çıktıkları için bir daha böyle bir karışıklığa mahal vermemek adına gelecek olan Çeçen muhacirlerin taksimatı hakkında gidecekleri yerlerin müsait olup olmadığına dair haber alınarak

⁴¹³ BOA, A. MKT. UM. 483/67 (H. 1278 M. 5/ M. 13 Temmuz 1861); Karataş, Sivas-Uzunyayla'da Afşar-Çerkes, s. 524-525.

⁴¹⁴ Mehmet Demirtaş, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk Ve İskânlarında Karadeniz Limanlarının Önemi Ve Göçmenlerin Yaşadıkları Sıkıntılar" *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 12, Aralık 2015, s. 265.

⁴¹⁵ BOA, DH. MKT. 1371/43 (H. 1304 M. 01/ M. 11 Ekim 1886)

⁴¹⁶ "...mukaddemce Trabzon'a gelmiş olan yedi yüz elli dokuz nüfusu Çeçen ve Kabartay muhacirlerinin Sivas'a i'zam kılmak üzere Samsun'a gönderilmiş olduğu Trabzon valisi devletlü Cemal Paşa hazretleri canibinden pigâh-ı me'ali iktinâh-ı...lerine arz ve inha olunmuş ise de Sivasca bu senelik daha muhacir iskânına mahal kalmadığı anlaşıldığından Canik sancağında meh mâ emken yerleşdirilmeleri hususu...".BOA, A. MKT. UM. 444/80, (H. 1277 C. 01/ M. 15 Aralık 1860)

hareket edilmesi gerektiği söylenmiştir.⁴¹⁷ Bu sebeple bir sonraki gelecek olan muhacirleri sadaretin emirleri gereği Çankırı, Çorum, Tokat ve Amasya taraflarına taksim edilmiştir.⁴¹⁸ Sivas'a iskan edilen Çeçenlerin göçleri sırasında gerekli olan nakliye masrafları ve iâşe bedelleri devletin hazinesinden karşılanmıştır.⁴¹⁹ Ayrıca Osmanlı Devleti muhacirleri bu bölgeye sevki sırasında kimsenin zarar görmemesi için itinayla çalışılmasına dikkat etmiştir. Bu sebeple Sivas'ta vazifeli olan iskân memurlarından yararlanılmış ve onların aracılığıyla muhacirler iskân edilecekleri yerlere parça parça sevk edilmiştir.⁴²⁰

Tablo 5: Çeçenlerin Türkiye'deki Yerleşim Yerleri⁴²¹

İli	İlçesi	Köyü
Adana	Ceyhan	Anavarza, Dikilitaş, Karamazar
Balıkesir	Bandırma (Merkez)	
Giresun	---	Çamlıköy
İçel (Merkez, iç göçle)	---	---
K. Maraş	Göksun	Çardak, Küçükusu (Bexhlievl), Sisne
Kars	Sarıkamış (Merkez)	---
Kayseri	Pınarbaşı (Merkez)	---
Konya	Beyşehir (Merkez)	
---	---	Aşağı Borandere
Muş (Merkez)	Varto	Çöğürlü (Arınç), Eski Şaşkan, Tepeköy, Ulusırt
Sivas (Merkez)	Kangal	Sıçanhöyük (Yukarıhöyük)
---	Şarkışla (Merkez)	Alaçayır, Bozkurt, Canaptal, Kazancık, Kızıldon
Yozgat	Sorgun (Merkez)	Ayvalı

1861 yılında Bafra kazasında misafir olarak yerleştirilen Çeçen kabilesinin 500 nüfusu ile ziraatla geçinenlerin Sivas'a gönderilmesi için Canik mutasarrıfına irade buyurulduğu bir emirnameyle misafir gelen Çeçen muhacirleri birer ikişer hane ile münasip olan karalara birleştirilip yola çıkılmasına karar verilmiştir. Fakat Sivas'ta kış

⁴¹⁷ BOA, A. MKT. MHM, 201/42, (H. 1277 Cemaziyelevvel 18/ M. 2 Aralık 1860)

⁴¹⁸ BOA, A. MKT. UM. 444/80, (H. 1277 C. 01/ M. 15 Aralık 1860)

⁴¹⁹ Yüksel, Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete, s. 410.

⁴²⁰ BOA, DH.MKT. 1371/43, (H. 12 M. 1304/11 Ekim 1886)

⁴²¹ Kutlu, Çeçen Direniş, s. 332.

mevsiminin şiddetli geçmesi ve yolların kapanmasından dolayı gidecek olan 500 nüfusa sahip kabilenin yola çıkmışlarsa Amasya'ya sevk edilmesi, çıkmamışlar ise bulundukları mahalde kalmaları gerektiği bildirilmiştir.⁴²²

1860'lerden itibaren Kafkaslardan gelen Çerkez ve Çeçen muhacirler Sivas vilayetine bağlı olan Uzunyayla bölgesine (bugün Kayseri'nin Pınarbaşı (Aziziye) sınırları içerisinde) yerleştirilmişlerdir.⁴²³ 14 Ağustos 1861 yılına ait bir belgede Mesudiye kazasına bağlı olan Pınarbaşı adlı bir yerde kurulan kasabaya 100 hanelik Çeçen muhaciri yerleştirilmiştir.⁴²⁴ Lakin zamanla Sivas vilayetine sevk edilen muhacirlerin sayılarının çoğalmasıyla farklı bölgelerde iskân edilmiş olan muhacirlerin bu bölgelere yerleşme isteklerine devlet genel olarak sıcak bakmamıştır.⁴²⁵ İskân etmekte ısrar eden muhacirlerin ise yol ve hane masraflarını devlet kendilerine bırakmıştır.⁴²⁶ Örneğin 1861 yılında Manisa Sancağına iskan edilmelerine rağmen buraya ayak uyduramadıklarından dolayı Menemen'e bağlı Tekke Köyü'ne sevk edilen Çeçen muhacirlerinin içinde Hoca Said ve Arslan'ın önderlik yaptığı 32 hanelik bir grup, bu bölgenin iklimine uyum sağlayamadıkları ve telef oldukları gerekçesi ile Uzunyayla ve Erzurum yörelerine iskan edilmek istemişlerdir. Yol masraflarının kendilerine ait olması ve geride kalanların böyle bir istekte bulunmaması şartıyla kabul edilmiştir.⁴²⁷ Aynı yıl içerisinde Aydın'a iskân edilmiş olan Çeçen muhacirleri iklim şartlarının uygun olmaması gerekçesiyle, kendi istekleri doğrultusunda Aziziye Kazasına iskân edilmek istemişlerdir. Bunun üzerine Aydın'dan Aziziye Kazasına nakil olunacak Çeçen kabilesinden ve Hoca Adil ve Bistar ve Dadl Toga ve Uruz Beğler takımından 240 hane nüfus Sivas'a iskan edilmiştir. Nakil masrafları kendilerine ait olmak üzere ve muhacirlerin geri kalanı için

⁴²² BOA, A. MKT. MHM. 209/64, (H. 1277 Şaban 8/ M. 19 Şubat 1861)

⁴²³ Hava Selçuk, "Balkanlar ve Kafkasya'dan Kayseri'ye Gelenler", *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 292, Aralık 2011, s. 2.

⁴²⁴ BOA, A. MKT. UM. 491/43, (H. 1278 S. 7/ M. 14 Ağustos 1861)

⁴²⁵ Ufuk Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara, 2018, s. 90.

⁴²⁶ BOA, A. MKT. NZD. 347/63 (H. 1277 Ramazan 21/ M. 2 Nisan 1861)

⁴²⁷ BOA, A. MKT. UM. 510/9 (H. 1278 Rebiülahir 21/ M. 26 Ekim 1861); Ayrıca başka belgelerde Çeçen grubu için "Çerkes" ifadesine yer verilmiştir. Bunun nedeni Ortadoğu'da Kuzey Kafkasyalıların hepsi için bu tanımın kullanılmasından kaynaklanmıştır. Bkz. Georgi Chochiev, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)", *Kebikeç*, S. 23, 2007, s. 407-456

böyle bir uygulama yapılmamak şartıyla gitmelerine izin verilmiştir⁴²⁸ Bu yer değişikliği ile birlikte boşalan hane sayıları devlete ekonomik açıdan zarar vermiş ve devletin kontrolü dışındaki yer değişikliği devleti farklı sıkıntılara sokmuştur. Fakat genel olarak bakıldığında zaman Uzunyayla'ya yapılan iskanlar ekonomik ve toplumsal sonuçları olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Zira zirai açıdan atıl durumda olan Uzunyayla, 1860'lı yıllardan sonra muhacir iskânı ile verimi oranında tarım alanı haline gelmiştir. Ayrıca, bölgede hüküm süren asayişsizlik de muhacirlerin bu bölgeye iskân edilmeleriyle uzun vadede çözüme kavuşturulmuştur.⁴²⁹ Bu yüzden Osmanlı Devleti, üretim amaçlı yer değiştirme isteklerine genellikle sıcak bakmış ve bu tür iskanlara izin vermiştir. Mesela, Canik Sancağından muvakkaten Bafra Kazasına iskân edilen Çeçen kabilesinden 500 nüfusun reisleriyle birlikte kendi istekleri doğrultusunda ziraat mevsimine yetiştirilmek üzere bir an evvel sevk edilmesi için Sivas mutasarrıflarına talimat verilmiş ve bu vaziyet Muhacir Komisyonu Başkanlığına bildirilmiştir.⁴³⁰

Muhacirlerin kendi istekleri doğrultusunda iskân edilmek istemelerinin diğer bir gayesi de akrabalarının yanına gitmek olmuştur. Örneğin; 10 Eylül 1862 yılına ait bir belgede Kayseri Köstre (Tomarza) Harmancık'a iskân edilen Çeçen muhacirleri bir yıl sonra kendi istekleri doğrultusunda Sivas'taki akrabalarının bulunduğu kesimlere yerleştirilmiştir.⁴³¹ 1865 yılının haziran ayında Musa Kunduhov'un Osmanlı Devleti'nden aldığı izin ile birlikte büyük çoğunluğu Çeçenlerden oluşan 23 bin kişilik kafiye karayoluyla Kars'a getirilmiş ve buradan 3500 hanelik nüfusu Diyarbekir ve Halep vilayetlerine 1500 hanelik nüfusu ise Sivas vilayetine iskan edilmiştir.⁴³² Aynı yıl içerisinde Anadolu topraklarına gelen 1000 hanelik Çeçen muhacirinin 500 hanesi Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî azası olan Nusret Paşa'nın nezaretiyle yanında getirdikleri hayvanat ve eşyalarla birlikte önceden belirlenen münasip arazilere

⁴²⁸ BOA, A. MKT. MHM. 222/9 (H. 1277 Za. 30/ M. 9 Haziran 1861)

⁴²⁹ Selçuk, s. 2.

⁴³⁰ BOA, A. MKT. MHM., 206/60 (H. 1277 Recep 8/ M. 20 Ocak 1861); BOA, A. MKT. UM. 456/40, (H. 1277 Şaban 10/ M. 21 Şubat 1861); BOA, A. MKT. NZD. 345/36, (H. 1277 Şaban. 24/ M. 7 Mart 1861); BOA, A. MKT. MHM. 210/55 (H. 1277 Şaban 15/ M. 26 Şubat 1861)

⁴³¹ BOA, A. MKT. MHM. 240/7 (H. 1279 Ra. 16/ M. 11 Eylül 1862)

⁴³² Yasemin Özdi, Ahmet Keser, "Kahramanmaraş Göksun İlçesi Örneğinde Çeçen ve Çerkeslerde Siyasal Katılım", *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies*, Cilt: 2, Sayı: 12, Mayıs 2021, s. 214.

yerleştirilmişlerdir. Bunların 300 hanesi Sivas vilayetinde bulunan Koçgiri Sancağına, 190 hanesi ise Hafik Kazasına iskân edilmiştir.⁴³³ 29 Haziran 1865 tarihli bir belgede, Sivas vilayetine iskanı kararlaştırılmış olan 500 hanelik Çeçen kabilesinin bu bölgede yeterli miktarda arazilerin bulunması sebebiyle muhacirlerin farklı bölgelere sevklerine gerek kalmadığı Sivas mutasarrıfına bildirilmiştir.⁴³⁴ Bunun üzerine 500 hanelik Çeçen kabilesi Nusret Paşa memuriyetinde Sivas vilayetine iskân edilmiş ve başka muhacirlerin bu bölgeye sevk edilmemesi kararı alınmıştır.⁴³⁵ Daha sonra gelecek olan diğer 3500 hanelik Çeçen muhacirlerine de aynı şekilde bu bölgede elverişli araziler bulunup yerleştirilmesi geri kalan hanelerinde farklı sancaklara parça parça halinde gönderilmesi uygun görülmüştür.⁴³⁶

Osmanlı Devleti tarafından Sivas dışına iskân edilen Çeçen muhacirlerinin gittikleri yerleri beğenmemesi üzerine Sivas vilayetine sevk edilmesi kararlaştırılmıştır. Örneğin, 12 Aralık 1865 tarihli bir belgede Kafkas bölgesinden gelen bir kısım Çeçen halkı Siirt taraflarına iskân edilmiştir. Fakat iskan edildikleri yerleri beğenmedikleri için dağılan Çeçen muhacirlerin mevcut kış koşullarından iadeleri halinde perişan olacakları düşünülerek 106 haneden oluşan 402 nüfuslu Çeçen muhacirlerinin Sivas vilayetinde iskân edilmelerinin yerinde görüldüğü belirtilmiştir.⁴³⁷ 5 Ekim 1866 tarihli ilgili başka bir belge de ise Osmanlı Devleti'ne dehalet eden Çeçen kabilesinin reisi olan Mehmet Bey'in taallukatıyla beraber 180 hanelik bir nüfusun Aziziye kazasında iskana müsaade edilmesi talebinde bulunulmuştur. Fakat bu bölgede kalmaları halinde zorluk çekileceği bilindiğinden bu bölgede daha önce iskân olunmuş Çerkez muhacirlerin yaşadıkları zorlukların bir daha yaşanılmaması gerektiği bildirilmiştir.⁴³⁸ 1901 yılında hasat mevsiminden sonra Çeçenistan'ın merkezi olan Grozni'den yola çıkan 120 hanelik Çeçen muhacirleri Kuban ve Vladikafkas'ın kuzeyinden kara yolu ile yola çıkarak Novorosisky iskelesine gedikten sonra vapura binip Anadolu Kavağı'na inmişlerdir. Burada 2 ay durduktan sonra kabileden 60 hane Uzunyayla'ya, diğer 60 hane ise Konya'ya iskan

⁴³³ BOA, A. MKT. MHM. 341/94 (H. 1282 Rebiülahir 25/ M. 17 Eylül 1865)

⁴³⁴ BOA, A. MKT. MHM. 336/22 (H. 1282 S. 4/ M. 29 Haziran 1865)

⁴³⁵ BOA, A. MKT. MHM. 334/56 (H. 1282 M. 16/ M. 11 Haziran 1865)

⁴³⁶ BOA, İ. MMS. 30/1264 (H. 1281 Zilhicce 4/ M. 30 Nisan 1865)

⁴³⁷ BOA, MVL. 715/112 (H. 1282 Recep 23/ M. 12 Aralık 1865)

⁴³⁸ BOA, MVL. 504/132 (H. 1283 Ca. 25/ M. 5 Ekim 1866)

edilmiştir.⁴³⁹ 15 Mayıs 1902 tarihli bir belgede ise Muş'a gelen 28 nüfuslu Çeçen muhacirinin Hafık Kazası'nda bir çiftlikte iskân edilmek üzere Sivas'a sevk edildiği belirtilmiştir.⁴⁴⁰ Osmanlı arşiv belgelerinde Sivas'a iskan edilen Çeçen muhacirlerin haricinde Sivas'a sevk edilip farklı kazalara iskan edilenlere de rastlanmak mümkündür. Örneğin; 8 Eylül 1867 tarihli bir belgede Sivas'a sevk edilmiş bir grup Çeçen muhacirinin Rasülayn bölgesine nakilleri kararlaştırılmış ve Diyarbakır Vilayeti'ne çekilen telgrafta Sivas'ta nakilleri gerçekleştirilecek olan muhacirlerin Rasülayn bölgesine bir an evvel sevkini yapılması bildirilmiştir. Sevk sırasında gerekli olan hayvanat ihtiyacı Sivas'tan Sivas'tan temin edilmiştir. Buradan Diyarbakır Vilayeti'ne çekilen 12 Kasım 1868 tarihli telgrafta, nakil edilecek muhacirlerin bir an evvel iskânlarının tamamlanması için ivedik bir şekilde Resülayn'a gönderilmelerine dair hükümet emri bildirilmiştir.⁴⁴¹

1856 Kırım Savaşı ile birlikte Sivas'a yerleşen Çeçen muhacirlerinin göçleri bu tarihlerle sınırlı kalmamış daha sonraki yıllarda da devam ettiği birçok kaynaklarda ve arşivlerde görülmektedir. Örneğin, 29 Aralık 1892 tarihli bir belgede daha önce Rasülayn bölgesine iskan edilmiş Çeçen muhacirlerin bir takım eşkiyalık faaliyetlerinden dolayı aşiretlerin yoğun bulunduğu Sivas, Muş ve Maraş gibi vilayetlere yerleştirilmiş hemşehrilerinin yanına yanlarına sevk edilmeleri münasip görülmüştür.⁴⁴² 1901 yılında Çeçenistan'ın merkezi olan Grozni'den yola çıkan 120 hanelik Çeçen-İnguş muhaciri, Vladikafkas ve Kuban'ın kuzeyinden karayolu ile Novorosisky İskeleye'ne ve ardından vapur vasıtasıyla Anadolu Kavağı'na, yani İstanbul'a gelmiştir. Burada belli bir süre bekletildikten sonra muhacirlerin bir kısmı Uzunyayla'ya, diğer bir kısmı da tren yolculuğu ile Konya'ya gönderilmiştir.⁴⁴³

⁴³⁹ Mehmet Yılmaz, *Konya Viayetinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, s. 188.

⁴⁴⁰ Taşbaş s. 143; BOA, A. MKT. MHM. 518/1 (H. 1320 Safer 6/M. 15 Mayıs 1902)

⁴⁴¹ BOA, MVL. 1047/75 (H. 1284 Cemaziyelevvel 9/ M. 8 Eylül 1867)

⁴⁴² BOA, ŞD. 1465/33 (H. 1310 Cemaziyelahir 9/ M. 29 Aralık 1892)

⁴⁴³ Muşmal, Benli, s. 54.

3.1. Çeçen Muhacirlerinin İskân Edildikleri Yerlerde Karşılaştıkları Sorunlar

Göçlerin yoğun olmadığı dönemlerde muhacirlerden bir grup, sevk edilecekleri yerlere önceden götürülerek o bölge gezdirilmiş ve muhacirlerin onayı üzerine iskân edilmeye başlanılmıştır. Lakin zamanla kitlesel göç sebebiyle oluşan yoğunluğun azaltılabilmesi için acil iskân yerlerinin belirlenmesi ihtiyacı söz konusu olunca bu uygulama bir kenara bırakılmış ve muhacirlere yerlerini belirleme konusunda imkân verilememiştir.⁴⁴⁴ Sivas Vilayetinde’de arazi kıtlığının oluşması ve göç sebebiyle oluşan yoğunluk Çeçen ve diğer Kafkas muhacirler için birçok sorunun meydana gelmesine neden olmuştur. Muhacirler önce boş ve sahipsiz yerlere, eski, yıkık-dökük köylere, mirî veya vakıf arazilere iskân edilmişlerdir. Buradaki arazilerin bitmesi üzerine meralara ve yaylalara yerleştirilmeye başlanmıştır. Bu ise böyle arazilerin, hukuken olmasa bile fiilen sahibi gibi davranan yerli halkın ve konar-göçer aşiretlerin tepkilerine, muhacir ve devletin o bölgede bulundurduğu kuvvetlerle çatışmasına neden olmuştur.⁴⁴⁵

Çeçen ve diğer Kafkas muhacirlerin iskânı için belirlenen Sivas-Uzunyayla bölgesi, iskân öncesinde Afşar aşireti tarafından devletin izni olmadan uzun zaman yaylak olarak kullanılmıştır.⁴⁴⁶ Aşiretlerin yaygın olarak kullandığı bu bölgeler iskan amacıyla gönderilen muhacirlere tapu karşılığında verildiği⁴⁴⁷ bilgisine Osmanlı arşiv belgelerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin; Nusret Paşa’nın yetkisinde Sivas vilayetine sevk edilecek olan 500 hanelik Çeçen kabilelerinden bazı hanelerin Uzunyayla bölgesindeki Afşar aşiretinin boşaltmış olduğu Sarız arazisine iskân edilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat sözü edilen arazinin tekrardan Afşarlara verilmesi konusunda ısrar edilmesi üzerine oluşan kararsızlık ve bölgenin yoğunluğundan dolayı başka mevcut arazinin bulunmadığı durumu Sivas mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁴⁴⁸ Bunun üzerine Çeçenlerin ya Çerkes ahalisinin bulunduğu yerlere iskan edilmesi ya

⁴⁴⁴ Erdoğan, s. 111.

⁴⁴⁵ Saydam, Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memalik-i Mahrûsaya, s. 97.

⁴⁴⁶ Karataş, Sivas-Uzunyayla ’da Afşar-Çerkes Çatışması, s. 524.

⁴⁴⁷ BOA, A.MKT.UM. 500/86, (H. 1278 Ra. 17/ M. 22 Eylül 1861); BOA, MVL. 615/70, (1278 H. S. 28/ M. 22 Eylül 1861)

⁴⁴⁸ BOA, MVL. 711/115, (H. 1282 Ra. 17/ M. 10 Ağustos 1865)

da irade-i seniyye çıkana kadar üçer beşer hane halinde köylere sevk edilmeleri istenmiştir. Fakat een muhacirleri istenilen yerlere iskan etmek istememiştir.⁴⁴⁹ Bu durumu kabullenemeyen aşiretler ise bölgede kalmak isteyen een muhacirlere sık sık saldırıda bulunmuştur. Örneğin; Uzunyayla'da iskân edilmek üzere Aydın'dan gelen Adil ve Tahir Ağaların takımından 350 een hanenin burada barındırılmayacağı, bu yüzden Kstere Nahiyesine bağlı olan Harmancık bölgesine yerleştirilmeleri gündeme gelmiştir.⁴⁵⁰ Hatta bu bölgedeki Afşar aşiretlerinin saldırılarına müdahale edebilmek amacıyla birçok yere karakol inşa edilmiştir.⁴⁵¹ Ayrıca Uzunyayla 'da muhacir işleriyle alakadar olan memurlar bu bölgedeki Afşar aşireti ile iskân edilen een ahalisinin arasında vuku bulacak kötü olaylara engel olmak için devletten yedi sekiz bölük süvari ve yetkin iki tabur asker gönderilmesini talep etmiştir.⁴⁵² Arşiv belgelerinde de bu konuyla ilgili birçok malumat yer almaktadır. Örneğin; 5 Ağustos 1863 tarihli bir belgede bir süredir Sivas'ta ikamet etmekte olan een ahalisinin Afşar ve Zeytun ahalisiyle kavga etmesi ve bu kavganın epey insan ölümüne sebep olmasından dolayı Sivas'ta barınamayarak, 103 hane ve toplam 150 hanelik bir muhacir grup Kars'la Erzurum arasında bulunan Soğanlı Dağı'na gitmiştir. Bunun zerine firar eden bu muhacirlerin iadeleri için Erzurum valisi tarafından emir verilmiştir. Söz konusu muhacirlerden 80 hane gitmekten vazgeçtiklerini ifade edince de yine her türlü yardımın yapılması gündeme gelmiştir. Giden muhacirler için ise meclis azalarından olan Mustafa Efendi ile muhacirlerin ileri gelenlerinden Koruzade Mehmed Ağa ve muteberandan Eşo Bey ile muhacirin merasından Kılavuz Ahmed ve Mehmed Beyler bu grubun geri dönmesi için görevlendirilmiştir. Fakat muhacirlerin bir daha aynı şeyleri yaşamak istemediklerini, eğer ısrar edilirse silahla karşı koyacaklarını ayrıca buraya daha önceden gelen muhacirlerin de onlara yardım edeceklerini söylemişlerdir. Gittikleri bölgenin devlet sınırlarına yakın olması dolayısıyla burada herhangi bir karışıklığın meydana gelmesinin uygunsuz olduğu bilindiği için herhangi bir müdahalede bulunulamamıştır. Hatta sözü edilen ahalinin kendi vatanlarına geri dönmek istedikleri belirtilmiş fakat

⁴⁴⁹ BOA, MVL. 713/46 (H. 1282 Rebiülahir 23/ M. 15 Eylül 1865)

⁴⁵⁰ Selçuk, s. 11.

⁴⁵¹ Saydam, Soykırımdan Kaçış: Cebel-i Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya, s. 98.

⁴⁵² Pul, s. 162-163.

Afşar ve Zeytun ahalisiyle savaşıarak birçok insan katlini gerçekleştirmeleri ve firar etmelerinin Rusya'nın kendisi için uygunsuz görmesi sebebiyle bu istekleri kabul edilmemiştir.⁴⁵³ Bu belgeden anlaşılacağı üzere Sivas'a iskân edilmesine rağmen aşiretlerin Çeçen ahalisiyle anlaşamamaları, muhacirlerin firar etmesine sebep olmuştur. Bu durum kendi vatanlarına gitme isteğine kadar ilerlemiştir. Osmanlı Devleti'nin Uzunyayla'daki Çeçen muhacirleri ile aşiretlerin arasında çıkan arazi anlaşmazsızlığın önüne geçmek için farklı bölgelere iskan edildiği de bilinmektedir. Mesela; 1870 yılında daha önceden Uzunyayla'da iskan edilmiş 10-15 hanelik küçük bir grup, Aksaray'da bulunan Bor kazası yakınlarındaki Kayı karyesine yerleştirilmiştir. Fakat buradaki yerli ahaliyle de anlaşamadıkları için adı geçen Çeçenler İstanbul'a gitmek zorunda kalmışlardır.⁴⁵⁴

1878 yılında Grozni'den Sivas'a gelen Çeçen muhacirleri Kars'taki Kafkas muhacirleri ile birlikte, Kangal'ın Çiftlik Ören Köyü'ne iskan edilmişlerdir. Ancak arazi tartışmasından dolayı köyün ahali ile anlaşamamışlardır. 1901 yılında çıkan kavgadan sonra, Aksaray üzerinden Ereğli'ye gitmiş ve devlet kendilerine şehrin güneyinde Kürtpınarı adı verilen bir bölgede 38 hane inşa ederek yerleştirmiştir. Etrafı bataklıkla çevirili olan ve adını orada bulunan bir pınarın acı suyundan alan Kürtpınarı'na yerleşen Çeçen muhacirleri, ilk zamanlarda bu pınarın suyunu içmek zorunda kalmış ve zamanla bu sudan dolayı ölümlerin artması çoğunun Uzunyayla'ya bölgesine gitmesine sebep olmuştur.⁴⁵⁵ Bu bölgede bulunan Çeçen muhacirleri kendisi gibi Kafkasya'dan gelen muhacirlerle anlaşamamaları gereği farklı bir yere sevk edilmek istendikleri görülmüştür. Örneğin; Uzunyayla'nın Aziziye'sine iskan olunan 240 kişilik Adil Bey takımı, toplam 356 nüfus, bu bölgede bulunan Çerkeslerle (bunlar Osetin olacak, T.C.K.) anlaşamadıklarından Göksun nam mahalline sevklerini

⁴⁵³ "...Avşar ve Zeytun ahalisini urarak haylüce adam katl ve telef eylediklerinden bu tarafa doğru azimet etmiş oldukları ve kendüleri dahi Soğanlıdağında bulunduklarından merkurmlar mahal-i mezburda avk ve tehir olub keyfiyet ordu-yı hümayun müşiri mumaileyh ve Erzuruma ve'liskân devletlü paşalar hazeratına arz ve inha olunmuş el yevm cevabı zuhur etmemiş ve bu misülli katil olan kesianın hukuk-ı lazimesi ifa olunmadıkca Rusya devlet-i fehimesinin şübhe-i hakkaniyetkarisi icabınca bunları kabul buyurmayacakları ve buyurulduğu hâlde hukuk-ı lazimesinin ihkakına himmet buyuracaklarından ve işaret-ı mutebereleri dahi ..." BOA, A. MKT. MHM. 272/18 (H. 1280 S. 19/ M. 5 Ağustos 1863)

⁴⁵⁴ Yılmaz, s. 147.

⁴⁵⁵ Yılmaz, s. 190.

istemişlerdir.⁴⁵⁶ Osmanlı Devleti'nin, Çeçen muhacirlerini iskân ettirmek istediği yerlerde doluluk oranı sebebiyle başka yerlere sevk etmek zorunda kaldığı dönemler de olmuştur. Bu sebeple 2 Aralık 1860 tarihinde Trabzon'a gelmiş olan 759 nüfusluk Çeçen ve Kabartay muhacirleri, Sivas'ta yerleşmek üzere deniz yoluyla Samsun'a gelmiş, fakat Sivas'ta iskan edilecek yerlerin olmaması dolayısıyla Samsun'a sevk edilmiştir. Fakat daha sonra önceden alınan kararlar nedeniyle bir kısmının Erzurum eyaletine bağlı Kelkit, Hasankale ve Erzincan taraflarına iskân ettirilmesi,⁴⁵⁷ diğer bir kısmının da Canik sancağına iskân ettirilmesi istenmiştir.⁴⁵⁸ 1 Eylül 1867 tarihli bir belgede ise Erzurum vilayetinden Sivas'a nakil olunmasına rağmen önceden gidecekleri yer belli olduğundan Çeçen muhacirleri Sivas'tan Şirvan, Tercan ve Kelkit kazalarına yerleştirilmiştir. Fakat Rusya devleti komisyonu tarafından bu iskana itiraz edilmiş ve geldikleri yere geri gönderilmeleri istenmiştir. Bu suretle Çeçen muhacirleri tekrar Sivas vilayetine sevk edilmiştir.⁴⁵⁹

İlerleyen dönemlerde Sivas vilayetinin bazı bölgelerine yerleştirilen Çeçen muhacirleri için tahsis edilmiş olan arazilere bölge halkı tarafından tepki gösterilmiştir. Örneğin, 26 Eylül 1888 tarihli bir belgede Çeçen muhacirlerinin vekili, Komisyon-u Aliyye'ye bildirmiş olduğu arzuhalde, Sivas'ın Sarız nahiyesinin Çiftlik Divanı karyesindeki Karapapak taifesi tarafından verilen araziye 25 hanelik Çeçen kabilesi yerleştirilmiştir. Bunlardan 18 hanesine tahsis edilmiş arazilere Kangal Ağası tarafından müdahale edilmiştir. Bunun üzerine Sivas Şerifinden ve Meclis-i Daire'nin azasından olan Mehmet Ali Efendi tahkikat için olayın yaşandığı bölgeye gönderilmiştir. Yapılan tahkikat sonucunda Meclis-i Daire'nin verdiği kararlarla birlikte Kangal Ağasının müdahalesine engel olunmuştur.⁴⁶⁰ Arazilerde yaşanan bu sorunlar sonraki yıllarda da aynı şekilde devam etmiştir. Örneğin, 28 Ocak 1900 tarihli bir

⁴⁵⁶ Kutlu, *Çeçen Direniş*, s. 328-329.

⁴⁵⁷ BOA. A. MKT. MHM. 201/ 42 (H. 1277 Ca. 19/ M. 3 Aralık 1860)

⁴⁵⁸ "...Trabzon'a gelmiş olan yedi yüz elli dokuz nüfus Çeçen ve Kabartay muhâcirlerinin Sivas'a izâm kılınmak üzere Samsun'a gönderilmiş olduğu bu kere Trabzon Valisi devletlü Cemal Paşa hazretleri cânibinden gelen tahrirât me'âlinden müstebân olup halbuki Sivasca bu senelik daha muhâcir kabul ve iskânına mahal kalmadığı mukaddemleri bi'l-muhâbere anlaşıldığından ve mâdemki bunların oraya gönderilmiş olması cihetle nâ-çar Canik Sancağı ve havâlisinde mehmâ-emken birleştirilmeleri iktizâyı..." Bkz. A. MKT. MHM, 201/42 (H. 1277 Ca. 19/ M. 3 Aralık 1860)

⁴⁵⁹ BOA, MVL. 1053/28 (H. 1284 Ca. 02/ M. 1 Eylül 1867)

⁴⁶⁰ BOA, DH. MKT. 1547/67 (H. 1306 M. 20/ M. 26 Eylül 1888)

belgede Sivas ve Tokat'ta yer kalmadığından Çeçen ve Lezgi muhacirlerinin iskân edilemeyeceği bildirilmiştir. Buna rağmen muhacirlerin söz anlamamalarından ve bu bölgelere gitme konusunda kararlı olduklarından dolayı asayiş bozacak olmaları halinde bu durumdan vilayetin mesul tutulmaması gerektiği bildirilmiştir.⁴⁶¹ Daha önce Sivas'a iskân edilmiş olmasına rağmen Çeçen muhacirlerinin ileriki zamanlarda birtakım problemlerden dolayı bazen farklı bölgelere sevk edildiği de görülmüştür. Örneğin, Sivas vilayetine evvelce iskân edilmiş olan Müslüman Çeçen muhacirlerin bir kısmı Amasya'ya bir kısmı ise Tokat sancaklarına iskân edilmiştir. Fakat tarikata bağlı olan bazı Çeçen muhacirlerin burada birkaç defa Mur Ali Baba adındaki bir dergâha icra eyledikleri anlaşılmış ve bunun üzerine muhacirler Erzurum, Şam ve Konya gibi vilayetlere sevk edilmiştir. Lakin bu bölgelere gelen Çeçen muhacirleri yöredekilerle iyi geçinemediklerini bahane ederek tekrar Sivas vilayetine gelmiştir.⁴⁶²

3.2. Çeçen Muhacirlerinden Kaynaklanan Sorunlar ve Devletin Karşılaştığı Durumlar

Muhacirlerin iskân olunma süreçlerinin uzaması, misafir olarak yerleştirilme sürelerinin artması, kabile ve akrabalarının yanına iskân olunmada ısrar etmeleri, iskân mahallerini beğenmemeleri, ve diğer belirsizlikler sebebiyle muhacirlerin başka hiçbir iş ile meşgul olmadıkları görülmüştür. Muhacirlerin yaşadıkları bu belirsizlikler de asayiş sorunlarının bir kısmının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁶³ Çeçen muhacirleri Sivas Vilayetine iskanları esnasında neden oldukları sorunların başında devlet otoritesine zaman zaman karşı çıkmaları gelmiştir. Muhacirler genelde iskanların kendi istekleri doğrultusunda yapılmaması üzerine bu tür girişimlerde bulunmuştur. Bu da devletin ehemmiyet vermiş olduğu asayişin bozulmasına sebep olmuştur.⁴⁶⁴ 1859 tarihinden 1864 tarihine kadar Osmanlı topraklarına sığınan muhacirlerin neden oldukları bu asayiş olayları, hem Muhâcirîn Komisyonunu hem de mahalli idarecileri zor durumda bırakmıştır.⁴⁶⁵ Bu sebeple Osmanlı Devleti,

⁴⁶¹ BOA, DH. ŞRF. 271/84 (H. 1317 Ramazan 26/ M. 28 Ocak 1900)

⁴⁶² BOA, Y.PRK. ASK 75/30, (H. 1319 C. 14/ M. 28 Eylül 1901)

⁴⁶³ Ömer Karataş, "19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenleri: Uzunyayla Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 9, Sayı: 36, 2013, s. 85.

⁴⁶⁴ BOA, A. MKT. MHM. 389/4(H. 1284 Rebiülahir 19/ M. 20 Ağustos 1867)

⁴⁶⁵ Karataş, 19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenleri, s. 94.

başlıbozuk, sorun çıkarabilecek ahaliyi veya eşkıyalık yapan muhacirleri dizginleyebilmek adına gerekli kuvvetleri ya da yakın bölgelerdeki redif taburunu sevk ettikleri birçok arşiv belgelerinde görmek mümkündür. Ayrıca eski vatanlarına dönmek isteyen olursa iskân edildikleri yerde kalmalarının muhacirler için daha uygun olacağını aksi takdirde geri dönmekte ısrarcı olanlar olursa bir şikayete bakmaksızın dördüncü ordu komutanlığının emrine göre hareket edileceği bildirilmiştir.⁴⁶⁶ Sivas'a yerleştirilmiş olan Çeçen muhacirlerinin akrabalarının yanına gitmek istemesi doğrultusunda, gitmek istedikleri yerlere müsait arazilerinin bulunması dahilinde iskan edilmesine izin verilmiştir. Örneğin; daha önceden Sivas'a iskan edilmiş olan Şubay ve Bayram Ali Boynartar'ın 2 hane 6 nüfustan oluşan aileleleri akrabalarının çoğunlukta bulunduğu Mecidiye kazasına yerleştirildiği görülmüştür.⁴⁶⁷

13 Mart 1901 yılına ait bir başka belge de ise Sivas vilayetine iskân edilecek olan 63 nüfuslu Çeçen muhacirler bu bölgeye yerleşmek istemediğini, Suriye'de bulunan akrabalarının yanına gitmek istediğini bildirmiş bunun üzerine muhacirlerin iskân edilmesi yerine bir süreliğine misafir edilmesi kararlaştırılmış ve Suriye'ye iskân edilmek üzere Sivas'tan araba ve tayin bedelleri ödenerek Kayseri'ye gönderilmiştir. Fakat orada bulunan komisyonun bu sevkten haberi olmaması sebebiyle Sivas'a geri iadeleri istenmiştir.⁴⁶⁸ Farklı bir kaynakta ise Osmanlı hükümetinin bu muhacirleri Şam'a nakletmeye karar verdiği görülmüştür.⁴⁶⁹ Bazı Çeçen muhacirlerinin ise akrabalarının bulundukları bölgelere gitmek için iskân edildikleri yerlerden firar ettiği de bilinmektedir. Bu firarlar hem yerli ahaliyi bıktırmış hem de artık tahammül edilemez duruma gelmiştir. Ayrıca bu durum devletin hazinesi de yük olduğu gibi toplu yapılan firarlarda devlete ayrı bir külfet doğurmuştur. Örneğin; 1865 yılında Harput Sancağına gönderilen 300 hanelik Çeçen muhacirlerden 30 hanelik grup firar ederek Sivas'taki akrabalarının yanına gitmiştir.⁴⁷⁰ 5 Ağustos 1867 tarihli bir belgede daha evvel Sivas vilayetine iskân edilmiş Çeçen muhacirlerinin kendi vatanlarına kaçma teşebbüsünde bulundukları ve gösterdikleri uygunsuz hareketleri sert olmamak

⁴⁶⁶ BOA, A. MKT. MHM. 389/4 (H. 1284 Rebiülahir 19/ M. 20 Ağustos 1867)

⁴⁶⁷ BOA, A. MKT.MHM. 188/74 (H. 1277 Muharrem 02/ M. 21 Temmuz 1860)

⁴⁶⁸ BOA, Y. MTV. 212/99 (H. 1318 Za. 22/ M. 13 Mart 1901)

⁴⁶⁹ Taşbaş, s. 143.

⁴⁷⁰ BOA. MVL 715/28 1282 C. 6/27 Ekim 1865.

şartıyla duruma hâkim bir yöntemle düzeltilmeye çalışılmıştır. Lakin bu yöntemle sonuç alınamaması durumunda, yakın bölgede bulunan Kars yedek taburu tarafından askeri güç ile geri getirileceği bildirilmiştir. Sözü edilen Çeçen muhacirlerinin anavatanlarına dönmesi haberi üzerine birkaç alaydan oluşan askerle tekrardan iskân edildikleri bölgelere yerleştirildikleri, bu yüzden yedek tabura gerek kalınmadığı Erzurum Başkomutanlığına bildirilmiştir.⁴⁷¹ 20 Ağustos 1867 tarihli bir belgede sadrazamlık yüksek makamına gönderilen bir yazıya göre, daha evvelden Sivas ve Kürdistan tarafında iskan olunan on-on beşer hanelik Çeçen muhacirlerin firarı sonrası geri iadelerine ve gelenlerin sevki için gerekli olan araba ve malzemelerin temini için ahaliye yardım istenmiştir. Bir süre sonra bu durum büyük bir yük haline gelmiş ve ahaliyi bıktırmıştır. Yapılan bu yardımlar hem hazineyi yük olmuş hem de toplu iskanları olumsuz etkilemiştir. Ana vatanına geri dönmek arzusuyla kaçıp Erzurum taraflarına geçen Çeçen muhacirlerinin firar sırasında geçtikleri yerlerdeki ahaliye verdikleri rahatsızlığın daha sonradan gelecek olan Çeçen muhacirlerinin de tekrarlanmaması adına göç yolu olarak Rusya'nın içinden doğruca Batum ve Poti iskelelerini kullanılmış ve Rumeli taraflarına veya farklı bölgelere ayrı ayrı yerleştirilmeleri istenmiştir. Ayrıca Sivas, Elazığ ve Diyarbakır'da bulunan Çeçen muhacirlerin kaçmalarına izin verilmemesi fakat yine de geri dönmek isteyenler olursa herhangi bir şikayete bakılmaksızın dördüncü ordu komutanlığının emrine göre hareket edileceği bildirilmiştir.⁴⁷² Bu belgeden anlaşılacağı üzere 1868 yılında gelmiş olan Çeçen muhacirlerinin Osmanlı-Rus anlaşmaları gereği ana vatanlarına geri dönmelerine izin verilmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca arşiv belgelerinde ana vatanlarına gitmek için Sivas'tan firar edenlerin yanı sıra farklı yerlerden ana vatanına gitmek için Sivas'a gelen Çeçen muhacirlerden de bahsedilmiştir. Örneğin, 11 Ekim 1860 tarihli bir belgede Kütahya'ya iskan edilen 160 hanelik nüfusun 130 tanesi ana vatanına gitmek için Sivas ve Erzurum'a gitmiştir.⁴⁷³ Bunun yanı sıra Osmanlı

⁴⁷¹ BOA, A. MKT. MHM. 338/24 (H. 1284 Rebiülahir 4/ M. 5 Ağustos 1867); Bolat, a.g.e, s. 40-41.

⁴⁷² BOA, A. MKT. MHM. 389/4 (H. 1284 Rabiülahir 19/ M. 20 Ağustos 1867); Bolat, a.g.e, s. 78.

⁴⁷³ "...Çeçen muhacirlerinden ve Hoca Mustafa ve Tatar Han ve Hüseyin ve Memiş Efendi takımlarından olub mukaddemce liecli't-iskân Kütahya sancağına sevk ve i'zam olunmuş olan yüz altmış hane nüfusundan yüz otuz hane bir olmuş kadimlerine avdet ve ric'at itmek efkârıyla Kütahya'dan hareket ve Sivas ve Erzurum tarikleriyle 'azimet itmiş bunlardan yedi tanesi dersi'adete gelmiş olduklarından merkumlar komisyon-ı celile haklarında hane inşası ve öküz ve tohum ve husul-ı iskânlarına fukaralarına nan-ı aziz itası misüllü erzak ve şayan buyrılan ihsanât celile-i cenâb-ı

Devleti'nin Sivas vilayetinde bulunan elverişli topraklara iskân edilmek isteyen Çeçen muhacirleri nüfus yoğunluğu sebebiyle farklı bölgelere yerleştirmek zorunda kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla kendi isteklerinin doğrultusunda oluşan bir iskân hareketi olamaması firar olaylarının meydana gelmesine sebep olmuştur.⁴⁷⁴ Örneğin, 13 Aralık 1865 tarihli bir belgede 5 Kasım 1864 yılında Şanlıurfa'da iskân olunmuş 40 nüfuslu bir Çeçen grubunun firar ederek Sivas'a gittiği belirtilmiştir.⁴⁷⁵

Muhacirlerin iskan edilmesinde yaşanan aksaklıklar ve sorunlar bazı muhacirleri yasa dışı işler yapmaya itmiştir. İskan edilemeyen ya da iskan edildikleri bölgelerde tutunamayan muhacirler, yaşamlarını devam ettirebilmek için hırsızlık ve eşkıyalık gibi yolları tercih etmişlerdir. Bunların yanı sıra devletin muhacirlere yönelik yaptığı yardımlara ve sağladığı olanaklara rağmen hırsızlık ve eşkıyalığı alışkanlık hâline getirenler de olmuştur. Muhacirlerden bazılarının hayvan, para ve eşya hırsızlığına karıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca devlet malına zarar verdikleri de olmuştur. Muhacirlerin karıştığı köy ve kervan baskınlarında yaralama ve ölümle sonuçlanan suçlar ortaya çıkabilmiştir. Söz konusu bu problemlerin çözümü için sürgün metodunun uygulanmasının ve hapis cezalarının verilmesinin yanı sıra problemlere hızlı müdahale edilmesi için idari yapıda değişikliğe gidildiği de görülmüştür.⁴⁷⁶ Bu tarz eşkıyalık ve hırsızlık faaliyetlerine katılan Çeçen muhacirlere birçok arşiv belgede rastlanılmak mümkündür. Örneğin; Aralık 1868 tarihli bir belgede Erzurum, Sivas, Trabzon Diyarbakır vilayetlerine iskan edilmiş Çeçen, Çerkes ve Nogay muhacirlerinden silahlı dolaşarak insan öldürüp, ahalinin eşyalarını gasb edenlerinin devlet tarafından cezalandırıldığından bahsedilmiştir. Ayrıca iskan edilemeyen fakir muhâcirlere ise sarı renkli fukara tezkiresi verilerek yolculuklarında kolaylık sağlanması hususlarında tedbirler alınmıştır.⁴⁷⁷ 13 Ekim 1891 tarihli bir

hilâfetpenahiye irad ve payan olunarak muhacirin-i merkumenin hüsn-i iknaiyeleriyle orada tevkîfleri esbâbının istihsâli yarınki posta ile gitmek üzere Sivas mutasarrıfı devletlü paşa tarafına..." A. MKT.NZD. 355/7 (25 Ra. 1277/11 Ekim 1860)

⁴⁷⁴ Trabzon ve Samsun İskelelerinden Sivas'a gelen muhacirlerin bahar geldiğinde iskân olunmak üzere Diyarbakır, Urfa ve Süleymaniye tarafına gönderecekleri, Bkz. BOA, A. MKT. UM. 542/32, (H. 1278 Şaban 20/ M. 20 Şubat 1862); Muhacirlerin boş, geniş, mahsuldar arazilerde iskânı için Urfa, Diyarbakır ve Süleymaniye taraflarına sevki, Bkz. BOA, A. MKT. UM. 527/99, (H. 1278 C. 23/ M. 26 Aralık 1861)

⁴⁷⁵ BOA, MVL. 715/118, (H. 1282 Recep. 24/ M. 13 Aralık 1865)

⁴⁷⁶ Asan, s. 53.

⁴⁷⁷ BOA, A. MKT. MHM. 428/78, (H. 1285 Şaban 18/ M. 4 Aralık 1868)

belgede ise Sivas vilayetine yerleşmiş olan Çeçen ve Çerkez eşkıyası tarafından Maden ve Boğazlayan yörelerinde hayvan ve eşyalara el koyulduğu belirtilmiştir. Çerkez ve Çeçen eşkıyaları gibi Ermenilerin de aynı tür faaliyetleri yapması dolayısıyla devlet tarafından tek çare olarak eşkıyaların bulunduğu bölgeye ilave süvari istihdam edilmiştir.⁴⁷⁸ 3 Nisan 1903 tarihli bir belgede ise meyan kökü getirilmek üzere Halep'ten gelen Musul devecilerinin, Sivas ve Muş tarafından Resülayn'e sevk edilmiş bazı eşyaların ve develerin Çeçen eşkıyaları tarafından gasp edildiği bunun üzerine yapılan takibat neticesinde bu eşkıyaların yakalanıp mallarının sahiplerine geri teslim edildiği belirtilmiştir.⁴⁷⁹ Farklı bir belgede ise Aziziyeli Çeçen Ali namında birinin başına topladığı kişilerle birlikte yaptıkları eşkıyalık faaliyetlerinden de bahsedilmiştir.⁴⁸⁰

Çeçen muhacirlerin eşkıyalık hırsızlık ve firar gibi faaliyetleri dışında aynı mahalde yaşadıkları bazı farklı muhacirlerle de sorun yaşadıkları arşiv belgelerinde mevcuttur. Örneğin; 22 Eylül 1903 yılına ait bir belgede Kangal kazasının Çitlikviran köyünde iskan edilmiş sakin Karapapak Kabilesinden Hafif Süvari Alayı Yüzbaşı Eyüp Ağa ile oğlunun Çeçenler tarafından öldürülmesi hadisesi üzerine olayın tahkiki için bahsedilen köye Kangal kazası kaymakamının gönderildiği ve Karapapaklar tarafından rehin tutulan kaymakamının kurtarılması için derhal bir hal çaresi bulunulması ve bu rehin olayında dahli bulunan Mihrali adındaki zatın ve oğullarının idareten Yemen'e gönderilmesi gerektiği Dahiliye Nazırı Celilesi'ne bildirilmiştir.⁴⁸¹ Çeçen muhacirlerin Rusya'ya gitmek için pasaport talebinde bulunmaları da devlet nezdinde sıkıntıların oluşmasına sebep olmuştur. 30 Mart 1865 tarihli bir belgede, Aziziye Sancağı dahilindeki Mesudiye kazasında iskân edilmiş olan Çeçen

⁴⁷⁸ BOA, DH. ŞRF. 159/9 (H. 1309 Ra. 09/ M. 13 Ekim 1891)

⁴⁷⁹ BOA, DH. ŞFR. 341/38 (H. 1321 M. 5/ M. 3 Nisan 1903)

⁴⁸⁰ BOA, DH. ŞFR. 572/98 (H. 1333 Şevval 2/ M. 13 Ağustos 1913)

⁴⁸¹ "... Kangal kazasının Çitlikviran köyünde sakin Karapapak Kabilesi ile Çeçenler arasındaki katil hadisesini tahkik için karye-i mezkureye giden ve Karapapaklar tarafından muhasaraya alınan Kangal kazası kaymakamının kurtarılması için gerekenin ifası..." BOA, DH. MKT. 767/22. (H. 1321 Cemaziyelahir 29/ M. 22 Eylül 1903); "...Karapapak kabilesinden Hafif Süvari Alayı yüzbaşı Eyüp Ağa ile mahdumunun Çeçenler tarafından katil ve mahall-i vakaya izam olunan kaza kaymakamının Papaklar tarafından tehdit ile saklandığı hanenin taht-ı muhasaya alındığı ve bunun Mihrali'nin tertibat-ı hainanesi bulunduğu ve merhumun oğullarıyla birlikte idareten Yemen'e gönderilmesi hakkında.." BOA, BEO. 2174/163025. (H. 1321 Cemaziyelahir 29/ M. 22 Eylül 1903); BOA, BEO. 2183/163654. (H. 1321 Recep 11/ M. 03 Kasım 1903)

kabilesinden Hacı Ali ve Vehbi adındaki kişilerin Rusya'ya gidip bazı işlerini halletmek için pasaport talebinde bulunduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine pasaport talepleri İrade-i Seniyye tarafından Sivas valiliğine bildirilmiştir. Muhacirler razı olunacağını sanarak gitmeye kalkışmış fakat Rusya'ya kabul edilmemişlerdir. Erzurum valiliği tarafından bu duruma çare bulanamamış ve bu iki muhacir geri döndürülmüştür. Rusya'nın pasaport konusunda bu denli ısrarcı olması üzerine darsaadetten yardım istenmiştir.⁴⁸²

4. Çeçen Muhacirlere Yapılan Yardımlar

Osmanlı Devleti, Rusların zulüm ve ağır baskıları sonucu vatanlarını terk etmek zorunda kalan Kafkas muhacirlere kucak açmış onları topraklarına kabul etmiştir. Muhacirler, Ruslarla uzun süre mücadele verdikten sonra her şeylerini geride bırakıp biçare durumda Osmanlı Devleti'ne göç etmek zorunda kalmışlardır. Zorlu göçün ardından Çeçenlerin hem fiziken hem ruhen hem de ekonomik olarak bitik bir şekilde iskân edildikleri bölgelerde hayata tutunabilmeleri için yardıma ihtiyaç duymaları sebebiyle Osmanlı Devleti kurduğu komisyonlar aracılığıyla Kafkas muhacirlerine yardım etmeye çalışmıştır. Hatta bu yardımlar daha göç yolundayken yapılmaya başlanmış, iskân yerlerine sevk edildikten sonra da devam etmiştir. Muhacir Komisyonu da farklı bölgelere iskân edilen bu muhacirlerin ihtiyaçlarını en ince ayrıntısına kadar belirleyerek hayatlarını devam ettirebilmeleri için gerekli tüm yardımların yapılmasını sağlamaya çalışmıştır.⁴⁸³ Anadolu'nun çeşitli bölgelerine iskan edilen Çeçen muhacirlerin gittikleri bölgelerde mağdur olmaması için orada bulunan devlet görevlileri ve ahali gerekli yardımları yapmıştır. Örneğin; 6 Nisan 1861 yılına ait bir bölgede Saruhan Sancağına iskan edilmek istenen 42 hanelik nüfus için önceden gerekli olan yiyecek ve güvenliklerinin sağlandığı, istedikleri yere iskân olunmaları konusunda kolaylık gösterildiği belirtilmiştir.⁴⁸⁴ Yapılan bu tür yardımlar aynı şekilde Sivas bölgesine iskan edilecek olan Çeçen muhacirleri için de yapılmıştır. Sivas'a iskan edecek muhacirler için yayınlanan bir talimatnameye göre, eski köylere iskân yapılırken harap binalar tamir edilmiş, yeni köyler kurulurken de muhacirlere

⁴⁸² BOA, HR. TH. 4/17, (M. 30 Mart 1865)

⁴⁸³ BOA, A. MKT. MHM. 311/78, (H. 1281 Rebiülahir 12/ M. 14 Eylül 1864)

⁴⁸⁴ Altın, s. 125.

bedava kereste verilmiş ve binaları yapılcaya kadar bunlar kasaba, köy ve kazalarda yerli ahali tarafından misafir edilmiş⁴⁸⁵ ve Uzunyayla'da 1861 yılında 666 hane muhacire iskân olununcaya kadar günlük yarımşar kıyye ekmek veya pahası yardımında bulunulması uygun görülerek icra edilmiştir. Sivas'a iskan edilen muhacirler için Mesudiye kazası kurulmuş, Uzunyayla'daki köyler bu kazaya bağlanmıştır. Mesudiye kazası daha sonra lağvedilerek 1861'de kurulan Aziziye (Pınarbaşı) kazasına nahiye olarak bağlanmıştır. Böylelikle Aziziye Kazası idari merkez haline getirilmiş ve muhacirlerin eğitim, ticaret ve ihtiyaçlarını karşılayacakları bir merkez olmuştur.⁴⁸⁶ Devlet, muhacirlerin iskânından sonraki süreçte kendi kendilerine yetebilecek düzeye gelebildikleri döneme kadar yardımda bulunmuştur. Bu sebeple muhacirlere yapılan yardımları da iskân sürecinin bir parçası olarak kabul etmek gerekmektedir.

Osmanlının kısıtlı olan bütçesi bazen bu büyük göçle gelen muhacirlere yetişememiştir. Bu sebeple devletin yetişemediği yerlerde o bölgelerde bulunan yerli halkın da yardımı büyük olmuş ve hiçbir yardım talebi geri çevrilmemiştir.⁴⁸⁷ Yerli ahalinin dışında başka bölgede bulunan varlıklı kişiler başta olmak üzere kimi memurlarda da bir kısım gayretler görülmüştür. Yapılan bu yardımların örnek teşkil etmesi amaçlanarak Ceride-i Havadis ile Takvim-i Vekayi gazetelerinde yayınlanmış ve yardım faaliyetlerinde bulunan kişiler bu gazetelerde açıklanmıştır.⁴⁸⁸ Örneğin, Ceride-i Havadis gazetesindeki bir haberde, Sivas vilayetinde 955.5 İstanbul kilesi⁴⁸⁹ zahire yardımında bulunulduğu açıklanmıştır.⁴⁹⁰ Ayrıca yerli ahali ve memurlar tarafından yapılan bu yardımlarla muhacirlere elinden geleni yaptıklarına dair incelenen bu belgeler 25 Mart 1865 yılında Sadaret aracılığıyla Rûsûmat (Gümrük) Eminliği 'ne, Maliye ve Maarif Nezareti'ne, Denizli Kaymakamlığı'na, Burdur

⁴⁸⁵ Adem Kara, "XIX. Yüzyılda Çorum'da Göçmenlerin Yerleştirilmesi Ve Yaşanan Sorunlar", *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/6 Spring 2013, s. 335.

⁴⁸⁶ Tolga Akay, *Kayseri'de Çerkeslerin İskanı*, Kayseri Ansiklopedisi, 2013, s. 353.

⁴⁸⁷ Öztürk, Toprak, s. 451.

⁴⁸⁸ Altın, s. 134.

⁴⁸⁹ Kile: Osmanlı Devleti'nde kullanılan en yaygın ölçü birimlerindendir. Çoğu kez gerçek boyutları ve ağırlığı nazarı itibaren alınmaksızın bütün mahalli hububat ölçüleri için kullanılmıştır. Bkz. Asan., s. 102.

⁴⁹⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 159.

Kaymakamlığı'na, Tırhala Kaymakamlığı'na ve Sivas Mutasarrıflığına bildirilmiştir.⁴⁹¹ Sivas Sancağına gönderilen yazıda, Sivas Sancağı kazalarında misafir olarak gelen, kalıcı iskân olunan ve bölgelerin içinden geçip giden muhacirlere yapılan odun ile tuz giderleri ve nakliye giderleri olan 2 yük 60.220 kuruş 32 paranın bağış olarak verilmesinin padişah tarafından kabul görüldüğü ifade edilmiştir.⁴⁹² Kafkas muhacirlerine iâşe ve nakil yardımı, konut edinme, tarımsal araç ve gereç yardımı, zirai arazi tahsisi, tohum, hayvan yardımı ve vergi muaflığı gibi yardımlar da yapılmıştır. Bütün bu bahsedilen yardımlar Sivas vilayetine iskân edilen Çeçen muhacirleri için de yapılmıştır. 5 Ağustos 1863 tarihli bir belgede Kars'ta bulunan Rus konsolosluğunun yazısında da Sivas vilayetinde iskân edilen Çeçen muhacirlere uygun yerlerin belirlendiği, kalmaları için ise hanelerin inşa edildiği, orada bulunan arazilerde ziraat yapabilmeleri için gerekli olan tarımsal araç ve gereçlerin tahsil edildiği, yiyecek ve hayvan verildiği ve devletin yanı sıra bölge halkının da çeşitli yardımlarda bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁹³ Bu yardımlar sadece Çeçenler için değil Çerkezler ve diğer Kafkas muhacirler için de aynı şekilde yapılmıştır. Bölgede yapılan bu yardımları üç ana başlık altında toplayabiliriz.

4.1. Nakil, İâşe ve Konut Yardımı

Kafkasya'dan Anadolu topraklarına göç etmiş olan Kafkas ve Çeçen muhacirleri ilk önce geçici farklı bölgelere iskân edilmiş⁴⁹⁴ daha sonra uygun şartlar oluştuğunda asıl iskan edilecekleri yerlere sevk edilmişlerdir.⁴⁹⁵ Osmanlı Devleti gelen muhacirlerin en azından hayatta kalmalarını sağlayacak miktarda binalar, maaş ve tayinat tedarikine büyük önem vermiştir. Bu şahısların alacakları maaşlar, tayinat, nerelerde yerleşecekleri tahrirle, ilgili mahallerin yönetimlerine mümkün olduğunca süratle bildirilmiştir.⁴⁹⁶ İskân sırasında daha yoldayken muhacirlere yapılan yardımların mühim kısımlarını iâşe ve yevmiyeler meydana getirmiştir. Muhacirlerin

⁴⁹¹ Altın, s. 134.

⁴⁹² BOA, A.MKT.MHM.351/91 (H. 1282 Za. 08/ M. 25 Mart 1866)

⁴⁹³ BOA, A. MKT. MHM. 272/18 (H. 1280 S. 19/ M. 5 Ağustos 1863)

⁴⁹⁴ Öztürk, Toprak, s. 452.

⁴⁹⁵ Selma Yel, Ahmet Gündüz, "XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası'nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860–1865)", *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s. 976

⁴⁹⁶ Sedat Kanat, *Osmanlı Devleti'ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2011, s. 35.

sevk ve iskânı sırasında devlet tarafından yevmiyeleri ve tayinatları karşılanmıştır.⁴⁹⁷ Ayrıca yolculukları sırasında kullanmış oldukları arabaların ücretleri bulundukları veya geçtikleri kazaların ahalisi tarafından ödenmiştir. Ahalinin yapmış olduğu bu yardımlar Ceride-i Havadis, Takvim-i Vekayi ve Tercüman-ı Ahval gazetelerinde yayınlanmıştır.⁴⁹⁸ Örneğin; 26 Kasım 1861 tarihli bir belgede ilk önce Aydın Sancağına oradan da Sivas'a sevk edilen 240 nüfuslu Çeçen muhacirlerin sevkı sırasında Konya ahalisinin nakil ücreti olarak vermiş oldukları 48.000 kuruşun Ceride-i Havadis, Takvim-i Vekayi ve Tercüman-i Ahval gibi gazetelerde yayınlandığı görülmektedir.⁴⁹⁹ Osmanlı Devleti, muhacirleri yerleştirdiği yerlerde kaldıkları süre boyunca iâşe giderlerinin yerli ahali tarafından karşılanması için çalışmış, ahalinin yetişemediği durumlarda ihtiyaçlarının muhtar veya köy meclisi aracılığıyla devlete ait olan arazilerden belirli bir süreliğine karşılamaya çalışmıştır.⁵⁰⁰

Osmanlı Devleti muhacirlere arazi tahsis edinceye kadar ihtiyaçlarını günlük olacak şekilde karşılamamanın zor olduğunu görünce muhacirlere nakdî yardım yapmayı daha uygun görmüştür. Yapılan bu yardımlar muhacirlere verilen arazilerden mahsul alana kadar devam etmiştir.⁵⁰¹ Nakil ve iâşe yardımı kadar Çeçen muhacirleri için barınma meselesi de önemli olmuştur. Osmanlı Devleti, muhacirleri yerleştirdiği Uzunyayla bölgesinde kış mevsiminin sert geçtiğini bildiğinden bu yörede bulunan muhacirler için yaptırılan hanelerin bitirilip bitirilmediğine dair gerekli tedbirlerin alınması için yazışmalar yapmıştır. Bunun üzerine kış aylarının yaklaştığı yörelerdeki hanelerin kapı ve pencerelerinin takılmadığı beyan edilerek, bu hanelerin bitirilememesi durumunda muhacirlerin Sivas'ın diğer kazalarına gideceği ve sonuç olarak Afşar aşiretinin Uzunyayla yöresinde yaptıkları zararlı çalışmalara devam edeceği yönünde ilgili yerler ikaz edilmiştir. Yapılan ikazlar neticesinde hanelerin tamamlandığı anlaşılmaktadır.⁵⁰² Muhacirler için yapılan bu tür nakit, iâşe ve konut yardımı için devlet ve yerli ahali birlikte çalışmıştır. Devletin yetişemediği durumlarda

⁴⁹⁷ Abaz, s. 53.

⁴⁹⁸ Yel, Gündüz, s. 976.

⁴⁹⁹ BOA, A. MKT. UM. 52/4 (H. 1278 Cemaziyelevvel 1278/ M. 26 Kasım 1861)

⁵⁰⁰ Öztürk, Toprak, s. 452.

⁵⁰¹ Abaz, s. 49.

⁵⁰² Karataş, 19. Yüzyılda Anadolu'da Çerkes Göçmenleri, s. 104.

muhacirlerin konut ihtiyacını ahali karşılamış ya da bağışlanmış⁵⁰³ 4 hane Deliklitaş kazası ahali tarafından, 36 hane Yıldızeli ahali tarafından yapılmış ve Çerkez ve Çeçen muhacirlere bağışlanmıştır. Aynı şekilde Emlak Kazası ahalesinin inşa ettiği otuz hane, bir camii ve okulun masrafları ahalice karşılanmıştır.⁵⁰⁴

Osmanlı Devleti, muhacirlere ev yaptığı dönemlerde farklı uygulamaları da devreye sokmuştur. Örneğin, 1856-1859 yılları arasında muhacirlere ev yaptırılması hususundaki masrafları bizzat devlet kendisi karşılamıştır. 1860- 1861 yılları arasında muhacirlerin evlerini inşa etmeleri hususunda gereksinimlerinin kendileri tarafından karşılanması gerektiğini benimsemiştir. 1861 yılının ortalarından itibaren ise az miktarda olsa bile en azından kulübe şeklinde bir evin giderini devlet kendisi karşılamıştır. Devletin içinde bulunduğu siyasi durum, muhacirlerin sayısının her yıl gittikçe artması ve hazine gelirinin azalması gibi hususların tesiriyle böyle bir değişim meydana gelmiştir.⁵⁰⁵ Devlet genelde muhacirlere konut yapımında hayırsever halktan veya valililerden gelecek olan yardımlara bırakmış, bu kimselerin yetişemediği durumlarda ise maliye nezaretinden yardım istediği de olmuştur.⁵⁰⁶ Anadolu'da muhacirlerin iskan edildiği bölgede yapılan konut inşa yardımları, Sivas vilayetine bağlı Aziziye Sancağında da yapılmıştır.⁵⁰⁷ Bu bölgede bulunan arazilerin hem verimli hem sulak hem de geniş olması konut inşası için uygun görülmüş ve 1861 yılında 600 kadar konut inşasına gerek duyulmuştur.⁵⁰⁸ Ayrıca konut inşasında gecikmelerin meydana geldiği zamanlarda acil çözümler üretilmiştir. Örneğin, Pınarbaşı bölgesindeki Aziziye kazasında gecikmeden dolayı yapılamayan konutlar, Afşar aşiretine ait olan 700 kadar konutun sahiplerinin rızası takdirinde vergi borçlarına karşılık olarak muhacirlere verilmesiyle çözülmüştür.⁵⁰⁹ 23 Şubat 1862 tarihli bir belgede Kabartay kabilesiyle Hatukay, Altıkesek ve Çeçen kabilelerinden Uzunyayla'nın bazı mahallerinde bulunan 1039 hâne için geçen sene 209 hâne

⁵⁰³ Nakil, iâşe ve konut yardımı konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Saydam, *Kırım ve Kafkas*, s. 164.

⁵⁰⁴ Selçuk, s. 11.

⁵⁰⁵ Saydam, *Kırım ve Kafkas*, s. 164.

⁵⁰⁶ Öztürk, Toprak, s. 453.

⁵⁰⁷ Erdoğan, s. 112.

⁵⁰⁸ BOA, A. MKT. UM. 491/43 (H. 1278 S. 7/ M. 17 Ağustos 1861)

⁵⁰⁹ BOA, A. MKT. UM. 500/53, (1278 Ra. 16/ M. 21 Ekim 1861); Erdoğan, a.g.m, s. 112

yapılmış fakat bilinmeyen sebeplerden dolayı yerleştirilememiştir. Bu durum sonucunda İskân-ı Muhâcirîn Komisyonu memurunun, bahsi geçen muhacirlerin Uzunyayla'da yerleştirilmesi hususunda yürütmüş olduğu hazırlık çalışmalarını içeren ve Sadaret'e sunulmuş Kasım 1278 tarihli lâyiha⁵¹⁰ yerleştirilemeyen muhacirler Aziziye ve Mesudiye kazalarındaki Afşar aşiretinin terk ettiği hânelere iskan edilmiştir.⁵¹¹ 12 Aralık 1865 tarihli bir belgede, Siirt'e iskân edilmesine rağmen gittikleri yeri beğenmeyen Çeçen muhacirler farklı bölgelere dağılmışlardır. Mevcut kış şartlarının yaşanması sebebiyle 500 hanelik Çeçen muhacirleri iskân edilen yerlere gönderilmek yerine Erzurum'dan Sivas vilayetine sevk edilmiştir. Buradan da Hafık kazasında inşa olunmuş hanelere münferiden yerleştirilmiş ve işlemiş olan yevmiyeler Erzurum vilayeti valiliğine bildirilerek verilmiştir.⁵¹²

4.2. Arazi ve Zirai Yardımlar

Osmanlı Devleti'ne göç etmiş olan muhacirler genellikle hayvancılık ve çiftçilikle uğraştıklarından iskân edilirken ziraat yapabilecekleri arazilere iskân edilmişlerdir. Aile başına ne kadar arazi verildiği konusunda pek fazla net bilgiler mevcut olmasa da genel olarak verilecek arazinin yeri, 3 Mayıs 1856 tarihli talimata göre, nehir veya denize yakın olan yerlerdeki verimli ve bereketli olan araziler olarak tanımlanmıştır.⁵¹³ Muhacirlere verilen araziler çoğunlukla miri araziler olmuştur. Gelen muhacirler için miri arazilerin yeterli olmadığı zamanlarda vakıf arazilere, meralara, askeri alanlara ve ormanlara yerleştirilmişlerdir. Göçlerin başladığı ilk

⁵¹⁰ "...Sâye-i me' âlivâye-i hazret-i pâdişâhîde işbu icraât havâli-i merkûmede geştüü güzâr ve ibâdullahâ rahne ve hasâr etmekte olan Tâcirlü ve Delikanlu aşiretlerinin dahi pây-ı hasar ve ziyanlarını oralardan kat' etmiş olmasıyla beraber bu asâyişin devamını istihsâl eylemek lâzımeden olduğundan mezkûr Uzunyayla ve havâlisinin kapı ve kilidi makâmında bulunan ve Elbistan kazasında Tâcirlü yaylağı denilen mahalle yerleştirilmek için üçyüzseksen kadar muhâcir hâneleri zikr olunan Elbistan'a gönderilmiş ve Sivas ve Amasya ve Bozok taraflarına vürûd eden muhâcirlerden daha beş altıyüz hanenin mahall-i mezbûra gönderilmesi takviyyeti mücib olacandan avdet-i câkerânemde bunun dahi icâbı..." BOA. İ.MVL. Belge no: 20949, (H. 1278 Şa'bân 23 / M. 23 Şubat 1862)

⁵¹¹ "...yine mezkûr Kabartay kabilesiyle Altıkese ve Hatukay ve Çeçen kabilelerinden Uzunyayla'nın Kayseriye kıt'asına müsâdif olan mahallerinde tevattuna tâlib bulunan bin otuz dokuz hane için geçen sene iki yüz dokuz hâne yapılabilmiş ise de her nasılsa yerleşmek müyesser olamamış olduğu halde bunlar dahi Cemâziye'l-evvel 78 tarihiyle takdîm kılınan lâyiha'da arz ve beyân olduğu vechile Afşarlar'ın terk eylediği hânelerle mezkûr hânelere yerleştirilerek ve Aziziye ve Mesudiye..." BOA. İ.MVL. Belge no: 20949, (H. 1278 Şa'bân 23 / M. 23 Şubat 1862); Bkz. Fethi Güngör, "Çerkeslerin Uzunyayla'da İskânı -Kaynar Mahallesi Örneği", *Yeni Türkiye*, s. 738.

⁵¹² BOA, MVL. 715/112 (H. 1282 Recep 23/ M. 12 Aralık 1865)

⁵¹³ Arazi ve zirai yardımlar konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 169.

dönemlerde muhacirlerin sayısının az olmasından dolayı iskân edilmeleri kolaylıkla çözülmüştür. Fakat ileriki dönemlerde muhacir sayılarının fazlaşması üzerine boş arazilerin bulunması meselesinde büyük sıkıntılar yaşanmıştır.⁵¹⁴ Örneğin, 12 Ağustos 1867 tarihli bir belgede Sivas vilayetinde boş arazilerin kalmaması üzerine Sivas'a iskân edilmek istenen Çeçen muhacirlerin Mamüretülaziz ve Diyarbekir'e bağlı olan Resülayn adlı mahale sevk edilmesi için gereğinin yapılması emredilmiştir.⁵¹⁵ Osmanlı Devleti'nde çiftçiye kredi sağlamak hususunda ilk defa 1864 yılında Mithat Paşa zamanında Memleket Sandıkları kurulmuştur. Bunlar 1867 yılında Menâfî-i Umûmîyye Sandıkları şeklinde değiştirilmiştir. Bölgeye gelen muhâcirlere de buradan kredi desteği sağlanmıştır. Fakat ilerleyen yıllarda bu sandık amacından sapmış ve nüfuzlu kişilerin kullandığı bir kuruma dönüşmüştür. Böylece 1888 yılında günümüzde de aktif olarak rol alan Zirâat Bankası kurulmuştur. Muhâcirlere yapılan zirâi yardımlar elbette ki sadece kredi sağlamak şeklinde olmamıştır. Toplam değeri 1000 kuruşu geçmemek koşuluyla çiftçi ailelerinin her birisine bir çift öküz, saban ve araba verilmesi de uygulamalar arasında yer almıştır.⁵¹⁶ Osmanlı Devleti muhacirleri yerleştirirken yaptığı harcamaları hafifletmek için bir an önce tarımla birlikte üretim yapmaya başlanmasını istemiştir. Çünkü iskân politikası gereği muhacirlere verilen arazilerdeki ürünlerin mahsul olarak geri alana kadar günlük yardımları süreceği söylenmiştir.⁵¹⁷ Bu sebeple muhacirlerin bir an önce tarıma başlayabilmeleri için yerel idareler vasıtasıyla dağıtılmak üzere gereken buğday, arpa, tohum ve zirai araç-gereç yardımı yapılmıştır. Örneğin, 1865 yılında Siirt tarafından gelen 500 hanelik Çeçen muhacirlerine tarım yapabilmesi için hem devlet hem de o bölgede yaşayan halk yardım etmiş, gerekli olan hayvan, zirai aletler ve tohum verilmiştir. Bu tohumlardan hasıl olan ürünler ise zayıflayan hazine-i celilenin yükünü azaltmak için geri alınmıştır.⁵¹⁸ 1856 yılından itibaren muhacirlere ne kadar ne çeşit tohum ve zirai araç-gereç yardımı yapılacağına dair kararlar o bölgede bulunan yöneticilerin iradelerine bırakılmıştır. 1856 tarihli talimatta bu tohumların borç olarak verildiği belirtilmiştir.

⁵¹⁴ Abaz, s. 50.

⁵¹⁵ BOA, A. MKT.MHM. 388/53, (H. 1284 Rebiülahir 11/ M. 12 Ağustos 1867); BOA, MVL. 1047/75, (H. 1284 Cemaziyelevvel 9/ M. 8 Eylül 1867)

⁵¹⁶ Kanat, s. 43.

⁵¹⁷ Öztürk, Toprak, s. 453-454.

⁵¹⁸ BOA, MVL. 715/112 (H. 1282 Recep 23/ M. 12 Aralık 1865)

Fakat ilerleyen yıllarda bu konuyla ilgili bir uygulama görülmemiştir. Aynı talimatta bu yardımlarla birlikte muhacirlere öküz ve araba da verildiği belirtilmiştir.⁵¹⁹ Sivas vilayetinde bulunan Aziziye kazasındaki her haneye tarım için bir çift öküz yardımı yapılmıştır.⁵²⁰ 5 Ağustos 1863 yılına ait bir belgede Sivas bölgesinde bulunan müsait mahallere iskan edilen Çeçen muhacirleri için haneler inşa edilmiş; tayinat, ziraat yapımları için zahire ve öküz tahsis edilmiş; ahali tarafından da iane ve gübre verilmiştir. Fakat belli bir süre sonra bölgede bulunan Zeytun ve Afşar ahalisiyle yaşanan olumsuz durumlar Çeçen muhacirlerin Sivas'tan ayrılmasına sebep olmuştur.⁵²¹ 17 Eylül 1865 tarihli bir belgede ise Sivas vilayetine iskân edilen 500 hanelik Çeçen muhacirlere her haneye yerli ahali tarafından İstanbul kilesi tohumluk yardım yapıldığı, hasat vaktine kadar öküz ve zirai araç-gereçlerin verildiği belirtilmiştir.⁵²²

İlerleyen yıllarda Çeçen muhacirler için yapılan yardımlar hususunda ara ara sorunlar da meydana gelmiştir. Örneğin, 22 Eylül 1888 tarihli bir belgede Kafkasya muhacirlerinden olan 39 haneden oluşan 250 nüfusluk Çeçen kabilesinin Sivas'a tabi Çiftlikviranı ve Kızılhane isimli mahallerde iskân edildiği ve bulundukları yerde tarım yapabilmeleri için arazi verildiği belirtilmiştir. Fakat tarım yapabilmeleri için gerekli olan ziraat alet ve edevatlarına verilmediği gibi tayinatlarının da kesilerek biçtikleri otlardan da öşür vergisinin talep edildiğine dair Sultan'a şikâyetle bunulduğu görülmektedir.⁵²³ 6 Mayıs 1888 tarihli bir belgede ise önceki sene Aziziye kazasına iskân edilmiş olan Çeçen muhacirlerine tarım yapabilmeleri için tohumluk zahire ve

⁵¹⁹ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 169.

⁵²⁰ Erdoğan, s. 112.

⁵²¹ "...Sivas dâhilinde münasib mahaller verilerek ikametlerine mahsus taraf-ı saltanat-ı seniyyeden haneler inşa olunduğu misüllü idarelerine tayinat ve ziraatlerine zehair ve öküz verildiği gibi millet tarafından dahi başkaca iane ve gübre olunarak istihdamları hasıl olunduğu hâlde merkurmların cibilliyeti iktizası durmayarak devlet-i aliyyenin [...] olan Avşar ve Zeytun ahalisini urarak haylüce adam katl ve telef eylediklerinden bu tarafa doğru..." BOA, A. MKT. MHM. 272/18 (H. 1280 S. 19/ M. 5 Ağustos 1863)

⁵²² BOA, A. MKT. MHM. 341/94, (H. 1282 Rebiülahir 25/ M. 17 Eylül 1865); Ayrıca yine aynı belgede, Çeçenlere yapılan bütün yardımların, Sivas vilayetine iskân edilmiş Çerkez muhacirlerine de yapıldığı belirtilmiştir.

⁵²³ BOA, DH. MKT. 1545/82 (H. 1306 M. 16/ M. 22 Eylül 1888)

çiftlik hayvanı verilmesi gerektiği Sivas vilayetine bildirilmiştir. Bunun üzerine devlet tarafından Çeçen muhacirlerine tohumluk zahire ve çiftlik hayvanı tahsis edilmiştir.⁵²⁴

4.3. Vergi ve Askerlik İçin Yapılan Muafiyetler

Sivas Vilayetine iskân edilen Çeçen ve birçok Kafkas muhacirine yapılan konut, nakil, iaşe, tohum ve zirai araç-gereç gibi yardımların dışında, muhacirler vergi ve askerlik gibi devlete karşı olan mükellefiyetlerden muaf tutulmuşlardır. 1856 yılından sonra gelen muhacirlerin sayısının az olmasından dolayı bu tarz muafiyetlerin on sene gibi uzun vadeli olmasına neden olmuştur. Bu vergilerden muaf olan muhacirlere muafiyetin başlangıcını ve bitişini gösteren bir de belge verilmiştir. Muhacirlere tanınan bu muafiyet 1860 yılından itibaren artan göç sayısı ve devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan dolayı muafiyet meselesinde nasıl bir uygulamaya gidileceği konusunda kararsız kalınmış ve bundan sonra gelecek olan muhacirlere muafiyet meselesi hakkında bir şey söylenmemiştir. Bu konuda kesin olarak 1864 yılında aşar ve vergi meselesine açıklık getirilmiştir. Buna göre muhacirlerden ağnam ve öşür vergisinin alınması kararlaştırılmıştır.⁵²⁵ Lakin daha sonraki yıllarda Rusya'dan doğruca Sivas vilayetine iskân edilmiş 21 hanelik Çeçen muhacirlerinin iskân olunacakları yerin henüz hazır olmaması sebebiyle Sivas'ın farklı bir bölgesinde yerleştirilmiştir. Muhacirler bu süre zarfında kendilerinden vergi ve aşar alınması hususunda arzuhalde bulunmuşlardır. Bunun üzerine Muhacir Komisyonu tarafından iskân edilen Çeçen ve diğer Kafkas muhacirlerinden on sene müddetle vergiden ve hicretlerinden üç seneye kadar aşardan muaf tutulmuştur. Daha sonra on seneye kadar uzatılmış ve o sene bitiminde yerleştirilen bu muhacirlerden Aşar-ı Şer'iyye talimatıyla aşar ve ağnam gibi vergiler usulüne göre Daire-i Seniyye tarafından alınmıştır.⁵²⁶ Bir başka kaynakta ise Uzunyayla'da bulunan muhacirlerin kendilerini geçindirecek duruma gelmelerine değin aşar muafiyeti temin edildiği belirtilmiştir.⁵²⁷ Askerlikten muafiyetin kısaltılıp kısaltılmadığı hakkında bilgi

⁵²⁴ BOA, DH. MKT. 1506/63 (H. 1305 Şaban 24/ 6 Mayıs 1888)

⁵²⁵ Berber, 19. Yüzyılda Kafkasya'dan Anadolu'ya, s. 30.; Yardım ve muafiyetler konusunda daha detaylı bilgi için bkz. Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 153–184

⁵²⁶ BOA, DH. MKT. 22/34 (H. 1311 Rebiülahir 27/ M. 7 Kasım 1893)

⁵²⁷ Akay, s. 353.

bulunamamakla birlikte bunun süresinin de azaltılmış olması muhtemeldir.⁵²⁸ Lakin farklı bir kaynakta ise 1856 yılında çıkarılan bir iradede muhacirlerin Osmanlı Devleti'ne gelmesinden itibaren askerlikten 25 sene süreyle muaf tutulduğu söylenmiştir.⁵²⁹ İlgili bir başka belgede ise Rusya tarafından gelen Çeçen muhacirlerin hicretlerinden itibaren 6 sene süreyle askerlikten muaf tutulduğu belirtilmiştir.⁵³⁰ Osmanlı Devleti, 1860 yılı itibariyle Çeçen muhacirlerini asker ve kolluk kuvveti olarak vazifelendirmiştir.⁵³¹ Örneğin, 6 Mart 1867 tarihli bir belgede Sivas vilayetine iskan edilmiş Çeçen kabilesi reisi olan Musa Bey mirlivalık rütbesi ile askerlik mesleğine alınmıştır. Musa Bey bu rütbe ile dördüncü orduya dahil olarak Meclis-i Askeriye'ye devam etmiştir.⁵³² Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde Çerkez ve Çeçen muhacirler asker ve kolluk kuvveti olarak vazifelendirilmişlerdir. 1879 yılında Jandarma Kanunu'nun düzenlenmesine bağlı olarak 1904 yılında takribi 250 Çerkes, jandarma ve subay olarak Bitlis'te kayıt yaptırmışlardır. Yine Zor sancağında yaşanan asayiş olayları sebebiyle Çeçen muhacirlerden 200 kişi geçici olarak seyyare taburuna alınmıştır. Arap eşkıyaların faaliyetlerinden dolayı bozulan asayişin sağlamak için 50 kadar Çeçen atlısının geçici olarak istihdamı edilmesi adına çalışmalara da başlandığı bilinmektedir.⁵³³

5. Sivas Vilayetinde Bulunan Çeçen Köyleri

Kafkasya'dan göç etmiş olan muhacirlerin şehirlerden çok köylere ve taşralara iskân edilmeleri zorunlu kılınmıştır. Sadece Saray'la bağlantısı olan soylu aileler ve ticaret, zanaat, erbabının ve sarrafların (çoğunlukla Dağıstanlılar) şehirde iskânına izin verilmiştir.⁵³⁴ İskân-ı Muhacirin Talimatnamesine göre, muhacirlerin ayrı köy kurması pek mümkün olmadığından, şehirlere yerleştirilenlerin dışındaki muhacirler, her köyün büyüklüğüne ve imkanlarına göre bir köye iki-dört hane düşecek şekilde mevcut

⁵²⁸ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, s. 153–184

⁵²⁹ Tepekaya, s. 477.

⁵³⁰ BOA, DH. MKT. 22/34 (H. 1311 Rebiülahir 27/ M. 7 Kasım 1893)mh

⁵³¹ Asan, Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı, s. 53.

⁵³² BOA, İ. MMS. 34/1398 (H. 1283 Şevval 29/ M. 6 Mart 1867)

⁵³³ Taşbaş, s.150.

⁵³⁴ Murat Topçu, “Anadolu’da Kafkas Göçmenlerinin Etnik Yapısı, Yerleşimi ve Nüfusu”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalihoğlu), İstanbul, 2013, s. 420.

köylere dağıtılmış, bunun yeterli olmaması halinde çevredeki boş ve mevkuf arazilerin elverişli yerlerine yerleştirilmiştir. Yeni bir köy kurulması gerektiğinde, mutlaka sulu, ormana yakın ve mümkün ölçüde yüksek ve arızalı tepeler tercih edilmesi gerektiği ve bunun dışında kalan orman sahaları ile kurak bölgelerde iskân yapılmaması gerektiği belirtilmiştir. İskan edilmiş yerlerde evler kış mevsimine girmeden inşa edilmiş ve inşaat ile kereste taşımacılığında, muhacirlerden ve yerli halktan yararlanılarak inşaat maliyeti düşürülmüştür.⁵³⁵ Muhacir köyleri kurulurken her çeşit ihtiyaç düşünülerek planlama yapılmıştır. Bu planlamanın yapılması hususu muhacir komisyonlarına bırakılmıştır. Köy planlarına göre ortada meydan; meydanda cami ve okul çevresinde konut ahır ve eklentileri olacak şekilde kurulmuştur. Arşiv kaynaklarındaki birçok belgede konutların yapımı ile alakalı bilgiler mevcuttur.⁵³⁶ Köy kurulması aşamasında, çoğunlukla aynı yerden grup olarak gelen muhacirlerin birlikte bir yerleşme oluşturacak şekilde iskân edildiği, gelen diğer farklı grupların birbirine karıştırılmadığı görülmüştür. Köylerin kurulduğu bu dönemde yerleşme büyüklüğünde bir standartlaşma yerine 4–5 hanelik çok küçük yerleşmelerden 100–150 hanelik büyük köylere doğru uzanan çok farklı büyüklükte yerleşmeler kurulmuştur.⁵³⁷

Osmanlı Devleti köylere yerleştirilen muhacirlerin arazilerini satın şehirlere göç etmesini engellemek için daha önce tanınmış olan miri arazi satamama süresini 10 yıldan 20 yıla çıkarmıştır. Türkiye’de çoğu Çerkez olmak üzere Kafkasyalı nüfusu Orta Anadolu’da ve Türkiye’nin batısında yoğunlaşmıştır. Türkiye’de bugün adları bilinen 850 civarında Kafkasyalı yerleşimi vardır. Bu yerleşimlerin içinde Çeçen köylerinin sayısı 25 civarındadır. Adana’da 2, Göksun’da 3, Çanakkale-Biga’da 2, Muş’ta 5-6, Mardin’de 2-3, Yozgat’ta 1-2 ve Sivas’ta 10-11 köy bulunmaktadır.⁵³⁸ Sivas’ta bulunan Çeçen köylerinin adları şunlardır; Alaçayır, Bozkurt, Kazancık, Canabdal, Yukarıhüyük, Baltalar, Aşağı Borandere⁵³⁹ İlyashacı ve Kızıldon

⁵³⁵ Zeynep Eres, Nur Akın, “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, Mart 2010, s. 85.

⁵³⁶ Abaz, s. 50.

⁵³⁷ Eres, Akın, s. 85.

⁵³⁸ Topçu, s. 420-421

⁵³⁹ Yel, Güngüz, s. 972.

(Demirköprü)'dur.⁵⁴⁰ Baltalar ve İlyashacı dışında bulunan köyleri şu şekilde sıralayabiliriz.

5.1. Kızıldon (Demirköprü) Köyü

Sivas ilinin Şarkışla ilçesine bağlı küçük bir Çeçen yerleşimi olan köyün ne zaman kurulduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Çevresinde bulunan kızıl toprakların renginden dolayı köyün ilk adı Kızıltan ya da Kızıldan denilmiş ve daha sonra da Kızıldon adını alarak değişikliğe uğramıştır. Günümüzdeki adı ise Demirköprü olarak bilinmektedir. Konum olarak Sivas iline 81 km, Şarkışla ilçesine ise 33 km uzaklıktadır. Tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan bu köy karasal iklime sahip bir yerdir. Çeçen taybelerinden olan Şirdi, Peşkoy, Neşgoy, Ehişbatoy ve Tsontoroy bu köye yerleşmişlerdir. Çeçen kültürünün yaşatılmaya devam edildiği köyün insanları çevre köylerdeki insanlar tarafından dürüst ve güvenilir karakterleriyle bilinmiş ve saygıyla karşılanmıştır. Günümüzde ilişkileri de bu şekilde devam etmektedir. Kızıldon Köyü, 1990'lı yıllara kadar yaklaşık olarak 40 haneyken günümüzde 20 haneye kadar düşmüştür.⁵⁴¹ Köy nüfusunun son yıllarda azaldığını aşağıdaki tabloda da görmek mümkündür.

Tablo 6: 1965-2019 yılları arası Kızıldon (Demirköprü) Köyü Nüfus Dağılımı⁵⁴²

YIL	TOPLAM NÜFUSU	ERKEK NÜFUSU	KADIN NÜFUSU
2019	39	23	16
2018	32	18	14
2011	32	18	14
1990	106	55	51
1965	164	90	74

5.2. Kazancık Köyü

Sivas ilinin Şarkışla ilçesine bağlı olan Kazancık köyü, 1864-1865 yılları arasında Kafkasya'dan Osmanlı Devleti'ne göç eden Çeçen muhacirleri tarafından

⁵⁴⁰ Kocacık, Eser, s. 192.

⁵⁴¹ Erol Yıldır, "Sivas'ın Çeçen Köyleri", *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:2, Bölüm: 2, 2017, s. 31.

⁵⁴² <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> (10.01.2021)

kurulmuştur. Köyün kurulduğu ilk yıllarda hane adedi yedi iken zamanla diğer Çeçen muhacirlerin de gelip yerleşmesiyle 60 ila 80 hane arasında değişen nüfusa yükselmiştir. Çeçenler bu köye ilk geldikleri yıllarda iki ya da üç yıla kadar bir süreyle köyün güney batısında bulunan Maruf dere ile Körseli derelerin kıyılarında bulunan oyuk kayalıkların altında kendilerine sığınak yaparak barınmışlardır. Kazancık Köyü ahalisi son derece çalışkan, birbirlerine karşı saygılı ve tamamen örf adet ve kültürlerine bağlı bir şekilde hayatlarını idame ettirmişlerdir. Köyün kuruluşundan itibaren 1967 yılına dek aralarında kavga ve anlaşmazlıklarda ise tamamen kendi kültürlerine ve teamüllerine uygun olarak resmiyete intikal ettirmeden kavgalı olanları barıştırarak kendi aralarındaki asayiş sağlamışlardır. Genellikle akraba bağlarına sıkı sıkıya bağlı olduklarından köyde (kardeş torunları Sıçı, kardeş torunları Mehçi) gibi adlandırılarak idame ettirilmiştir.⁵⁴³

Kazancık köyündeki geleneksel bağlılıklar diğer Çeçen köylerinde de sürdürülmektedir. Kazancık Köyü'nde yaşayan ailelerin belli başlı taybleri; Ekkiy, Benoy, Nihloy, Çimhoy ve Tsonturay'dır. 1950'li yıllardan sonra köylerden şehirlere doğru yapılan göçlerden diğer köyler gibi Kazancık Köyü de etkilenmiş ve köyde yaşayan ahalinin hane sayısı 15'in altına düşmüştür. Arazilerin pek de verimli olmayan köyün arazisinin şimdiki durumda kimseye de yeter durumu bulunmamaktadır. Köydeki arazilerin verimli olmaması ve ekilebilir toprağın da çok az olmasından dolayı köyden göç edenlerin geneli Sivas'a yerleşmişlerdir. Nadiren de olsa Ankara, İstanbul ve Şarkışla gibi başka yerlere yerleşen Çeçen muhacirleri de vardır. Köyden göç eden kişiler yine de köylerine ve geleneklerine bağlı kalmayı sürdürmüş ve köyden de ayrı kalmamaya gayret göstermişlerdir. Kazancık Köyü muhtarlığına bağlı olan ve Çeçenlerden oluşan Alışlı ve Zeyni isimde iki adet mezra bulunmaktadır.⁵⁴⁴ Zeyni ve Alışlı adıyla bilinen bu mezralarda oturanlar da Kaza Kazancık köyünden sonradan bu yerlere göç etmişlerdir. Köyde her evde telefon su mevcut olmakla beraber köyde yaşayanlar genelde tarımla uğraşmaktadırlar. Kısmen

⁵⁴³ <http://www.cerkesya.org/icerik/cerkes-koyleri/item/933-kazancik-koyu-sivas-sarkisla> (10.01.2021)

⁵⁴⁴ Yıldır, a.g.d, s. 32.

de hayvancılıkla uğraşan kesimde mevcuttur.⁵⁴⁵ Kazancık Köyü'ndeki nüfusun yıllara bağlı meydana gelen düşüşü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 7: 1965-2019 yılları arası Kazancık Köyü Nüfus Dağılımı⁵⁴⁶

YIL	TOPLAM NÜFUSU	ERKEK NÜFUSU	KADIN NÜFUSU
2019	48	33	15
2018	61	44	17
2011	62	33	29
1990	143	74	69
1965	393	191	202

5.3. Bozkurt Köyü

Sivas'ın Şarkışla ilçesinin Karakışla Beldesine bağlı bir Çeçen köyüdür. Konum olarak Sivas'a 107 km, Şarkışla'ya ise 18 km uzaklığa sahiptir. Köyün kuruluş tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte köyde bulunan mezar taşlarına göre en eski tarihin 1872 yılı olduğu görülmüştür. İlk mezar taşının bu tarihlerde olması köyün bu zamanlara yakın bir tarihte kurulma ihtimalinin yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca bölgeye yerleşen diğer Çeçen köyleri de dikkate alındığında Çeçen ailelerinin 1864 Rus sürgünü yıllarından itibaren Bozkurt Köyü'ne iskân edildikleri anlaşılmaktadır. Bozkurt Köyü'nün daha önceki ismi Kaldırak olarak bilinmektedir.

Çeçen aileleri bu köye gelmeden önce Akkaşoğulları olarak bilinen güçlü ve varlıklı bir aile yaşamış ve husumetli oldukları Karakurtlar lakabıyla bilinen ailenin zulümlerinden kurtulmak için Osmanlı Devleti'ne muhacir olarak gelen gözü pek cesur savaşçılar olarak bildikleri Çeçen muhacirlerini yaşadıkları bölgeye yerleştirmişlerdir. Gerçekten de yerleştirdikleri Çeçen ailelerinden sonra Karakurtların Akkaşoğulları üzerindeki baskısının azalmaya başladığı görülmüştür. Zamanla gelen Çeçen nüfusunun atmasıyla birlikte Akkaşoğulları bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Bölge tamamen Çeçenlere ait olunca kendilerine yakışır bir isim seçip köyün ismini Bozkurt olarak değiştirmişlerdir. Bozkurt Köyü'nde yaklaşık olarak 30 hane bulunmaktadır. Fakat bu hane sayısı, tatil dönemlerinde dışarıdan gelen kişilerle

⁵⁴⁵ <http://www.cerkesya.org/icerik/cerkes-koyleri/item/933-kazancik-koyu-sivas-sarkisla> (25.05.2021)

⁵⁴⁶ <https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> (10.01.2021)

birlikte 60 haneye yükselmektedir. Köyde daimî olarak yaşayan nüfus sayısı 130 kişidir.⁵⁴⁷ Bozkurt Köyü'nün son yıllardaki nüfus sayısı şu şekildedir.

Tablo 8: 2007-2019 yılları arası Bozkurt Köyü Nüfus Dağılımı⁵⁴⁸

YIL	TOPLAM NÜFUSU	ERKEK NÜFUSU	KADIN NÜFUSU
2019	76	41	35
2017	75	38	37
2011	93	49	44
2008	127	63	64
2007	108	55	53

5.4. Yukarıhüyük Köyü

Sivas'ın Kangal ilçesine bağlı olan Yukarıhüyük köyü, 1864 yılında gerçekleşen Kafkas sürgünü ile Osmanlı Devleti'ne gelen muhacirlerin kurduğu bir Çeçen köyüdür. Nüfus olarak Çerkezlerin yoğunlukta olduğu Uzunyayla yöresi yakınında bulunan köy, “Çeçenhüyük” ya da “Sıçanhüyük” olarak da bilinmektedir. Yukarıhüyük Köyü ismini köyün ortasında bulunan höyükten almıştır.⁵⁴⁹ Konum olarak Sivas iline 115 km, Kangal ilçesine 50 km uzaklıktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği (rakım) 1750 m olan köy, karasal iklime sahiptir. Köyün ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Hayvancılık yok denecek kadar azalmış, tarımsal neo-liberal uygulamalar sebebiyle çekiciliğini kaybetmiştir. Köyde belli başlı pek az kişi çiftçilikle uğraşmaktadır.⁵⁵⁰ Çeçen yerleşimlerinde geleneksel halk meclisi olan Mehk-khel çok yakın tarihlere kadar varlığını sürdürmüştür. Mehk-khel'inson çalışmaları Yukarıhüyük Köyü'nde 1970 li yıllara kadar devam etmiştir. Buna göre; köyde bulunan dükkan ya da bakkal sahipleri toptancıdan aldıkları ürünleri (ki bunlar genellikle Yukarıhüyük'te yetişmeyen meyve türü ürünler olurdu) rafa dizmeden önce, malın irsaliye ve faturasını heyete gösterir, heyet ise ürünle ilgili makul olan fiyatlandırmayı yapmış ve her iki tarafında zararına olmayan bir satış fiyatı

⁵⁴⁷ Yıldır, s. 33.

⁵⁴⁸ <https://www.nufusune.com/29459-sivas-sarkisla-bozkurt-koy-nufusu> (10.01.2021)

⁵⁴⁹ Yıldır, s. 34.

⁵⁵⁰ <https://www.koylerim.com/kangal-yukarihuyuk-koyu-300575h.htm> (10.01.2021)

belirlenmiştir. Böylece mal sahibi belirlenen fiyatlarla ürününü satışa sunmuştur.⁵⁵¹ Buna benzer kültürel yönlerini bu zamana kadar korumaya çalışan bu insanlar, büyük şehirlere özellikle İstanbul'a yaptıkları göç ile köy nüfusunun düşüşüne sebep olmuştur. Yukarıhüyük Köyü'ndeki nüfusun yıllara bağlı meydana gelen düşüşü aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 9: 2011-2019 yılları arası Yukarıhüyük Köyü Nüfus Dağılımı⁵⁵²

YIL	TOPLAM NÜFUSU	ERKEK NÜFUSU	KADIN NÜFUSU
2019	94	49	45
2017	106	57	49
2016	113	65	48
2013	112	62	50
2011	119	62	57

5.5. Canabdal Köyü

Canabdal Köyü Sivas ilinin Şarkışla ilçesine bağlı bir Çeçen köyüdür. Konum olarak Sivas'a 125 km uzaklıktadır. Köy, meşhur çam ormanlarıyla çevrili bir alanda yer almaktadır. İsmi şu an köy merkezinde mezarı olduğu bilinen evliyadan aldığı bilgisi kuvvetlidir. Yerleşimin eski bir tarihe dayalı olduğu o bölgede bulunan Ermenilere ait kilise kalıntıları ve çeşitli dinlere ait olduğu düşünülen mezarlardan anlaşılmaktadır. Çeçenya bölgesinden köye gelen ilk kişinin Çeçenistan'a bağlı olan Valerik Köyü'nden gelen Ekki taybından Med oğlu Yandırhan yüzbaşı olmuş daha sonra oğulları olan Yahya Bey ve Göğ Hasan köye yerleşmiştir. Aynı zamanda yakını olan İshak Bey'de daha sonraki yıllarda diğerleri gibi köye yerleşmiştir. Günümüzde de aynı aileden gelen Ergüven, Özenoğlu, Erkmen, Özden ve Arı aileleri hayatlarını sürdürmektedir. Ayrıca Canabdal Köyü mezarına ait olan Gündül Köyü'nde de yakın akrabalarından olan Özışın ve Demir aileleri hayatlarını idame ettirmektedirler.⁵⁵³ Canabdal Köyü'nün son yıllardaki nüfus sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁵⁵¹ Erol Yıldır, “ Bir Zamanlar Çeçen Köylerinde”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:3, 2018, s. 63.

⁵⁵² <https://www.nufusune.com/29274-sivas-kangal-yukarihuyuk-koy-nufusu> (10.01.2021)

⁵⁵³ Yıldır, s. 35.

Tablo 10: 2007-2019 yılları arası Canabdal Köyü Nüfus Dağılımı⁵⁵⁴

YIL	TOPLAM NÜFUSU	ERKEK NÜFUSU	KADIN NÜFUSU
2019	49	26	23
2017	26	14	12
2011	42	22	20
2008	52	28	24
2007	35	18	17

5.6. Alaçayır Köyü

Alaçayır Köyü, Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı olan bir Çeçen köyüdür. Konumu olarak Sivas'a 123 km, Şarkışla ilçesine ise 28 km uzaklıktadır. Köyden şehire yaşanan göç sebebiyle günümüzde bu köyde sadece birkaç Çeçen aile hayatını sürdürmektedir.⁵⁵⁵ Alaçayır Köyü'nün son yıllardaki nüfus sayısı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11: 2007-2019 yılları arası Alaçayır Köyü Nüfus Dağılımı⁵⁵⁶

YIL	TOPLAM NÜFUSU	ERKEK NÜFUSU	KADIN NÜFUSU
2019	41	18	23
2017	34	16	18
2011	37	18	19
2008	46	23	23
2007	31	18	13

⁵⁵⁴ <https://www.nufusune.com/29464-sivas-sarkisla-canabdal-koy-nufusu> (10.01.2021)

⁵⁵⁵ Yıldır, s. 35.

⁵⁵⁶ <https://www.nufusune.com/29479-sivas-sarkisla-alacayir-koy-nufusu> (10.010.2021)

SONUÇ

İnsanoğlunun varoluşuyla beraber ortaya çıkan göç kavramı tarihsel süreç boyunca meydana getirdiği etkilere göre hicret, sürgün, soykırım, muhaceret gibi farklı tanımlarla ifade edilmiştir. Kafkasya bölgesinden Anadolu topraklarına doğru gerçekleşen bu kitlesel göç olayı genel olarak muhaceret olarak adlandırılmakta fakat incelendiği zaman muhaceret tanımından daha farklı bir boyutta olduğu anlaşılmaktadır. Kafkasya bölgesindeki mutlak hakimiyete sahip olmak isteyen Rusya, bölgede yaşayan insanların büyük bir kısmına uygulamış olduğu asimilasyon ve baskı politikasıyla kendisine tabi olmayan Kafkas kavimlerini göçe zorlamış ya da katletmiştir. Bu sebeple bu kavramı bazı tarihçiler sürgün bazıları; ise soykırım olarak tanımlamıştır.

Tarih boyunca birçok devletin ilgisini çeken Kafkas bölgesi, sahip olduğu jeopolitik konumundan dolayı birçok devletin saldırılarına maruz kalmıştır. Rusya, büyük rüyası olan sıcak denizlere inme hayalini gerçekleştirebilmek için Kafkasya bölgesine hâkimiyet kurmayı istemiştir. 1774 yılında yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması ve koşullarıyla Karadeniz bölgesindeki Osmanlı hakimiyetinin ortadan kalkması, Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki hakimiyetini arttırmıştır. 1783 yılında Kırım'ın işgal edilmesiyle birlikte hukuki olarak Kafkasya'ya sahip olan Rusya, fiilen de ele geçirmek için her türlü zorbalığa ve insani duygulardan uzak politikalara başvurmuştur. Kafkasya halkı, içinde bulundukları bu vahim durumdan kurtulmak için bir an önce bir şeyler yapmaya karar vermiştir. Güçsüz olmalarına ve yardım alamamalarına rağmen, Ruslara karşı birleşmeye ve direnişe mecbur kalmışlardır. Kafkasyalıların başlattığı bu direniş hareketi Kafkas Savaşı'nın başlamasına sebep olmuştur. Kafkas Savaşı'yla birlikte gösterilen azim ve kararlı mücadele daha sonra direnişin en büyük hareketi olan müridizmin temelini atmıştır. Kafkasya halkının girdiği bu mücadele Şeyh Mansur, İmam Gazi Muhammed, İmam Hamza, İmam Şamil gibi büyük imamların önderliğinde Ruslara karşı büyük bir direnişe dönüşmüştür. Bu direniş esnasında yaşanan Kırım Savaşı'nın Rusya'nın lehine dönmesi ve İmam Şamil'in Ruslara teslim oluşundan zorlu süreçle birlikte sayıları milyonlara ulaşan Kafkasyalı yaşadıkları bölgeden Osmanlı toprakları başta olmak üzere az da olsa Asya

ve Avrupa bölgelerine göç etmek zorunda kalmıştır. O dönemde Osmanlı Devleti hem siyasi hem ekonomik olarak sıkıntılar yaşamasına rağmen muhacirlere karşı ılımlı davranmış ve her daim kapılarını açık tutmuştur.

1853-1856 yıllarından sonra başlayan göçler, 1864'te 600.000'den fazla Çerkez, Çeçen ve diğer Müslüman muhacirlerin göç etmesiyle kitlesel göçe dönüşmüştür. Çeçen muhacirleri ise daha çok 1863-1864 ve 1865-1877 dönemleri arasında Anadolu topraklarına göç etmiştir. Kafkasya'dan gelen Çeçen muhacirlerin bir kısmı deniz yolunu diğer bir kısmı ise kara yolunu tercih etmiştir. Deniz yoluyla gelmiş olan muhacirlerin Trabzon, Samsun, Sinop, İnebolu vb. liman şehirlerine ulaşmış olduğuna dair bilgiler Osmanlı arşiv belgelerinde de yer almaktadır. Anadolu topraklarına ulaşmış olan muhacirler kayıt altına alınarak geçici muhacir kamplarına gönderilmiş ve yapılan çalışmalar sonucu Çeçen muhacirleri belirlenen kalıcı iskân yerlerine sevk edilmiştir. Bu iskân sırasında kimi muhacirler yerleştirdikleri bölgelere beğenmeyip başka bölgelere gitmek istemiş, kimi muhacirler ise akrabalarının yanında idame edilmek istemiştir. Hatta bir kesim Çeçen muhacirleri de iskân edildikleri yerlerde umduğunu bulamayıp firar ederek anavatanlarına geri dönmek istemişlerdir.

Osmanlı Devleti Anadolu'ya gelen muhacirlerin sayısının çoğalmasından dolayı sebebiyle daha disiplinli ve daha dikkatli bir şekilde takibini sağlamak adına muhacirin komisyonları kurmuş ve talimatnameler yayınlamıştır. Muhacirleri yerleştirirken iki amaç üzerinde durulmuştur. Birincisi, muhacirlerin zarar görmeden rahat bir hayat yaşamasını sağlamak, ikincisi ise; muhacirleri devletin bütçesine daimî yük vaziyetinden çıkararak devlet ekonomisinin canlanmasına ve rahatlamasına katkıda bulunmalarını sağlamak olmuştur. Gelen Çeçen muhacirlerini iskân ederken genel iskân çerçevesi politikası çerçevesinde nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelere bazı dengeler gözetilerek yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Genel olarak bakıldığında zaman Anadolu'ya dağınık bir şekilde iskân edilen Çeçenler, bazı yerlerin soğuk olmasından dolayı farklı yerlere sevk edilmelerini gerektirmiş ya da bazı yerlerin sıcak olması birçok hastalığı da beraberinde getirmiştir. Özellikle sıtma hastalığından birçok Çeçen hayatını kaybetmiştir. Bu sebeplerden

dolayı daha önce yaşadıkları yerlere benzeyen, soydaşlarına yakın, coğrafi ve iklim koşullarının uygun yerleri yurt edinmek istemişlerdir. Bu koşulları yerine getiren birçok yere göç eden Çeçen muhacirleri, Sivas Vilayetinin istedikleri koşulları sağlamasından dolayı bu bölgeye iskân etmeyi tercih etmiştir. Konum itibariyle Sivas, Kafkas muhacirlerinin önemli iskân bölgelerinden biri olmuştur. Sivas, Çeçen muhacirlerinin gerek transit geçiş gerek misafir gerekse iskân edildiği önemli vilayetler arasında yer almıştır. Bu bölge Çeçen muhacirleri için hem su kenarlarına yakın ve ormanlık alanların olması hem de anavatanlarına benzer coğrafi ve iklimsel özellikleri itibariyle ideal bir yerleşim sahası olmuş ve her dönemde tercih edilmiştir. Çeçen muhacirleri bölgelere yerleştirilirken pek çok sorunla karşılaştığı zamanlar olmuştur. Arşiv belgelerinde bu konuyla alakalı birçok belge de mevcuttur. Bu sorunların başında arazi kıtlığının oluşması ve bölgenin yerlisi olan aşiretlerin çıkardıkları sıkıntılar yer almıştır. Bu sorunlarla başa çıkamayan muhacirler genellikle başka yerlere iskân edilmek için icazet istemiş ya da firar etmişlerdir. Bazı durumlarda da Çeçen muhacirlerin çıkardıkları sorunlar baş göstermiş ve devlet çoğu zamanlar zor durumda kalmıştır.

Osmanlı Devleti, sıkıntılı bir süreç yaşamasına rağmen farklı bölgelerdeki muhacirlere yaptığı gibi Sivas bölgesine iskân edilmiş Çeçen muhacirlerinin de her türlü problemi ile ilgilenmiş, yaşadıkları sorunlar için çözüm üretmeye çalışmıştır. Muhacir Komisyonu aracılığıyla yapılan yardımlar daha öç yolundayken başlayıp iskân yerlerine sevk edikten sonra da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin yetişemediği durumlarda ahalinin de pek çok yardımda bulunduğu dönemin birçok gazetesinde ve arşiv belgelerinde rastlamak mümkündür. Çeçen muhacirlerinin nakil ve iâşe masrafları karşılanmış ve iskân edildikleri yerlerde konut edinme, tarımsal araç ve gereç yardımı, zirai arazi tahsisi, tohum, hayvan yardımı ve vergi muaflığı gibi yardımlar yapılmıştır. Hatta arşivde yer alan ilgili belgelerden bir tanesinde Rus konsolosluğun yazdığı bir yazıda Osmanlı Devleti'nin iskân edilen Çeçen muhacirlerine Çeçen muhacirlere uygun yerlerin kalmaları için hanelerin inşa edildiği, orada bulunan arazilerde ziraat yapabilmeleri için gerekli olan tarımsal araç ve gereçlerin tahsil edildiğini, yiyecek ve hayvan verildiği ve devletin yanı sıra bölge halkının da çeşitli yardımlarda bulunulduğu belirtilmiştir.

Çeçen muhacirleri genellikle merkez ve etrafında yer alan kaza ile köylerde iskân edilmiştir. Çeçenlerin Sivas'ın hangi bölgelerine iskân edildiği hakkındaki bilgilere genel anlamıyla arşiv belgelerinden ulaşılmıştır. İlgili belgelerden alınan bilgilerle, Çeçenlerin genellikle Aziziye, Uzunyayla, Mesudiye gibi kazalara iskân edildiği görülmektedir. Uzunyayla ve Aziziye gibi kazalarda Çeçenlerin haricinde Çerkes kabileleri, Dağıstanlılar, Nogaylar ve Karaçaylılar gibi Kafkas muhacirleri de iskan edilmiştir. Çeçenler başta olmak üzere diğer Kafkas muhacirlerin büyük bir bölümü ya bu bölgelerden ayrılmış ya da Çerkes kabileleri içerisinde erimişlerdir. Bu yüzden Sivas bölgesinde bulunan Çeçenlerle ilgili bilgilere çok rastalanılmamaktır. Fakat merkez ve kazalarda yer kalmaması durumunda gelen diğer Çeçen muhacirlerin köylere yerleştirildiği bilinmektedir. Yapılan araştırmalara göre Sivas bölgesinde toplam 9 Çeçen köyü tespit edilmiştir. İskân edildikleri köylerde hayatlarını idame eden Çeçen aileleri günümüze kadar örf, adet ve kültürlerini yaşamaya ve korumaya devam etmiştir. Genel olarak bakıldığında çoğu köy nüfusunda azalmaların yaşandığı saptanmıştır. Bunun en büyük sebebinin, yaşanan ekonomik sıkıntılar neticesinde insanların büyük şehirlere, özellikle İstanbul'a yaptıkları göç olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Kaynakları

- A.MKT. MHM 201/42 (H. 1277 Cemaziyelevvel 19/ M. 3 Aralık 1860)
- A.MKT. NZD. 327/23 (H. 1277 Ra. 28/14 Ekim 1860)
- A. MKT. NZD. 355/19 (H. 1277 Za. 27/ M. 6 Haziran 1861)
- A. MKT.NZD. 355/7 (H. 25 Ra. 1277/ M. 11 Ekim 1860)
- A.MKT. NZD. Dos. No: 323 Gö. No: 12 (H. 1277 S. 12/ M. 30 Ağustos 1860)
- BCA, Nafia Vekaleti/230.0.0.0, 149/57/6 (28 Aralık 1928)
- BOA, A. MKT. NZD. 381/55 (H. 1278 Cemaziyelevvel 25/ M. 28 Kasım 1861)
- BOA, A. MKT. NZD. 345/36 (H. 1277 Şaban 24/ M. 7 Mart 1861)
- BOA. A. MKT. NZD. 308/ 4 (1276 Şaban 17/ 10 Mart 1860)
- BOA, A. MKT. NZD. 345/49 (H. 1277 Şaban 25/ M. 8 Mart 1861)
- BOA, A. MKT. NZD. 322/67 (H. 1277 S. 8/ M. 20 Ağustos 1860)
- BOA. A.MKT. NZD. 327/23 (H. 1277 Ra. 28/ M. 14 Ekim 1860.
- BOA, A. MKT. NZD. 347/63 (H. 1277 Ramazan 21/ M. 2 Nisan 1861)
- BOA, A.MKT. NZD. 394/89 (H. 1278 Recep 24 / M. 25 Ocak 1862)
- BOA, A. MKT. NZD. 355/19 (H. 1277 Za. 27/ M. 6 Haziran 1861)
- BOA. A.MKT. NZD. 370/62 (H. 1278 R. 3/ M. 8 Ekim 1861.)
- BOA, A. MKT. MHM. 222/9 (H. 1277 Za. 30/ M. 9 Haziran 1861)
- BOA, A. MKT. MHM. 209/64 (H. 1277 Ş. 8/ M. 19 Şubat 1861)
- BOA, A. MKT. MHM. 341/94 (H. 1282 Rebiülahir 25/ M. 17 Eylül 1865)
- BOA, A.MKT. MHM. 272/19 (H. 1280 S. 19/ M. 5 Ağustos 1863)
- BOA, A. MKT. MHM. 193/46 (H. 1277 S. 11/ M. 29 Ağustos 1860)
- BOA, A. MKT. MHM. 332/72 (H. 1281 Zilhicce 4/ M. 30 Nisan 1865)
- BOA, A. MKT. MHM. 351/91 (H. 1282 Za. 08/ M. 25 Mart 1866)
- BOA, A. MKT. MHM. 338/24 (H. 1284 Rebiülahir 4/ M. 5 Ağustos 1687)

BOA, A. MKT.MHM. 388/53 (H. 1284 Rebiülahir 11/ M. 12 Ağustos 1867)

BOA. A. MKT. MHM 209/ 54 (H. 1277 Şaban 8/ M. 19 Şubat 1861)

BOA, A. MKT. MHM. 272/18 (H. 1280 S. 19/ M. 5 Ağustos 1863)

BOA, A. MKT. MHM. 311/78 (H. 1281 Rebiülahir 12/ M. 14 Eylül 1864)

BOA, A MKT. MHM. 210/55 (H. 1277 Şaban 15/ M. 26 Şubat 1861)

BOA, A. MKT. MHM. 240/7 (H. 1279 Ra. 16/ M. 11 Eylül 1862)

BOA. A. MKT. MHM. 510/35 (H. 1318 Recep 4/ M. 28 Ekim 1900)

BOA, A. MKT. MHM. 337/72 (H. 1282 S. 19/ M. 14 Temmuz 1865)

BOA, A. MKT. MHM. 336/22 (H. 1282 S. 4/ M. 29 Haziran 1865)

BOA, A. MKT. MHM. 334/56 (H. 1282 M. 16/ M. 11 Haziran 1865)

BOA, A. MKT. MHM. 201/42 (H. 1277 Cemaziyelevvel 18/ M. 2 Aralık 1860)

BOA, A. MKT. MHM. 226/69 (H. 1278 M. 12/ M. 20 Temmuz 1861)

BOA, A. MKT. MHM. 206/60 (H. 1277 Recep 8/ M. 20 Ocak 1861)

BOA, A. MKT.MHM. 188/74 (H. 1277 Muharrem 02/ M. 21 Temmuz 1860)

BOA, A. MKT. MHM. 428/78, (H. 1285 Şaban 18/ M. 4 Aralık 1868)

BOA, A. MKT. MHM. 518/1 (H. 1320 Safer 6/M. 15 Mayıs 1902)

BOA, A. MKT. MHM. 389/4 (H. 1284 Rabiülahir 19/ M. 20 Ağustos 1867)

BOA. A. MKT.UM. 565/58 (H. 1278 Za. 16/ M. 15 Mayıs 1862)

BOA, A. MKT. UM. 510/9 (H. 1278 R. 21/ M. 26 Ekim 1861)

BOA, A. MKT.UM. 500/86 (H. 1278 Ra. 17/ M. 22 Eylül 1861)

BOA, A. MKT. UM. 527/99 (H. 1278 C.23/ M. 26 Aralık 1861)

BOA, A. MKT. UM. 491/43 (H. 1278 S. 7/ M. 14 Ağustos 1861)

BOA, A. MKT. UM. 441/39 (H. 27. Cemaziyelevvel 1277/ M. 11 Aralık 1860)

BOA, A. MKT. UM. 483/67 (H. 1278 M. 5/ M. 13 Temmuz 1861)

BOA, A. MKT. UM. 491/43 (H. 1278 S. 7/ M. 17 Ağustos 1861)

BOA, A. MKT. UM.500/53 (1278 Ra. 16/ M. 21 Ekim 1861)

BOA, A. MKT. UM. 483/1 (H. 1278 M. 01/ M. 9 Temmuz 1861)

BOA, A. MKT. UM. 456/40 (H. 1277 Şaban 10/ M. 21 Şubat 1861)

BOA, A. MKT. UM. 481/17 (H. 25 Zilhicce 1277/M. 4 Temmuz 1861)

BOA, A. MKT. UM. 468/83 (H. 1277 Şevval 19/ M. 30 Nisan 1861)

BOA, A MKT. UM. 542/32 (H. 1278 Şaban 20/ M. 20 Şubat 1862)

BOA, A. MKT. UM. 522/18 (H.1278 Cemaziyelevvel 29/ M. 2 Aralık 1861)

BOA, A. MKT. UM. 444/80 (H 1277 C. 01/ M. 15 Aralık 1860)

BOA, A. MKT. UM. 52/4 (H. 1278 Cemaziyelevvel 1278/ M. 26 Kasım 1861)

BOA, BEO. 2174/163025. (H. 1321 Cemaziyelahir 29/ M. 22 Eylül 1903)

BOA, BEO. 2183/163654. (H. 1321 Recep 11/ M. 03 Kasım 1903)

BOA, DH. MKT. 1461/34 (21 S. 1305/8 Kasım 1887)

BOA, DH. MKT. 1371/43 (H. 12 M. 1304/M. 11 Ekim 1886)

BOA, DH. MKT. 1545/82 (H. 1306 M. 16/ M. 22 Eylül 1888)

BOA, DH. MKT. 1460/62 (16 S. 1305/3 Kasım 1887)

BOA, DH. MKT. 1389/121 (1304 Rebiülahir 9 / 5 Ocak 1887)

BOA, DH. MKT. 1506/63 (H. 1305 Şaban 24/ 6 Mayıs 1888)

BOA, DH. MKT. 1547/67 (H. 1306 M. 20/ M. 26 Eylül 1888)

BOA, DH. MKT. 1371/43 (H. 1304 M. 01/ M. 11 Ekim 1886)

BOA, DH. MKT. 22/34 (H. 1311 Rebiülahir 27/ M. 7 Kasım 1893)

BOA. DH.MKT. 2664/53 1326 Şevval 24/19 Kasım 1908.

BOA, DH. MKT. 1403/7 (H. 1304 C. 10/ M. 6 Mart 1887)

BOA, DH. MKT. 767/22. (H. 1321 Cemaziyelahir 29/ M. 22 Eylül 1903)

BOA, DH. ŞRF. 159/9 (H. 1309 Ra. 09/ M. 13 Ekim 1891)

BOA, DH. ŞRF. 271/84 (H. 1317 Ramazan 26/ M. 28 Ocak 1900)

BOA, DH. ŞFR. 341/38 (H. 1321 M. 5/ M. 3 Nisan 1903)

BOA, DH. ŞFR. 572/98 (H. 1333 Şevval 2/ M. 13 Ağustos 1913)

BOA, HR. TH. 4/17 (M. 30 Mart 1865)

BOA, İ. DH. 549/38199 (H. 1282 Zilhicce 29/ M. 15 Mayıs 1866)

BOA, İ. DH. 1389/1319. B/7 (H. 1319 Recep 15/ M. 28 Ekim 1901)

BOA, İ.HR. (İrade Hariciye) 173/9438 (H. 1276 C. 9 / M. 3 Ocak 1860).

BOA. İ. MMS. 30/1264 (H. 1281 Zilhicce 4/ M. 30 Nisan 1865)

BOA, İ. MMS. 34/1398 (H. 1283 Şevval 29/ M. 6 Mart 1867)

BOA. İ.MVL. Belge no: 20949, (H. 1278 Şa'bân 23 / M. 23 Şubat 1862)

BOA, MVL. 713/46 (H. 1282 Rebiülahir 23/ M. 15 Eylül 1865)

BOA, MVL. 711/115 (H. 1282 Ra. 17/ M. 10 Ağustos 1865)

BOA, MVL. 715/118 (H. B. 24/ M. 13 Aralık 1865)

BOA, MVL. 1047/75 (H. 1284 Cemaziyelevvel 9/ M. 8 Eylül 1867)

BOA, MVL. 715/112 (H. 1282 Recep 23/ M. 12 Aralık 1865)

BOA, MVL. 504/132 (H. 1283 Cemaziyelevvel 25/ M. 5 Ekim 1866)

BOA, MVL. 615/70 (1278 H. S. 28/ M. 22 Eylül 1861)

BOA, MVL. 1053/28 (H. 1284 Cemaziyelevvel 02/ M. 1 Eylül 1867)

BOA, MVL. 1047/75 (H. 1284 Cemaziyelevvel 9/ M. 8 Eylül 1867)

BOA. MVL 715/28 1282 C. 6/27 Ekim 1865.

BOA, ŞD. 1465/33 (H. 1310 Cemaziyelahir 9/ M. 29 Aralık 1892)

BOA, Y. MTV. 212/99 (H. 1318 Za. 22/ M. 13 Mart 1901)

BOA, Y.PRK. ASK 75/30 (H. 1319 C. 14/ M. 28 Eylül 1901)

2. Makale ve Kitaplar

- ABAZ, Selami; *19. Yüzyılda Kafkaslardan Anadolu'ya Göçler (Çorum İli Örneği)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 2.
- ACAR, Kezban; “Kırım Savaşı (1853-56) Döneminde Propaganda: Rus Popüler Kültüründe Savaş ve Düşman İmgesi”, *Bilig Dergisi*, Sayı: 88, Ocak 2019, s. 114-115.
- AÇIK, Tuncay; *Kafkaslar'dan Anadolu'ya Karaçay-malkarlılar ve Göçleri (1853-1910)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 2016, s. 78.
- AĞANOĞLU, H. Yıldırım; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makûs Talihi Göç*, İstanbul 2001, s.182.
- AKAY Tolga; *Kayseri'de Çerkeslerin İskanı*, Kayseri Ansiklopedisi, 2013, s. 353.
- AKBEY, Mehmet; *Dağıstan Ulemasının Osmanlı Devleti'ne Göçü ve İskânı (1850-1917)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa, 2016, s. 19.
- AKKAYAN, Taylan; *Göç ve Değişme*, İstanbul 1979, s. 21.
- AKBULUT, Gülpınar; “Sivas Şehri'nin Tarihi Coğrafyası”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 35, Sayı: 2, Aralık 2009, s. 212-213.
- AKINHAY, Osman; *İstisnalar Kaideyi Bozmaz*, Çeçenistan: Yok Sayılan Ülke, İstanbul, 2002, s. 18.
- AKYÜZ, Jülide; “Göç Yollarında; Kafkaslardan Anadolu'ya Göç Hareketleri ”, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 46, 2008, s. 37
- ALLEN, W.E.D.; *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara,1966, s.104.
- ALPASLAN, Erhan; “Çeçenler”, Kahramanmaraş Ansiklopedisi, C.2, 2018, s.434

- ALTIN, Hakan; XIX. Yüzyıl Batı Anadolu Bölgesine Kafkas Göçleri, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli, 2019, s. 1.
- ALTIN, Hakan; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’ne Yapılan Çerkes Göçleri (Çerkes Sürgünü)”, *Belgi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 4, Ocak 2017, s. 580-591.
- ANADOL, Cemal; Çağımızın Gerçek Kahramanları Çeçenler, İstanbul, 1995, s. 16
- ARSLAN, Hüseyin; 16. yy. Osmanlı Toplumunda Yönetim, Nüfus, İskân ve Sürgün, İstanbul, 2001, s. 363-364
- ASAN, Hakan; “Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.3, Ocak-Haziran 2016, s. 34-61, s.37-38.
- ASAN, Hakan; *Kırım ve Kafkasya’dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler (1876-1914): Elâzığ, Malatya, Mardin ve Diyarbakır Örneği*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kayseri, 2016, s. 1.
- ASLAN, Cahit; “Bir Soykırımın Adı 1864 Büyük Çerkes Sürgünü”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi*, Sayı: 1, 2006, s. 3
- Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 955, 1703.
- AYDEMİR (ÇUŞHA), İzzet; *Kafkasya Üzerine Beş Konferans, “Kafkasya’nın Eski Tarihi”*, İstanbul, 1978, s. 16
- AYDIN, Atilla; *Şeyh Şamil ve Müridizm Hareketi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 91.
- AYDIN, Doğu; *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s. 44.
- AYDIN, Mahir; “Barışı Olmayan Savaş: Kırım”, *Savaşın Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, 22-23 Mayıs Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul, 2007, s. 3.

- AYDIN, Mustafa; *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkasya*, İstanbul, 2005, s. 22.
- AYDIN, Nurhan-ERGÜN, Elif; “Kafkasya Gazavatı ve Şeyh Şamil”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 12, Kars 2019, s. 96.
- BABAZADE, Semiha; *Müridizm ve Kafkasya Mücadelesindeki Rolü*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2019, s. 76-77.
- BADDELEY, J. F.; *Ruslar’ın Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul, s.25.
- BARDAKÇI, M. Necmettin; "Kuzey Kafkasya'nın Bağımsızlık Mücadelesinde Tasavvuf ve Tarikatların Rolü", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:2, Yıl:1996, s. 322-341.
- BERBER, Ferhat; “Kırımlı ve Kafkasyalı Muhacirlerin Manisa Kazasında İskânı (1860-1876)”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 3, Aralık 2013, s. 177.
- BERBER, Ferhat; “19. Yüzyılda Kafkasya’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler”, *Karadeniz Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 31, Güz 2011, s. 20.
- BİCE, Hayati; *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler*, Ankara, 1995, s. 45.
- Bİ, Mahmut; “XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri”, *Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, s.1313.
- BİLGE, Sadık Müfit Bilge; *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829*, İstanbul 2015, s.603.
- BOLAT, Ali; *Osmanlı Belgelerinde Çeçen Göçü*, İstanbul, 2015, s. 91.
- BUDAK, Muhammet Cihad-ERMAĞAN İsmail; “Tarihten Günümüze Çeçenistan-Rusya İlişkileri: Putin ve Kadirovlar Dönemi”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 119, Sayı: 235, Temmuz-Ağustos 2018, s. 188.
- BUDAK, Mustafa; *Hacı Murad*, İstanbul, 1996, s.490-491.
- BUDAK, Mustafa; *Rusya’nın Kafkasya’da Yayılma Siyaseti*, Genel Türk Tarihi Ansiklopedisi, Cilt: IX, İstanbul, 2002, s. 655.

- CHOCHIEV, Georgi; “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda Kuzey Kafkas Göçmenlerinin Toplumsal Uyarlanmasına Dair Bazı Görüşler (Göçmenlerin Otoriteye Başvuruları)”, *Kebikeç*, S. 23,2007, s. 407–456
- COŞKUNER, Buket; *Sibirya’dan Nazi Kamplarına*, İstanbul 2007, s. 13-14
- ÇALGÜNER, Cemil; *Nüfus Hareketleri*, Ankara 1959, s. 51; Nedim İpek “Kafkaslardan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, Ocak 1991 s. 97.
- ÇAM, Yusuf; “Kafkasya’dan Türkiye’ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskânlar”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Dergisi*, 2002, s. 268-269.
- ÇATALKILIÇ, Didem; “İngiliz ve Alman Seyyahların Gözünden Çeçenler ve İnguşlar”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, Yaz, 2016, s. 66.
- ÇEÇEN, Anıl; *Çeçenistan Dosyası*, Ankara, 2002, s. 45.
- ÇELEBİ Evliya; *Seyahatname*, C.III-IV, (Çev. Tefik Temelkuran), İstanbul 1986, s.156.
- “Çeçenler”, *Türk Ansiklopedisi*, C. XI, Ankara 1963, s. 410-411
- ÇELİK, Recep; “Maraş Bölgesine Kafkasyalı Kavimlerin İskânları (Çerkes-çeçenler)”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş, 2019, s. 1-2
- DEMİREL, Ömer; *Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı*, Sivas 1998, s. 11.
- DEMİRTAŞ, Mehmet; “Kırım Savaşı ve 93 Harbi Süresince Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk ve İskânları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 16, Sayı: 41, Ocak 2009, s. 226-227.
- DEMİRTAŞ, Mehmet; “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Memleketine Gelen Göçmenlerin Sevk Ve İskânlarında Karadeniz Limanlarının Önemi Ve Göçmenlerin Yaşadıkları Sıkıntılar” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5 Sayı: 12, Aralık 2015, s. 265.
- DOĞANAY, Filiz; “Türkiye’ye Göçmen Olarak Gelenlerin Yerleşimi”, *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi Toplum ve Göç*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 1997, s. 5.

- EL-KARAKİ, Muhammed Tahir; *Dağıstan Kılıçlarının Parlaması*, (Çev. Cafer Barlas), İstanbul, 1999, s. 215.
- EL-KARAHANİ, M. Tahir; *İmam Şamil'in Hatıratı*, İstanbul 2002, s. 83.
- ERDEM, Ufuk; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Ankara, 2018, s. 90.
- ERDOĞAN, Haşim; "Arşiv Belgelerine Göre Kafkasya'dan Aziziye'ye (Pınarbaşı) Göç Eden Muhacirler ve Yerli Halk ile İlişkileri" *Kapadokya Tarih ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 1, Ocak 2015, s. 112.
- EREL, Şerafettin; *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1951, s. 36-38
- EREN, Ahmet Cevat; *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri, Tanzimat Devri İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan Tüzükler*, İstanbul, 1966, s. 67.
- ERES, Zeynep-AKIN, Nur; "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler", *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, Mart 2010, s. 85.
- ERKAN, Süleyman; *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Trabzon 1996, s.25
- ERSOY, Hayri; *Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkezler*, İstanbul, 1993, s. 107
- GENÇ, Erol; *Salnamelere Göre Sivas Vilayetinde Dini ve Sosyal Yapı*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Elâzığ, 2009, s. 1.
- GÖKBEL, Ahmet; *İnanç Tarihi Açısından Sivas*, İstanbul 2004, s. 23
- GRİGORİANTZ, Alexandre; *Kafkasya Halkları Tarihi ve Etnografik Bir Sentez Çerkezler, Abhazlar, Svanlar, Osetler, Çeçenler, İnguşlar, Gürcüler, Dağıstanlılar*, (Çev. Doğan Yurdakul), İstanbul, 1999, s. 101.
- GÜNEŞ, Sadriye; "Rus Kaynaklarına Göre 19. Yüzyılda Yaşanan Kafkas Göçlerinin Nedenleri ve Sonuçları", *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), İstanbul, 2013, s. 275-277
- GÜNGÖR, Fethi; "Çerkeslerin Uzunyayla'da İskânı -Kaynar Mahallesi Örneği", *Yeni Türkiye*, s. 738.

- GÜRHAN, Şeyma; “1930’lu yıllarda SSCB’nin Kırım’da Uyguladığı Sovyetleştirme Politikaları ve Suni Açlık”, *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi* Cilt 1, Sayı 1, Ocak 2017, s. 44.
- HABİÇOĞLU, Bedri; *Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve İskanları*, İstanbul, 1993, s. 67-68.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *Kolonizasyon ve Şenlendirme*, Osmanlı Ansiklopedisi, C. 4, Ankara, 1999, s. 581.
- HALAÇAOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1991, s 1.
- HENZE, Paul B.; *Kafkaslarda Ateş ve Kılıç, 19.Yüzyılda Kuzey Kafkasya Dağ Köylülerinin Direnişi*, (Çev. Akın Kösetorunu), 1985, s. 10.
- H. Sivas Vilayet Salnamesi, Sivas Vilayet Matbaası 1321, s.172.
- İNALCIK, Halil; *Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar 1441-1700*, İstanbul 2017, s. 4.
- İNAN, Afet; *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi*, Ankara, 1947, s. 85.
- İPEK, Nedim; “Kafkaslar’lan Anadolu’ya Göçler (1877-1900)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 1, Ocak 1991, s. 100.
- İPEK, Nedim;” Kafkaslar'daki Nüfus Hareketleri”, *Türkiyat Mecmuası*, Cilt: 20, Sayı: 0, Ocak 1997, s. 292.
- İPEK, Nedim; *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon, 2006, s. 29.
- İPEK, Nedim; *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara, 1999, s. 225.
- KAFLI, Kadircan; *Şimalî Kafkasya*, İstanbul, 1942, s. 81.
- KANAT Sedat; *Osmanlı Devleti’ne Yapılan 1864 Kafkas Göçü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2011, s. 35.

- KARA, Adem; “XIX. Yüzyılda Çorum’da Göçmenlerin Yerleştirilmesi Ve Yaşanan Sorunlar”, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/6 Spring 2013, s. 335.
- KARACOSKUN-Mustafa Doğan-YILDIRIM, Mehmet Ali; “Kırım Savaşı’ndan Sonra Meydana Gelen Göçlerin Sosyo-Psikolojik Etkilerine Dair Gözlemler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, Ocak 2020, s. 1324-1325.
- KARATAŞ, Ömer-ARBATLI, Mehmed Said; “Kumuk Türklerinin Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 1, Ocak 2015, s. 107.
- KARATAŞ, Ömer; “Sivas-Uzunyayla’da Afşar-Çerkes Çatışması (1860-1870)”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalihoğlu), İstanbul, 2013, s. 519.
- KARATAŞ, Ömer; “19. Yüzyılda Anadolu’da Çerkes Göçmenleri: Uzunyayla Örneği”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 9, Sayı: 36, 2013, s. 85.
- KARPAT, Kemal H.; *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul, 2010, s. 170.
- KARPAT, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul, 2010, s. 110.
- KİMYA, Osman; “Kafkaslarda Çarlık Rusya’ya Karşı Müridizm Hareketi”, *Akademik + Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, Yıl: 2019, s. 1678.
- KOCACIK, Faruk-ESER, Mehmet; “Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler (Sivas İli Örneği)”, *Zeitschrift für die Welt der Türken*, Sayı 1, s. 189
- KOCACIK, Faruk; *1878-1900 Yılları Arasında Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçlerin Anadolu’daki Sürekli Yerleşim Yerleri ve Toplumsal Yapıya Etkileri*, Ankara, 1997.s.137.
- KOÇAK, Yüksel-TERZİ, Elvan; “Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri”, *Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.3, S.3, 2012, ss.163-184, s.165.
- KÖSE, Osman; *Geçmişten Günümüze Göç I*, Samsun, 2017, s. 409-410

- KUKUL, M. Halistan; Şeyh Şamil ve Çeçenistan, Ankara, 2002, s. 10.
- KUNDUKHOV, Musa; *Musa Kundukhov 'un Anıları*, (Çev. Murat Yağan), İstanbul 1978, s. 57-61.
- KURBAN, V., FEDAKAR P., UÇKUN, R., BEŞİKÇİ Ö., S., KUREŞ, M.N, ÇÜMEN, N., GÜL, B.; *Tarihi, Sosyo-Kültürel Yapısı ve Siyasal Yönleriyle Çeçenler*, İzmir, 2020, s.13.
- KUTLU, Tarık Cemal; *Çeçen Direniş Tarihi*, İstanbul, 2005, s. 33
- KUTLU, Tarık Cemal; *İmam Mansur*, İstanbul, 1987, s. 55.
- KUZNETSOV, V.A., *Vaynahlar Çeçenler ve İnguşlar*, (Çev. Murat Papşu), İstanbul, 2009, s. 3
- LUXEMBOURG, N; *Rusların Kafkasya 'yı İşgalinde İngiliz Politikası ve İmam Şamil*, (Çev. Sedat Özden) İstanbul, 1998, s. 76
- MANSUR, Şamil; *Çeçenler*, Ankara, 1996, s. 91-92.
- Muahadat Mecmuası*, İstanbul 1294-1298, C.IV, s.70-80
- MUŞMAL, Hüseyin-BENLİ, Kübra; “Osmanlı Dönemi’nde Konya Vilayeti Beyşehir Kazası’nda Çeçen-İnguş Muhacirlerinin İskânı”, Konya Ticaret Odası Konya Kitabı XVII - Geçmişten Günümüze Göçler, Cilt II, Konya, 2019, s. 54.
- NALÇACI, Murat; “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu”, *Tarih Dergisi*, Sayı: 54,2012, s. 149.
- NEVRUZ, Yılmaz; “Kafkas Mücadelesinde Müridlik Hareketinin Rolü”, *Yeni Türkiye Dergisi Kafkaslar Özel Sayısı*, IV/74, Yıl: 2015, s.334
- ÖKSE, A. T.; “Asur ticaret kolonileri çağında Sivas. Cumhuriyetin 80. Yılında Sivas Sempozyumu” (15-17 Mayıs 2003) Bildirileri, 124.
- ÖNEN, Saliha; *Ceride-İ Havadis Gazetesi'nin Gözünden 1853-1856 Kırım Savaşı*, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Nevşehir, 2016, s. 34
- ÖZCAN, Ali; *Çeçenler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2014, s. 9

- ÖZDİL, Abdurrahman; “Urartu: Çeçence Konuşmuş Bir Dünya Uygarlığı”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:1, Bölüm: 1, 2012, s. 9.
- ÖZDİL, Yasemin; *Etnik Kökenin Siyasal Katılıma Etkisi: Çeçen ve Çerkez Örneği*, Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep 2013, s. 48.
- ÖZDİL, Yasemin-KESER, Ahmet; “Kahramanmaraş Göksun İlçesi Örneğinde Çeçen ve Çerkeslerde Siyasal Katılım”, *Kafkasya Çalışmaları - Sosyal Bilimler Dergisi / Journal of Caucasian Studies*, Cilt: 2, Sayı: 12, Mayıs 2021, s. 214.
- ÖZEY, Ramazan; *Türk Dünyası Coğrafyası*, İstanbul, 2013, s.173
- ÖZKİRAZ, Ahmet-ÇETİN, Mehmet; “1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu da Çerkes İskânı ve Devletin Göçmenlere Karşı Politik Tutumları”, *Tesam Akademi Dergisi*, C.2, S.2, 2015, s.17.
- ÖZTÜRK, Ahmet-TOPRAK, Serap; “Kafkasya’dan Muş Yöresine Göçler ve Göçmenlerin İskânı (1856-1905)”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 43, Ocak 2018, s. 439
- PAŞA, Ahmet Cevdet; *Tezâkir 1-12* (Yayınlayan: Cavid Baysun), Ankara 1986, s.98.
- PAŞAOĞLU, Derya Derin; “Muhacir Komisyonu Maruzatına Göre (1877-78) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı”, *History Studies*, C. 5, S.2 2013, s.348.
- POLAT, Habibe; *Osmanlı Devleti’nin Halep ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914)*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Malatya, 2019, s. 19.
- PUL, Ayşe; “Tomarza’ya Gelen Çeçen Muhacirlerin İskânı Hakkında Bazı Gözlemler”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2010 s. 152.
- PUSAT, Tuncay; *Sufizmin Türk Medyasındaki Temsili:2000’li Yıllar*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2017, s. 1.
- SAMİ, Şemseddin; *Kamûsü’l Alâm*, İstanbul 1314, s. 3545-3546.

- SATIŞ, İhsan; “Kırım Savaşı’ndan Sonra Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve Şanlıurfa Yöresine İskânlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt; 12, Sayı: 1, Ocak, 2012, s. 519-520.
- SAYDAM, Abdullah; *Kırım ve Kafkasya’dan Yapılan Göçler ve Osmanlı İskân Siyaseti (1856-1876)*, Osmanlı, IV, Ankara, 1999, s. 81.
- SAYDAM, Abdullah; *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara, 1997, s. 37.
- SAYDAM, Abdullah; “Rusya’nın Kafkasya’yı İşgali”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 5: Sayı: 1, Ocak 1990, s. 91.
- SAYDAM, Abdullah; “Soykırımdan Kaçış: Cebel-İ Elsineden Memâlik-i Mahrûsaya”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya’da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalihoglu), İstanbul, 2013, s. 92.
- SELÇUK, Hava; “Balkanlar ve Kafkasya’dan Kayseri’ye Gelenler”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı: 292, Aralık 2011, s. 2.
- SELVİ, Orhan-İLHAN, Muktedir; “Çınardere Biga’da Yalnız Bir Çeçen Köyü”, *Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı: 2, Bölüm: 2, 2017, s. 36.
- SEVİM, Sezai; *Türklerin Rumeli’ye İlk Geçişleri ve İskân Faaliyetleri*, Bursa, 2002, s. 43.
- SÖYLEMEZ, Yavuz Söylemez; “Kırım Hanlığı-Osmanlı Devleti Siyasi İlişkilerinde Rehin Usulü”, *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 2, Ocak 2019, s. 86-87.
- SULTANOVİÇ, Jamuhanov Süleyman; *Çeçenistan*, Cilt:8, İstanbul, 1993, s. 244-247.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; *Rumeli’den Türk Göçleri Belgeler II*, Ankara, 1970, s. 21.
- TAHİR’ÜL-KARAKHİ, Muhammed; *İmam Şamil’in Gazavatı (Tahir’ül-Mevlevi)*, Çev. Tarık Cemal Kutlu, İstanbul, 1987, s. 7.
- TAŞBAŞ, Erdal; “Diyarbakır ’da Çeçen Muhacirler ve Sebep Oldukları Asayiş Olayları”, *Osmanlıdan Günümüze DİYARBAKIR*, İstanbul 2018, s. 140.

- TAŞKIN, Figen; *Kırım Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na Ekonomik Etkileri ve İaşe Sorunu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 39.
- TEKELİ, İlhan; *Göç ve Ötesi*, İstanbul, 2014, s. 148-149.
- TEPEKAYA, Muzaffer; “19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kırım ve Kafkasya'dan Göç Hareketleri ve Saruhan (Manisa) Sancağı'na Göçler”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, Ocak 2006, s. 469.
- TOPÇU, Murat; “Anadolu'da Kafkas Göçmenlerinin Etnik Yapısı, Yerleşimi ve Nüfusu”, *1864 Kafkas Tehciri Kafkasya'da Rus Kolonizasyonu, Savaş ve Sürgün*, (Ed. Mehmet Hacısalıhoğlu), İstanbul, 2013, s. 420-421.
- TURAN, Osman; *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1998, s. 118-119.
- TURĞUT, Reyhan; *Kuzey Kafkasya Halklarının Büyük Sürgünü (21 Mayıs 1864)*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karabük, 2019, s. 50
- TÜİK, (1927–2019). Sivas ili nüfus verileri, Ankara: TÜİK.
- TÜMERTEKİN, Erol; *Beşerî Coğrafya 'ya Giriş*, İstanbul, 1984, s. 1 23.
- ULUDAĞ, Süleyman; “Mürid”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt:32, Ankara, 2006, s. 47.
- UYAR, Mesut; “Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 28, Ocak 2018, s. 287.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı-RİDVAN, Nafiz; *Sivas Şehri*, Erzurum, 1992, s. 4
- ÜLKÜSAL, Müstecip; *Kırım Türkleri*, Türk Dünyası El Kitabı, s. 1140-1153, s. 1148/1149.
- YALÇINLAR, İsmail; “Sivas Çevresinin Strüktürel Jeomorfolojisi Üzerine” *Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 6, 1997, s. 407-410.
- YASAK, İbrahim; *Sivas İli*, Sivas, 1997, s. 17
- YAŞAR, Davut; “Çeçen Ruhu ve Milli Kültür Formatında Olgusal Belirliği”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:2, Bölüm: 2, 2017, s. 15-16.

- YEĞİNER, Abidin; *1853-1856 Kırım Savaşı ve Osmanlı Toplumsal Yapısına Etkileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri, 2019, s. 18.
- YEL, Selma-GÜNDÜZ, Ahmet; “XIX. Yüzyılda Çarlık Rusyası’nın Çerkesleri Sürgün Etmesi ve Uzunyaylaya Yerleştirilmeleri (1860–1865)”, *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s. 976.
- YILMAZ, Özgür; “1864 Kafkas Göçü Hakkında Bir Rapor”, *Mavi Atlas*, S.3, 2014, s.133
- YILDIR Erol; “ Bir Zamanlar Çeçen Köylerinde”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:3, 2018, s. 63.
- YILDIR, Erol; “Çeçenlerin Anadolu’ya Göç Hareketleri ve Sebepleri”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:2, Bölüm: 2, 2017, s. 20.
- YILDIR, Erol; “Ediil; Çeçen Gelenek ve Göreneklerine Dair Bazı Saptamalar”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Cilt:3, Sayı:3, Yıl: 2018, s. 11.
- YILDIR, Erol Yıldır; “Sivas’ın Çeçen Köyleri”, *Yitik Kule: Çeçen Kültür Yıllığı Dergisi*, Sayı:2, Bölüm: 2, 2017, s. 31.
- YILDIZ, Gonca; *Ulusalçılığa Tepkiler ve Gönüllü Özdeşlik: Türkiyeli Çeçenler Örnek Olay İncelenmesi*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir, 2017, s. 58
- YILDIZ, Yusuf; “18. Yüzyılda Rusya’nın Kuzey Kafkasya’yı Hristiyanlaştırma Politikası”, *Tarihin Peşinde -Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 18, Yıl: 2017, s. 436-437.
- YILMAZ, Mehmet; *Konya Viayesinde Muhacir Yerleşmeleri (1854-1914)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1996, s. 188.
- YILMAZ, Mehmet; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Muhaciri İskân Politikası”, Cilt: 4, Ankara 1999, C 4, s.589-590.

- YÜKSEL, Ahmet; “Göçmenlikten Vatandaşlığa, Muafiyetten Mükellefiyete: Kafkas Göçmenlerin Sivas Vilayetinde İskânları”, *Geçmişten Günümüze Göç III*, (Ed. Prof. Dr. Osman Köse) Samsun 2017, s. 409.
- YÜKSEL, Hasan; “Kafkas Göçmen Vakıfları” *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 24, 1994, s. 119.
- WAGNER, Moritz; *Kafkas Rus Savaşı’nda Çerkesler-Çeçenler-Kazaklar ve Gürcüler*, (Çev. Sedat Özden), İstanbul, 1999, s. 165
- QASIMOVA, Sevinç; “XIX Yüzyılda Kuzey Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler: Tarihçilik Açısından Göçün Nedenleri, Sorunları ve Sonuçları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 13, Ocak 2017, s. 598-599.

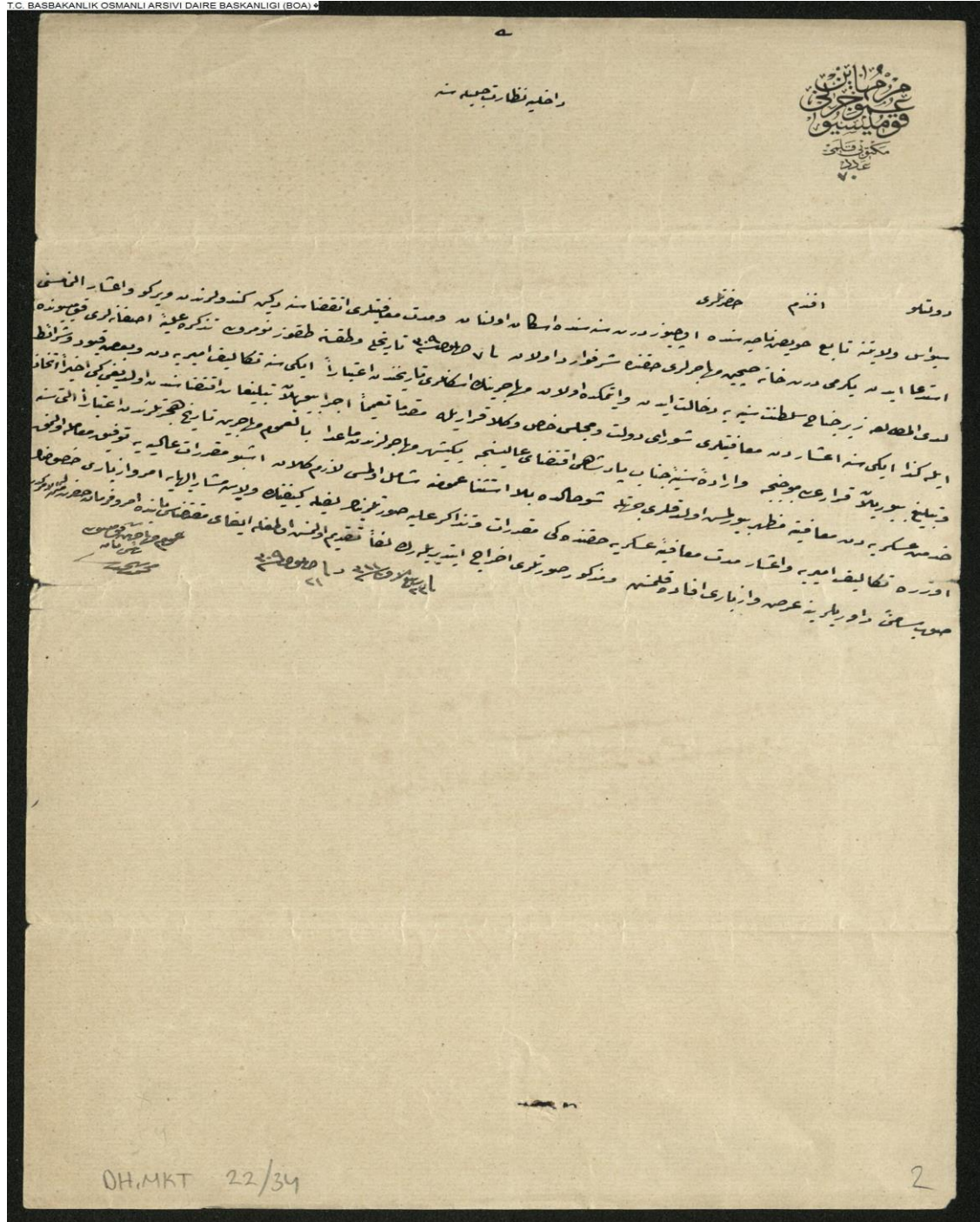
İTERNET KAYNAKLARI

- ABRAMOV, Yakov, *Kavkazskiye Gortsıy*” (*Kafkas Dağlıları*), “REVIVAL”, 1990
https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/Article/abr_kavkgor.php (12.12.2020)
- BAGIRAY, Melike-ALTUN, Şeyma Nur; Kafkasya’dan Anadolu’ya Göçler ve Biga
Yöresine Yerleşimler, s.3, <http://www.asagidemirci.net/proje.pdf>, (12.07.2020)
<https://islamansiklopedisi.org.tr/cecenistan> (01.08.2020)
<http://tdk.gov.tr/> 13.07.2020)
<https://biruni.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul> (Erişim Tarihi 10.01.2021)
<http://www.cerkesya.org/icerik/cerkes-koyleri/item/933-kazancik-koyu-sivas-sarkisla>
(10.01.2021)
<https://www.koylerim.com/kangal-yukarihuyuk-koyu-300575h.htm> (10.01.2021)
<https://www.nufusune.com/29459-sivas-sarkisla-bozkurt-koy-nufusu> (10.01.2021)
<https://www.nufusune.com/29274-sivas-kangal-yukarihuyuk-koy-nufusu> (10.01.2021)
<https://www.nufusune.com/29464-sivas-sarkisla-canabdal-koy-nufusu> (10.01.2021)
<https://www.nufusune.com/29479-sivas-sarkisla-alacayir-koy-nufusu> (10.010.2021)
<http://www.cerkesya.org/icerik/cerkes-koyleri/item/933-kazancik-koyu-sivas-sarkisla>
(25.05.2021)

EKLER

EK 1 Rusya'dan gelerek Sivas'a yerleşen muhacirlerin ne kadar müddet vergiden ve askerlikten muaf olduklarının Sivas Vilayeti' ne bildirilmesi

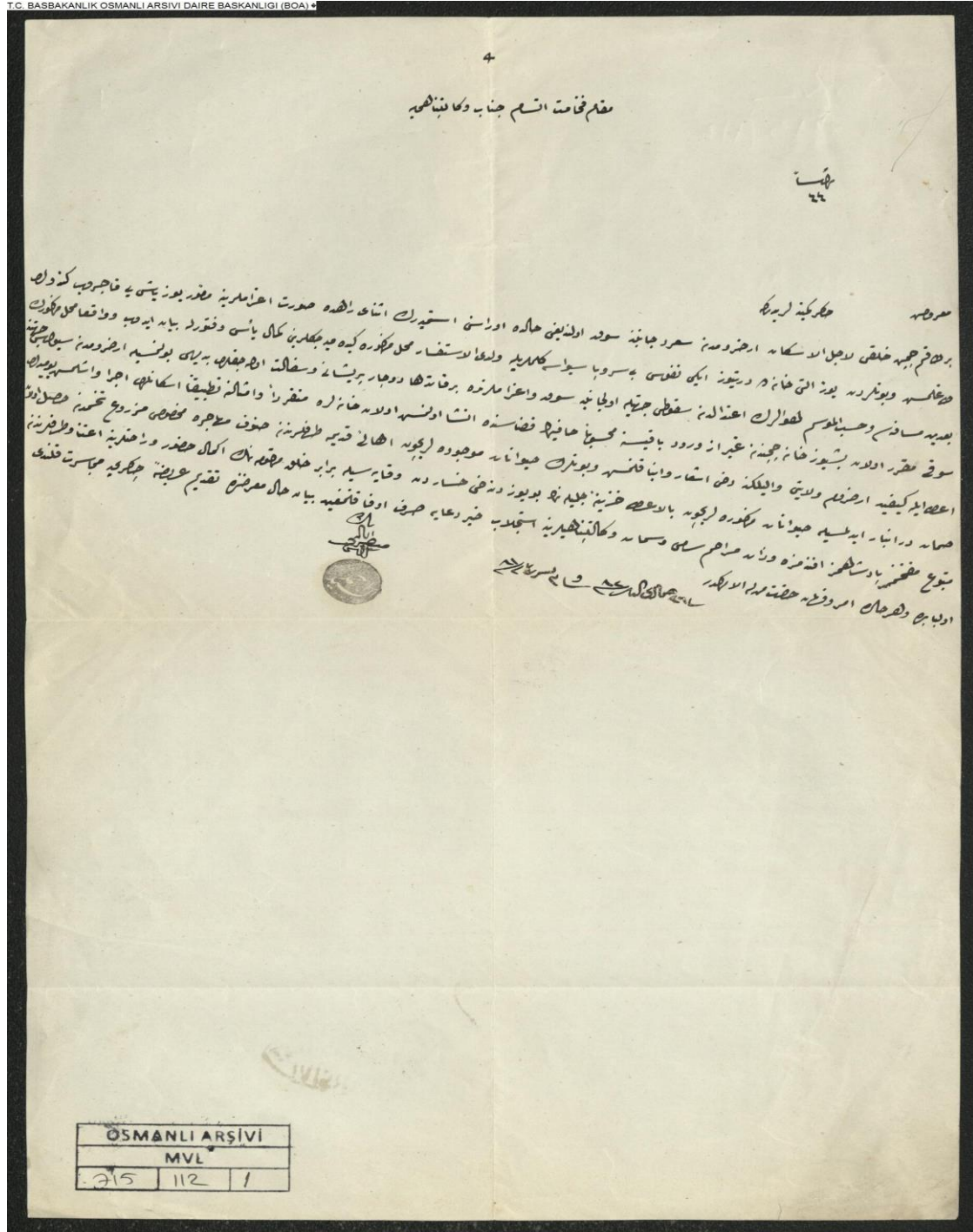
BOA, DH. MKT. 22/34

DH.MKT.00022.00034.002

EK 3 Siird’de sevk edilmişken oraları beğenmedikleri için dağılan Çeçen muhacirlerinin mevcut kış şartlarında iadeleri halinde perişan olacakları düşünülerek daha gönderileceklere mahsuben Sivas’ta iskân edilmelerinin yerinde görüldüğü

BOA, MVL. 715/112

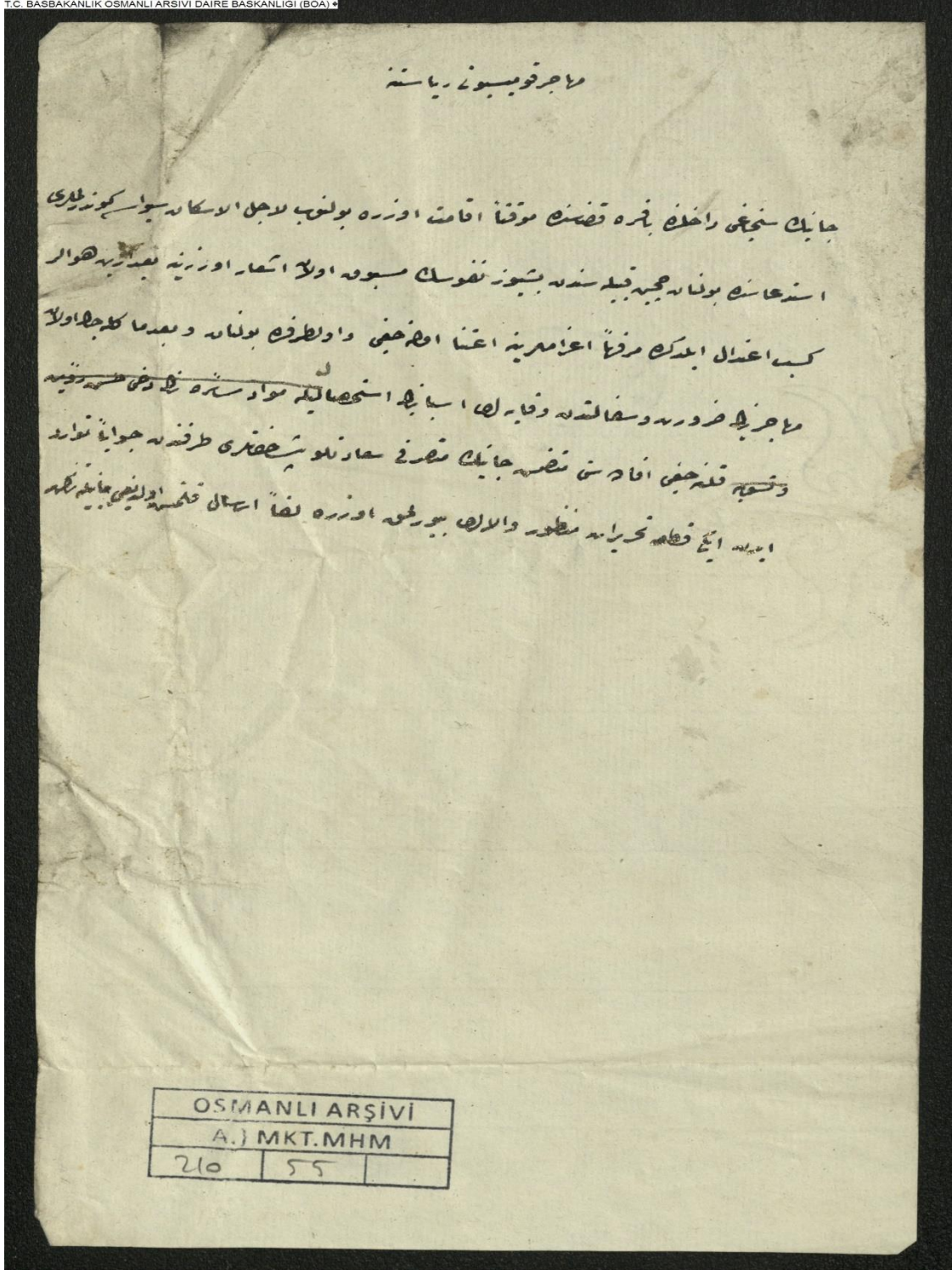

MVL.00715.00112.001

EK 4 Muvakkaten Bafra'da bulunan Çeçen Kabilesinden beş yüz nüfusun iskân için Sivas'a gönderilmeleri

BOA, A MKT. MHM. 210/55

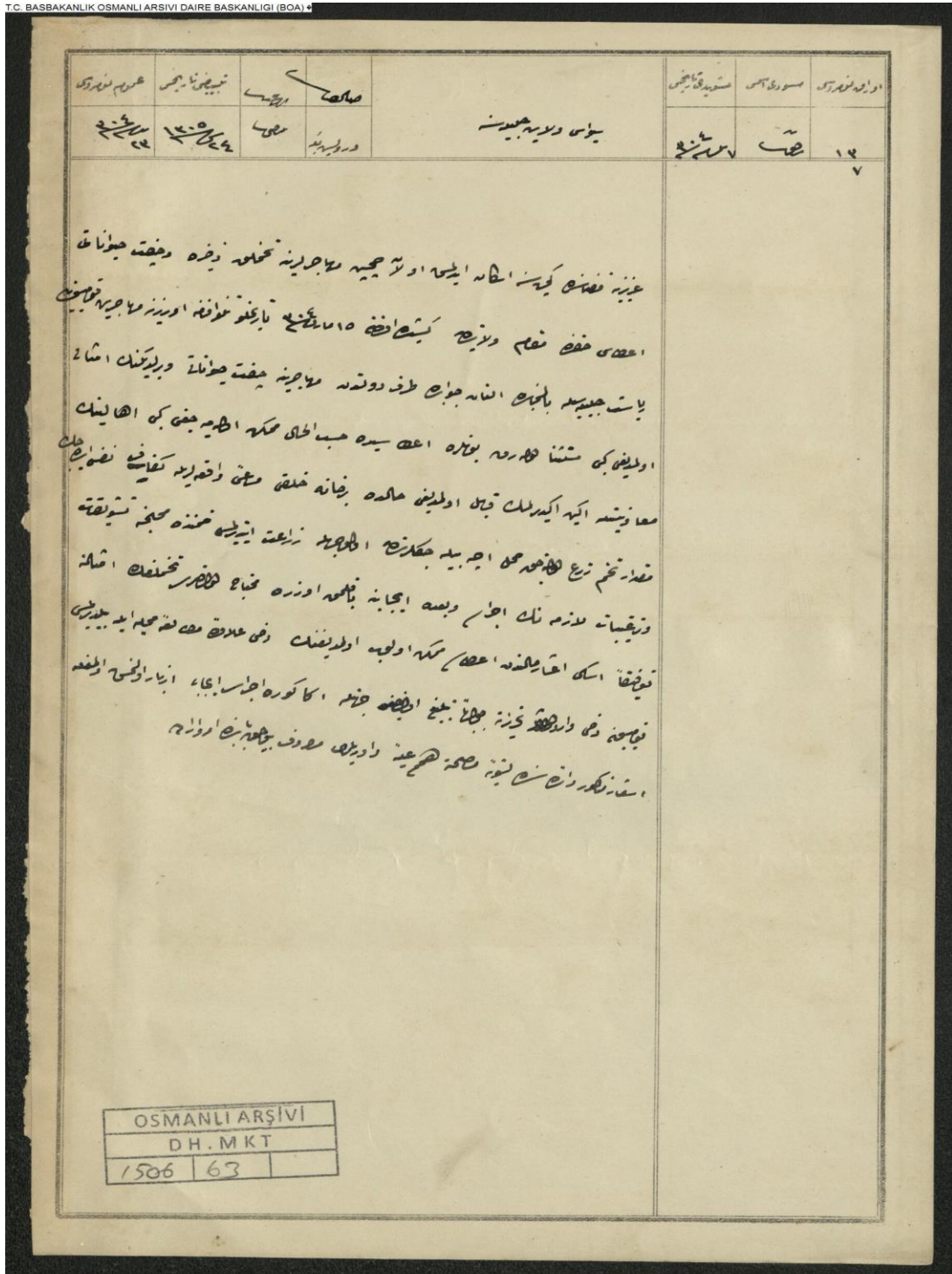
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

A.}MKT.MHM.00210.00055.001

EK 5 Sivas'ın Aziziye kazasına iskân edilen Çeçen muhacirlere tohumluk zahire ve çift hayvanı hususunda yardım yapılıp yapılmaması

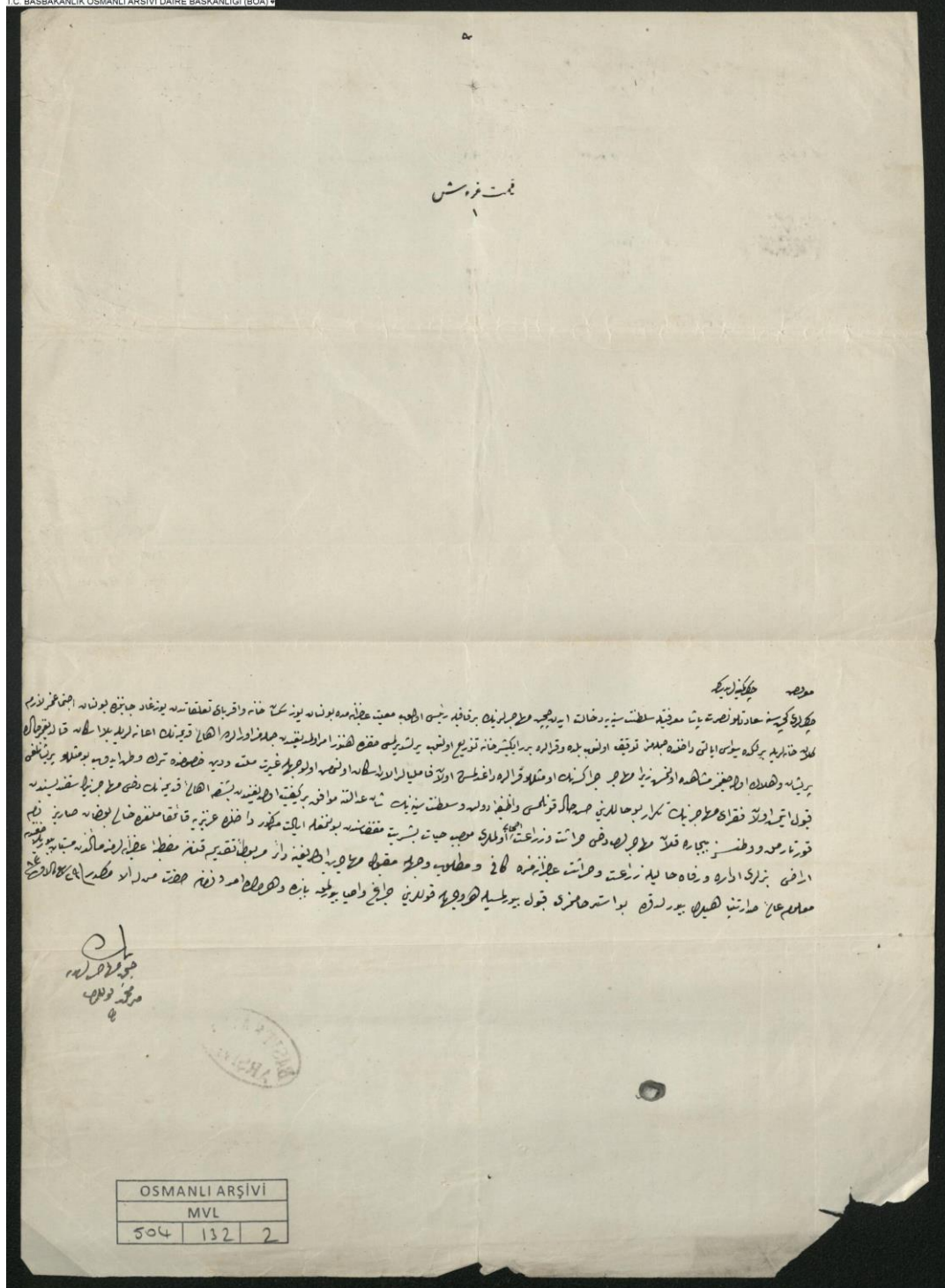
BOA, DH. MKT. 1506/63

EK 6 Çeçen Kabilesi ümerasından Mehmed Bey'in taallukatıyla Aziziye dahilinde
iskanına müsaade olunması talebi

BOA, MVL. 504/132

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

MVL.00504.00132.002

BOA, A. MKT. MHM. 334/56

A.}MKT.MHM.00334.00056.001

EK 8 Sivas'tan Şiran, Tercan ve Kelkit kazalarına nakl ve iskân ettirilmiş olan Çeçen muhacirlerin yine Sivas'a nakilleri

BOA, MVL. 1053/28

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) *

BOA, A. MKT. MHM. 206/60

ت. C. BASBAKANLIK OSMANLI ARŞIVI (BOA) 4

EK 10 Çeçen muhacirlerin nakline Mirлива Nusret Paşa'nın tayini ve görevinin başına gitmesi

BOA, A. MKT. MHM. 332/72

